

MOLNÁR ANTAL

Zsinatok háborújától a pannon illírizmusig

A magyar–horvát viszony újrafogalmazása a zágrábi zsinaton
és Zaicz János pálos szerzetes emlékiratában
(1634–1635)

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK
188. szám

Szerkeszti:
FÓRIZS GERGELY

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

MOLNÁR ANTAL

Zsinatok háborújától a pannon illírizmushoz

A magyar–horvát viszony újrafogalmazása
a zágrábi zsinaton és Zaicz János pálos szerzetes
emlékiratában
(1634–1635)

reciti
Budapest · 2023

A kötet megírását és megjelentetését az NKFIH K-129236 azonosító számú, *Kereszténység és Iszlám. Keresztesháború és együttélés válaszfútján a 16–17. században* című kutatási projektje, valamint a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete támogatta.

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

Lektorálta: BENE SÁNDOR
TÓTH GERGELY
VARGA SZABOLCS

A borítón: Ergelich Ferenc portréja, ismeretlen 17 századi festő alkotása, az alnyomatban Zágráb 17. századi látképe.

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 0075-0840
ISBN 978 615 6255 79 2
978 615 6255 80 8 (pdf)

Kiadja a Reciti,
a BTK Irodalomtudományi Intézete
tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu
Olvasószerkesztő: Szatmári Áron
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás	7
Egy különös dokumentum nyomában	9
<i>A Rapsodia</i> keletkezésének háttere: az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinat	15
Zsinati mozgalom és nemzeti konfesszionalizáció: Nagyszombat és Zágráb	15
Az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinat	26
A zágrábi zsinat utóélete	40
A zágrábi ellenállás esélyei nemzetközi perspektívában	50
Egy komplex nemzeti identitás a kora újkorban: az illírismus változatai	57
<i>A Rapsodia</i> szerzője: Zaicz János, a konzervatív patrióta pálos szerzetes	73
Zaicz János emlékirata: pannon illírismus a 17. század első felében	85
Dokumentumok	97
I. Az 1634. évi zágrábi zsinatra vonatkozó dokumentumok	99

II. Zaicz János pálos szerzetes, remetei vikárius értekezése a magyarországi egyházi javadalmak betöltéséről	147
Bibliográfia	163
Summary	195
Névmutató	205

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A történelmi kutatás, vagy annak a klasszikusabb (régimódi) formája magányos műfaj ugyan, de társak nélkül mégsem lehet eredményes. Nemcsak azért, mert senki sem képes mindenhova eljutni és mindent ismerni, hanem azért is, mert az ember társas lény, a kutató is az, és szüksége van az eszmék cseréjére, sokszor éppen csak a megerősítésért, hogy lássa: mást is érdekel, amit csinálsz. Ezt az írást egy tizenöt évvel ezelőtt megtalált forrás inspirálta. Korábbi munkáimban már többször érintettem az itt tárgyalt kérdéseket, de a részletes feldolgozás mindig arrébb tolódott. Ez talán nem is vált hátrányára, hiszen a magyar–horvát kapcsolatok kutatása és a korai újkor eszmetörténelmi vizsgálatok az elmúlt években nagyot léptek előre, így forrásunk kontextusa is egyre szélesedett és színesedett.

A köszönetnyilvánítást a felkeresett gyűjtemények munkatársaival kell kezdenem, hiszen az ő áldozatos munkájuk nélkül, különösen az elmúlt évek közismert nehézségei miatt, bármely kutató bajosan boldogul. A Zágrábi Érseki Levéltárban Stjepan Razum igazgató, az Esztergomi Prímási Levéltárban Hegedűs András igazgató, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában H. Németh István főosztályvezető, a Vatikáni Apostoli Könyvtárban pedig Németh András görög scriptor támogatására mindig számíthattam. A közölt források összeolvasásában Jarmalov Rezső, a bibliográfia és a névmutató összeállításában Kalotai Noémi működött közre. Szabó András Péter a levéltári kutatás során, Tringli István pedig a forrásokkal kapcsolatos kérdések tisztázásában volt segítségemre. A kézirat figyelmes olvasását Bene

Sándor, Tóth Gergely, Sokcsevits Dénes és Varga Szabolcs kollégáim vállalták, hasznos tanácsaik, szempontjaik jelentős mértékben járultak hozzá a kötet jobbá tételéhez. Emellett nagyon fontos hangsúlyozni, hogy az a típusú gondolkodás a magyar–horvát kapcsolatrendszeréről, amelyet Bene Sándor majd’ negyedszázaddal ezelőtt Rátkay Györgyről megjelent kötete, egy évtizeddel később pedig Sokcsevits Dénes országtörténeti szintézise és Pálffy Géza kutatásai indítottak el a magyar és a horvát irodalomtörténet- és történetírásban, minden későbbi kutatásra nagyon megtermékenyítően és iránymutatóként hatott. Az az örömteli tény, hogy az eredetileg tanulmánynak indult, ám túlságosan nagyra sikeredett írás végül a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete patinás sorozatában, az Irodalomtörténeti Füzetekben láthat napvilágot, Kecskeméti Gábor igazgató és Fórizs Gergely sorozatszerkesztő nyitottságának érdeme.

Fogadják valamennyien hálás köszönetemet!

Ritka szerencse és nagy öröm a történész számára, ha kutatásai során a megszokottól eltérő típusú dokumentum, az átlagostól elkanyarodó kérdésekre válaszoló írás akad a kezébe. A források keletkezésének és fennmaradásának logikája ugyanis meglehetősen csekély lehetőséget hagy az efféle meglepetések számára. Ilyen nem várt felfedezés örvendeztetett meg 2008 márciusában, amikor a Zágrábi Érseki Levéltár *Acta ecclesiastica* elnevezésű fondjában, a 17. századi egyházmegyei zsinatokra vonatkozó iratok között egy közjogi és történeti témájú értekezésre bukkantam a horvát és a magyar nemzet egymáshoz való viszonyáról és a kapcsolat újrendezésének szükségességéről. Az iratnak már a címe is meglehetősen különös: *Rapsodia sive conceptus contradictionis, protestationis et inhibitionis contra et adversus statutum etc. introscriptum et annotatum* (A beírt és feljegyzett határozat stb. elleni és azzal szembeni ellentmondás, tiltakozás és óvás elősorolása avagy vázlat).¹ A cím alatt olvasható *Synodales* besorolás egyértelműen jelzi, hogy az emlékirat a zágrábi püspökség zsinati dokumentációjának részét képezi. A címlap verzőjén olvasható Zaicz János pálos szerzetes, általános rendi biztos (*commissarius generalis*), remetei vikárius, illetve kalocsai érseki helynök és általános ügyhallgató neve, egy többes szám első személyben indított és aztán félbehagyott *intitulatio* formájában.² Emiatt joggal

¹ Az irat jelzete: NAZ Acta Ecclesiastica fasc. 8., nr. 60.

² Ezt az *intitulatiót* már a címlap rectóján elindította, de félbehagyta („Nos J”), és a lap versóján írta le.

következtetünk arra, hogy az írás szerzője Zaicz János pálos barát volt. Nevének feltüntetése mellett erre enged következtetni a pálosok és a horvát rendiség nagyon erős összefonódása, illetve a Muraköz régió, a muraközi szlávok külön említése az iratban, ami a muraközi származású Zaicz szerzőségének valószínűségét tovább növeli. Ugyanakkor autográf leveleinek duktusa nem feleltethető meg egyértelműen a *Rapsodia* írásképének, tehát az értekezés nem feltétlenül saját kezű fogalmazvány.³ Az első lap csak a címet (a rectón) és az említett intituliót (a versón) tartalmazza, az irat emellett még hét beírt lapból áll, amelyek mérete 482 × 310 mm.

Forrásunk az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinatra (*synodus Ergheliana*) vonatkozó dokumentumok között található, amely tanácskozás eléggé nevezetes a horvát egyháztörténelemben.⁴ A zágrábi zsinatok történetét tárgyaló tanulmányok szerzői ennek ellenére ezeket a forrásokat csak korlátozottan használták,

³ Hasonlóan magas egyházi tisztséget viselő kortársaival összevetve Zaicz Jánostól kevés levél maradt ránk, és azok között is mindössze két autográf írást sikerült felkutatni. Az egyik egy magyar nyelvű árendáló levél (Sopronbánfalva, 1618. október 18.), a másik pedig Pázmány Péterhez intézett levele (Bécsújhely, 1620. március): MNL OL E 153 fasc. 605., fol. 12–13; EPL AS Acta Radicalia, Classis X, nr. 196., fasc. 4., pag. 138–140. Rendfőnökként küldött levelein vagy kiadott dokumentumain csak az aláírása autográf, így a Pázmányhoz és Lósy Imréhez írott leveleiben: EPL AS Acta Radicalia, Classis X, nr. 196., fasc. 4., pag. 141–144. (Bécsújhely, 1620. márc. 18.); fasc. 5., pag. 3–5. (Lepoglava, 1629. július 17.); fasc. 8., pag. 145–148. (Máriavölgy, 1637. augusztus 18.). Az esztergomi érsekekhez küldött levelei közül az első kettő (1620. március) nyomtatásban is megjelent: FRAKNÓI 1873, 252–255. Lásd még a rendi vezetésnek a lengyel pálosokhoz küldött levelét: MNL OL E 153 fasc. 411., fol. 12–13. (Lepoglava, 1630. november 20.). Aláírásaiban a Zaicz, Zaycz, egyszer a Zaic alakot használja, a *Rapsodia* elején Zayecz formában szerepel. Én a leggyakrabban használt Zaicz névalakot választottam.

⁴ Ennek ellenére Péterffy Károly alapvető zsinati forrásgyűjteménye nem említi: PÉTERFFY 1741–1742. Péterffy nyilván ismerte a zsinat történetét, de vélhetően éppen problematikus volta miatt nem kívánt vele foglalkozni; erre utal, hogy a kötetében tulajdonképpen elkeni a problémát. Uo., 2:226. A zsinat határozatainak régebbi kiadásai: THAUSZY 1766, 13–20; FARLATUS és COLETUS 1751–1819, 5:565–570; VERHOVACZ 1805, 122–134; SZVORÉNYI 1807, 251–259. Lásd még FRAKNÓI 1868–1872, 3:115–118; BARLÉ 1913, 174–178; GALLA 1940, 126–130; V. BLAŽEVIĆ 1967, 103; V. BLAŽEVIĆ 2012, 191–192.

noha a korábbi és későbbi zsinatok történetéről fennmaradt iratokat számos tanulmányban feldolgozták.⁵ Ennek az érdektelenségnek köszönhető, hogy a magyar–horvát közös történelem fordulópontjait bemutató konferencián (2014) a zsinat történetét az érseki levéltár dokumentumai alapján új megvilágításban tudtam bemutatni, többek között a zsinati határozatok Pázmány Péter eredeti bejegyzéseivel ellátott, korábban ismeretlen példányának elemzésével.⁶ Zaicz emlékirata ugyanakkor még inkább elkerülte a kutatók figyelmét, mint a többi forrás. Míg ugyanis a zsinati határozatok és a vonatkozó iratok a 18. századi történetíróknak és a 18–19. században publikált zsinati gyűjteményeknek köszönhetően, korlátozott mértékben és hiányokkal ugyan, de mégiscsak ismertek voltak a történetírás számára, Zaicz János értekezése teljesen ismeretlenül lappangott a Zágrábi Érseki Levéltár egyház-kormányzati iratai között.

A kutatók ózdkodását az irat kézbevételeitől és elolvasásától több okkal is magyarázhatjuk. Forrásunk papírja gyűrött, szélei szakadozottak, utolsó lapján a szöveg több helyütt szakadás miatt olvashatatlan. Emellett, miként címe is jelzi, meglehetősen hevenyészett és zavaros szerkezetű fogalmazvánnyal van dolgunk. A szövegben nagyon gyakoriak a javítások, áthúzott szavak, sorok, olykor akár fél oldal is, továbbá a betoldások a sorok fölött vagy a margón. A kulcsin fogatkozásainál és az emiatt adódó olvasási nehézségeknél is riasztóbb, hogy az irat műfaja és jellege első, de akár második látásra sem egykönnyen határozható meg, azaz az olvasó egyszerűen nem tudja eldönteni, miféle dokumentum akadt a kezébe.

Az irat címe szerint egy hivatalos tiltakozás, amely először Zaicz János pálos szerzetes, majd II. Ferdinánd király nevében kezdődik, vagyis a kézirat a címével ellentétben nem is maga a

⁵ A zágrábi zsinatokra vonatkozó gazdag irodalomra lásd VARGA Sz. 2014; MOLNÁR 2019, 254–255.

⁶ A zsinat történetét több írásban is összefoglaltam: MOLNÁR 2015a. A kötetben olvasható a tanulmány horvát nyelvű változata is: MOLNÁR 2015b; MOLNÁR 2018. A szélesebb kontextusra lásd MOLNÁR 2012.

tiltó levél, hanem az arra adott királyi válasz fogalmazványának indul. A bevezető mondat értelmében Ergelich Ferenc zágrábi püspök a saját és utódai, illetve a zágrábi és csázmai káptalanok, továbbá Szlavónia, Horvátország és Dalmácia klérusa és népe nevében tiltakozást jelentett be a király előtt a Pázmány Péter bíboros-prímás, esztergomi érsek által (1633-ban) celebrált nagyszombati tartományi vagy inkább nemzeti zsinat végzéseinek nyolcadik (valójában tizenharmadik) pontja ellen. Ebben a dekrétumban a nemzeti zsinat a kancelláron keresztül arra kérte az uralkodót, hogy a jövőben a címzetes püspökségeket olyan személyeknek adományozza, akik magyarországi káptalanokban rezideálnak, és a többi egyházi javadalmat is leginkább azon egyházmegye papjai nyerjék el, amelyben az adott javadalmak találhatóak. A kérést a zsinat azzal indokolta, hogy az országon kívül tartózkodó címzetes püspökök a zsinatokon, országgyűléseken és a püspöki funkciókban (bérmálás és egyházi rend kiszolgáltatása) haszontalanok a magyar egyház számára.⁷

A zágrábi dokumentum szerint Ergelich püspök a nemzeti zsinat dekrétumának a szlavón–horvát–dalmát királyság klérusa és népe számára két hátrányos jogkövetkezményére, illetve ezek fejleményeire és utóhatásaira hívta fel a király figyelmét. Innentől kezdve az irat stílust és irányt vált, a hivatalos tiltakozásból történeti-politikai értekezésbe csap át. Gazdag érvanyaggal és a közös múltból vett példákkal igazolja, hogy a horvátországi klérusnak is joga van a magyarországi egyházi javadalmak betöltésére. Zaicz a horvátok egyenjogúságának bizonyítására történelmi, etnikai és közjogi-politikai érveket is mozgósított. Történetírók alapján igyekezett kimutatni, hogy a horvátok őshazája Pannónia, amelyet ő a korabeli Magyarországgal azonosított, vagyis az illír kontinuitás értelmében a horvátok a befogadó nemzet, míg a magyarok csak később érkeztek. Másrészt szerinte az illírek (amely elnevezés alatt itt már a Kárpát-medencében élő szlávokat

⁷ Az 1633. április 30. – május 2. között tartott nagyszombati nemzeti zsinat aktái és határozatai: PÉTERFFY 1741–1742, 2:322–333, a 13. pont: 330.

értette) egyértelműen többségben éltek Magyarországon, így történelmi és lelkipásztori szempontból is jogosultak saját nyelvüket beszélő papokra. Ezt követően elősorolta az ezeréves illír–magyar barátság legfontosabb csomópontjait, amelyek tanulsága, hogy a két nép történelme folyamán mindig is szoros szövetségben élt és harcolt, és úgy látta, hogy a nemzeti zsinat horvátokra sérelmes határozata ezt az ezeréves szoros barátságot rombolta le.

A különös dokumentum első olvasásra is túlmutat egy egyházi jogi kérdésben benyújtott tiltakozás vagy az azt magába foglaló királyi oklevél fogalmazványán, vagyis egy pusztán jogi természetű iraton. Olyan munkadokumentumról van inkább szó, amelyet szerzője egy ellentmondással kapcsolatos királyi oklevél fogalmazványaként kezdett el összeállítani. Majd belemerülve a sérelmesnek vélt zsinati határozat elleni történeti és jogi érvek, vagyis az illír múlt és a horvát–magyar szövetség taglalásába, lényegében megfeledezett eredeti céljáról, és egy teljesen más jellegű szöveget hozott létre. A textus csak az irat (sajnos erősen roncsolódott) végén talál vissza, meglehetősen akadozva, az eredeti oklevélstílusba. A törzsszöveg tehát nem oklevél, hanem olyan történeti-közjogi traktátus, emlékirat, amely szervesen illeszkedik a 16–17. századi illír retorikai, történeti és politikai értekezések sorába, de keletkezésének helyszíne (Zágráb) és viszonylag korai időpontja (1635), valamint alább részletezendő tartalmi sajátosságai miatt különös figyelmet érdemel, hiszen több fontos újdonsággal is szolgál a kora újkori illír ideológéma fejlődéstörténetéhez.

A *Rapsodia* tanulságai egyszerre kapcsolódnak a magyar és a horvát történet- és irodalomtörténet-írás fontos tradícióihoz. Magyarországon elsősorban azokhoz a Tarnai Andor által elindított filológiai és eszmetörténeti elemzésekhez, amelyek a hungarustudat és a magyarországi nemzetiségek (elsősorban szászok és szlovákok) bontakozó nemzeti ideológiáinak párhuzamos formálódását vizsgálták.⁸ A jelen dolgozat ezen túl a kora újkori illíríz-

⁸ A programadó tanulmány: TARNAI 1969. Tarnai művének és az általa kezdeményezett kutatási iránynak az értékelése: SZILÁGYI 2020.

mus eszmerendszerének kialakulását és területi artikulálódását bemutató horvátországi kutatásokhoz is új szempontokkal és interpretációkkal járulhat hozzá.⁹ A horvát történettudomány vonatkozó eredményei természetesen nem ismeretlenek a magyar szakirodalomban. Zrínyi Miklós alakjára összpontosító stúdiumi során Klaniczay Tibor hívta fel a figyelmet a magyar és horvát kultúrtörténet komparatív elemzésének szükségességére,¹⁰ később pedig Rátkay György és Pavao Ritter Vitezović működésével kapcsolatban a magyar történészek és irodalomtörténészek is jelentős eredményekkel gazdagították a közös kutatásokat.¹¹ Zaicz János emlékiratának közzététele és az illír ideológéma különböző változatainak kontextusában történő bemutatása reményeink szerint a korábbiaknál is ›sűrűbb leírással‹ tudja összekapcsolni a két történetírásban sokszor egymástól függetlenül felvetett eszmetörténeti kérdéseket.

⁹ Ezen kutatásokra lásd az *Egy komplex nemzeti identitás a kora újkorban: az illírismus változatai* című fejezet lábjegyzeteit.

¹⁰ Összefoglalóan: KLANICZAY 2001, 16–18.

¹¹ Elsősorban lásd BERLÁSZ 1986; BENE 2000. A kérdéskör tömör összefoglalásai: SOKCSEVITS 2020, 272–277; FÜLEMÜLE 2020, 481–490.

A *RAPSODIA* KELETKEZÉSÉNEK HÁTTERE:
AZ 1634. ÉVI ZÁGRÁBI EGYHÁZMEGYEI ZSINAT

Zsinati mozgalom és nemzeti konfesszionalizáció:
Nagyszombat és Zágráb

A magyar történészek az elmúlt másfél évtizedben számos esetben mutatták ki, hogy a Magyar–Horvát Királyság társadalmi struktúrái és intézményei a középkorban és a kora újkorban szorosan kapcsolódtak egymáshoz, magyar és horvát származású főurak és köznemesek otthonosan mozogtak a határ mindkét oldalán, a későbbi századok nemzeti konfliktusainak még nem találjuk nyomát. Ez a modell legfeljebb a 16. század első feléig működött. A század második felében már megjelentek azok a repedések, amelyek 1600 után egyre nagyobbak lettek, és a 18–19. században áttérjedve a társadalom szélesebb rétegeire előkészítették az utat a két nemzet közötti szakadáshoz.¹ A magyar és a horvát rendek közötti első jelentősebb, elvi síkon is megfogalmazott ellentétet a reformációhoz való viszony különbsége jelentette. A horvát szábor 1604-től folyamatosan hozta meg protestánsellenes és ezzel nyíltan a magyar rendekkel szembe forduló határozatait. A magyar–horvát valláspolitikai ellentétet csúcspontját az 1625. évi soproni országgyűlés híres afférja jelentette, amikor a magyar követek fizikailag is bántalmazták a vallásügyi cikkelyeket megváltoztató protestáns követek eljárása ellen tiltakozó Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépostot.²

¹ A programadó tanulmány: PÁLFFY 2002. Legújabbban, a korábbi kutatások összefoglalásával: VARGA Sz. 2022.

² A korábbi szakirodalomban is ismert eseményekről legújabbban: MOLNÁR 2019, 264–265; MOLNÁR 2020a, 179–181, 210–214.

A 17. század elejétől bontakozó folyamatokat az 1630-as évek elején Pázmány Péter esztergomi érseknek a katolikus reform jegyében végzett kodifikációs tevékenysége katalizálta. Pázmány érsekségének huszonegy esztendeje alatt két tartományi és négy egyházmegyei zsinatot hívott össze, amelyek közül négy zsinat határozatai maradtak ránk, összesen 84 dekrétum.³ A statútumokból nagyon világosan kirajzolódik a törvényhozó érsek azon szándéka, hogy a katolikus konfesszionalizáció kánonjogi alapjait a nemzeti egyház keretein belül a lehető legegységesebb formában teremtsen meg – a hatékony és egységes fellépés érdekében megszüntetve a középkori eredetű kiváltságokat és exemptiókat, amelyek a doktrinális, liturgikus és egyházfegyelmi egységesülésnek, vagyis magának a katolikus konfesszionalizációnak az útjában állhattak. A nemzeti konfesszionalizáció leghatározottabb megnyilvánulását az jelentette, hogy Pázmány a tartományi zsinatokat egyben nemzeti zsinatoknak is definiálta, ugyanis nemcsak a metropolitai, hanem a prímási egyháztartomány valamennyi főpapját kötelezte a megjelenésre. A kalocsai érsek tiltakozását a gyakorlati szempontokon túl azzal verte vissza, hogy a prímás felette áll az érsekeknek és metropolitáknak, akik bizonyos értelemben a prímás szuffragáneusai, emellett pedig a Szentészék legátusaként az esztergomi érsek valamennyi magyarországi főpapot jogosult meghívni.⁴ A kettős elnevezés (tartományi és nemzeti zsinat) okát abban kereshetjük, hogy a trienti zsinat (a konciliarista válság utóhatásaként) nem szólt a nemzeti zsinatokról, vagyis ezek a nemzeti egyházi összejövetelek legalábbis gyanúsaknak számítottak Rómában. Ugyanakkor mint prímási tartományi (azaz kimondatlanul, de *per definitionem* nemzeti) zsinatok beilleszthetőek voltak a tridentinumi jogi keretekbe.⁵

³ PÉTERFFY 1741–1742, 2:219–333; FRAKNÓI 1868–1872, 2:364–374, 3:111–114; SZUROMI 2008.

⁴ PÉTERFFY 1741–1742, 2:298–299, 305–307, 325–326. A prímási cím és joghatóság történeti fejlődésére lásd ERDŐ 2016; SZENTIRMAI 2021b, különösen 59–62; LADOS 2018, különösen 118–119.

⁵ SIEBEN 1990, 39–78.

A Pázmány által alkotott egyházi törvények a primási tartomány, vagyis a Magyar Királyság területén, azaz nemzetek között egységesen szabályozták az egyházi élet minden területét, leginkább az egyházi javadalmak betöltését, az egyházfegyelmet, az egyházkormányzatot, a vagyongazdálkodást, a szentségi gyakorlatot, a papnevelés kérdését, illetve a liturgikus életet. Erőfeszítéseit az elvi megfontolásokon túl elsősorban gyakorlati szempontok vezették. Mindenekelőtt teljesen világos volt, hogy a katolikus egyház megerősítése csakis az egész országra kiterjedő, egységes szabályozással lehetséges, ami eleve kizárta a partikuláris jogok és kiváltságok szövevényének megőrzését. Másrészt a római liturgia, elsősorban a misekönyv és a breviárium bevezetése éppen az egyházmegyei szerkönyvek hiánya miatt jelentős mértékben megkönnyítette a szabályozott keretek közötti egységes liturgikus gyakorlat kialakítását. Végül pedig az önmagukban szegény, részben vagy egészben oszmán uralom alatt lévő egyházmegyék számos feladatot, leginkább a papnevelés megszervezését csakis együttesen, a primás irányításával tudták megoldani, önmagukban erre semmilyen esélyük sem volt.⁶

A pázmányi törvényhozást követő egyházmegyei zsinatok, legalábbis a négy ismertből három (Pécs–Püspökszenterzsébet, 1634; Nyitra, 1634 [ez bizonytalan adat!]; Eger–Jászó, 1635) teljes mértékben átvették és kismértékben továbbfejlesztették a nagyszombati tartományi zsinatok határozatait.⁷ Nem tarthatjuk kizártnak, hogy más egyházmegyében is tartottak hasonló papi gyűléseket ebből a célból, hiszen ez az applikációs lánc az egyházi törvénykezés hagyományos, évszázadok óta bevett útja volt. A folyamat megértéséhez, a zágrábi zsinat kivételes jellegének és sorsának pontos értelmezéséhez érdemes röviden felidézni az egyházmegyei zsinat intézményének történeti és funkcionális sajátosságait.

⁶ SZÁNTÓ 1987, 279–286.

⁷ PÉTERFFY 1741–1742, 2:334–346; KNAUZ 1865; FRAKNÓI 1868–1872, 3:115; MOLNÁR 2003, 95; MIHALIK 2014.

A középkori egyházmegyei zsinatok legfontosabb feladata, 6. századi kialakulásuk óta, a tartományi zsinatok határozatainak kihirdetése, illetve a klérus ismereteinek ellenőrzése volt. A IV. lateráni zsinat (1215) VI. kánonja tette kötelezővé a püspökök számára az évenkénti összehívásukat, szintén elsősorban a tartományi zsinatok kihirdetése céljából. A bázeli zsinat (1433) részletesen szabályozta az egyházmegyei zsinatok tartásának rendjét, a trienti zsinat (1545–1563) csak az elv ismétlésére szorítkozott, a szinodalitásra utaló teológiai reflexió nélkül a reform egyik technikai eszközévé tette az intézményt, mégis a Tridentinum publikációja indította el a tartományi és egyházmegyei zsinatok hosszú sorát. Az eltérő helyi viszonyok és szokásjog szerint jelentős különbségeket mutató zsinati rendtartások egyésítésében a két főpapi liturgikus könyv (*Pontificale Romanum*, 1596; *Caeremoniale Episcoporum*, 1600) jelentős szerepet játszott. A kora újkori partikuláris zsinatokon megvalósuló helyi egyházi törvényalkotás az európai jogharmonizáció egyik legfontosabb eszköze lett a 16–17. században.⁸ A sokszor a nemzeti monarchiák politikai nyomásának kitett tartományi zsinatok határozatait, a Tridentinum helyi egyházakban történő átvételét az 1564-ben alapított Zsinati Kongregáció (*Sacra Congregatio Concilii*) felügyelte.⁹ Ebbe a folyamatba illeszkedtek tehát Magyarországon Oláh Miklós, Forgách Ferenc és különösen Pázmány Péter tartományi zsinatai.¹⁰ Kánonjogi szempontból nagyon fontos tény, hogy az egyházmegyei zsinaton kizárólag a püspök hoz törvényt, ő hívja össze, határozza meg a meghívottak körét, a programot és a szövegeket. Elvileg az egyházmegye lelkipásztorkodással foglalkozó klerikusai és a káptalanok kanonokjai, az apátok és pre-

⁸ A tengernyi szakirodalomból csupán két kitűnő tömör összefoglalásra hivatkozom: LE BRAS 1969; ERDŐ 2001, 19–24. A késő középkori partikuláris zsinatokról és határozataikról alapvető áttekintés: HELMRATH 2002. A középkori magyarországi egyházmegyei zsinatokra lásd SZENTIRMAI 2021a.

⁹ CALAZZA 1992, 177–265, különösen 182–206.

¹⁰ A fentebb idézettekén kívül lásd SÖRÖS 1900; NAGY 1943, 136–157; FAZEKAS 2003, 145–148.

látások voltak rá hivatalosak, a megjelenésre kötelezettek ennek elmulasztása esetén súlyos büntetésre számíthattak. A püspök a határozatokat a résztvevők vagy csak a káptalan véleményének meghallgatása után kihirdette. A zsinat általában egy-három napig tartott, a papság szerepéről a legkritikább esetben vannak adataink, részvételük az esetek túlnyomó többségében teljesen passzív, leginkább csak a vizsga letételére korlátozódott. Nem minden egyházmegyei zsinat adott ki határozatokat, olykor csak a tartományi zsinatok határozatait hirdették ki.¹¹ A késő középkorban viszont bizonyos zsinati korpuszok mintául szolgáltak más egyházmegyék számára is, olykor egészen távoli püspökségekben, ami zsinati ›családfák‹ kialakulásához vezetett, bizonyos egyházmegyék szinodális könyveit egész Európában megtaláljuk.¹² A partikuláris zsinatok az esetek döntő többségében tehát nem eredeti jogi alkotások, hanem az egyetemes jog helyi aplikációi, a katolikus konfesszionalizáció első fázisának legfontosabb normatív eszközei voltak. Határozataik ugyanakkor az adott terület vallási életének legfontosabb dokumentumai közé tartoznak, nem véletlen, hogy a jogtörténészek után a társadalomtörténészek, a kultúrtörténészek és a történeti folklorisztika művelői, különösen a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben, nagyon sokat használták ezt a forrástípust.¹³

Nagyon ritka eset, amikor az egyházmegyei zsinat nem az integráció és a jogharmonizáció, hanem a partikuláris érdekek érvényesítésének, az egyházi központtól való önállóság kinyilvánításának eszköze.

¹¹ LONGHITANO 1987, 33–58.

¹² Ezekre a jelenségekre lásd Erdő Péter alapvető tanulmányait az esztergomi szinodális könyv forrásairól: ERDŐ 2001, 25–74. Legújabbban: SOMOGYI 2019

¹³ Lásd például LEBRUN 1979; VISCARDI 1985; MIELE 1986. Ugyanakkor Erdő Péter joggal hívja fel a figyelmet a filológiai szempontú forráskritika szükségességére: „Anyaguk [a zsinati könyvek – M. A.] vizsgálata során fokozott óvatosság szükséges ahhoz, hogy határozataik és az adott egyházmegye vagy tartomány helyi viszonyai között a pontos kapcsolatot megtaláljuk. Hiszen a határozatok nem kis részben egyetemes kánonjogot vesznek át, vagy más egyházmegyék, illetőleg tartományok zsinati könyveit másolják kisebb-nagyobb eltérésekkel.” ERDŐ 1998, 207–215, idézet: 209.

nításának a jogi eszköze. Ilyen értelemben a zsinatok kiadatlan dokumentumai sokszor izgalmasabbak a történész számára, hiszen a nyilvánosság előtt nem publikus konfliktusokat rejtenek.¹⁴ Ennek a tulajdonképpeni jogi anomáliának a szemléletes példája az 1634. évi zágrábi zsinat, amely a Pázmány által irányított, az esztergomi érsekség és a magyar primási tartomány nemzeti keretek között megvalósított, római–tridentinumi szellemű konfesszionalizációjával szemben a helyi ellenállás kánonogi megfogalmazását jelentette. A zágrábi zsinat ellenállása felfogható két konfesszionalizációs modell ütközésének, illetve két, nemzeti keretek közötti konfesszionalizáció egymásnak feszülésének.

A magyarországi egyházszervezetten belül a zágrábi püspökök tevékenysége közelítette meg a leginkább a trienti zsinat által definiált episzkopális reformmodellt. A székváros és az egyházmegye keresztény kézen maradt területének egyházi intézményrendszere, a plébániahálózat és a kolostorok is sokkal épebben vészték át a 16–17. század kataklizmáit, mint a magyarországi katolicizmus strukturái bárhol az országban. A Tridentinum által előírt szemináriumi rendszer egyetlen magyar egyházmegyében sem működött olyan olajozottan, mint Zágrábban.¹⁵ Ugyancsak nem volt még egy olyan egyházmegye Magyarországon, ahol a zágrábihoz hasonló intenzitású zsinati mozgalmat regisztrálhatunk. Egyedül az esztergomi érsekek tartottak több-kevesebb rendszerességgel zsinatokat, de ezek nagyobb része az egyháztartomány főpásztorai számára összehívott tartományi, sőt nemzeti zsinat volt.¹⁶ Ezen kívül csak elvétve találkozunk egyházmegyei zsinattal, így a győri püspökségben 1579-ben,¹⁷ az egriben 1635-ben¹⁸ vagy a váciiban 1675-ben.¹⁹ A zágrábi püspökök ebben a te-

¹⁴ CESTARO 1987, 132–136.

¹⁵ MOLNÁR 2012, 36–55.

¹⁶ Péterffy Károly és Szvorényi Mihály fentebb idézett gyűjteményein kívül lásd BATTYÁNYI 1785–1827.

¹⁷ KOLTAI 2014.

¹⁸ MIHALIK 2014.

¹⁹ MEZŐSI 1939, 31–55.

kintetben is jócskán leelőzték magyar kollégáikat. 1535 és 1690 között összesen tizennégy egyházmegyei zsinatról van tudomásunk, ez majdnem annyi, mint a magyarországi egyházmegyéek összes színódusa ebből a bő másfél évszázadból. Erdődy Simon 1535-ben celebrált zsinatáról közelebbit nem tudunk. Draskovich György püspök három zsinatának (1566, 1570, 1574) a Tridentinum részleges zágrábi kihirdetésében és a protestantizmus feltartóztatásában volt jelentős szerepe. Munkáját Sztankovachky Gáspár (1591) és Zelniczey Miklós (1602) folytatták. Ergelich zsinatai (1630, 1634) részben elődei nyomdokain haladtak, részben Zágráb autonómiatörekvéseit juttatták kifejezésre Pázmány egységesítő törekvéseivel szemben. Vinkovich Benedek 1642-ben az 1638. évi nagyszombati nemzeti zsinat határozatait hirdette ki. Az egyházmegyei törvényalkotást Borkovich Márton (1669, 1673, 1677, 1687) és Mikulich Sándor Ignác (1690) zsinatai tették teljessé: az általuk hozott törvények az egyházi élet szinte minden fontosabb területére kiterjedtek.²⁰ Zágráb püspökei tehát a magyar struktúrák részeként, de azoktól egyre több tekintetben távolodva formálták a horvát katolicizmus arculatát a 17. században.

A magyar egyházi intézményrendszertől való lassú távolodásnak és a saját identitás védelmének első fontos kánonjogi lépését a zágrábi nagyprépost tiltakozása jelentette az 1633. évi nemzeti zsinat határozatai ellen. Az óvás elsődleges okát jelentő liturgikus egységesítés kérdése ugyanakkor nem 1633-ban került először terítékre, hanem már a korábbi nagyszombati zsinatok programjában is szerepelt.²¹ Forgách Ferenc esztergomi érsek a Tridentinum magyarországi kihirdetését végrehajtó 1611. évi nagyszombati tartományi zsinaton még azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy a (nyilván helyi liturgikus hagyományokat követő) brevi-

²⁰ VARGA Sz. 2014; RAZUM 2004; RAZUM 2006.

²¹ Az alábbiakra két kitűnő áttekintés: FÜZES 2006; FÜZES 2010/2011. Érdemes megemlíteni, hogy a prágai nunciátúrán 1606-ban összeállított, korábban Verancsics Faustusnak tulajdonított rekatolizációs tervezet már negyedszázaddal korábban a római liturgikus könyvek bevezetését szorgalmazta az isteni szolgálat egységes végzése érdekében. TUSOR 2008, 90.

áriumot és misekönyvet a szükséges javítások után tovább használhassák.²² Pázmány az 1629. évi egyházmegyei zsinatán előírta, hogy egyházmegyéjében csakis az esztergomi szertartáskönyvet (*Rituale Strigoniense*, 1625) lehet használni.²³ Az 1630. évi nemzeti zsinat előterjesztésének harmadik pontjában az érsek részletesen magyarázta a római liturgia átvételének szükségességét. Javaslatában elsősorban a római szerkönyvek európai és magyarországi elterjedésével indokolta a váltás időszerűségét, hiszen a magyar főpapok, sőt egyetlen kivétellel a káptalanok is a római misekönyvet és breviáriumot használták, míg az egyes templomokban az énekekben és szertartásokban nagy összevisszaság uralkodott. Ezért a magyar szentek officiumainak megtartásával a római rítus átvételét javasolta a zsinat atyáinak. Emellett hangsúlyozta, hogy a régi szerkönyvek agyonhasználtak, és Velencében sem lehet hozzájutni új példányokhoz. A zsinat dekrétuma lényegében megismételte Pázmány javaslatát, azzal a kitételrel, hogy amennyiben a Szentszék nem fogadja el a magyar szentek officiumait, akkor nem veszik át a római rítust, hanem megőrzik a régi úzust, vagyis a magyarországi egyházmegyék liturgikus hagyományát. Már ez a zsinat is döntést hozott arról, hogy az elhunyt főpapok ingóságai után befolyó pénzt egy magyarországi szeminárium felállítására fordítsák.²⁴ Pázmány a zsinat után azonnal írt a pápának, és kérte a magyar szentek officiumával kiegészített római misekönyv és breviárium jóváhagyását; ezek pontos jegyzékét ősszel továbbította az Örök Városba. A Rítus Kongregáció (*Sacra Congregatio Rituum*) a következő évben engedélyezte az ily módon kiegészített római szerkönyvek használatát, amelyről a pápai bréve még 1631 karácsonyán megérkezett Nagyszombatba.²⁵

A határozott liturgikus egységesítés ellenére nincsen nyoma annak, hogy a zágrábi püspökség vagy a káptalan bármilyen formában tiltakozott volna a zsinati rendelkezések ellen, sőt – a

²² PÉTERFFY 1741–1742, 2:217; SÖRÖS 1900, 238.

²³ PÉTERFFY 1741–1742, 2:246.

²⁴ Uo., 2:300–301, 308–309, 312.

²⁵ TUSOR 1999, 34–38; TUSOR 2007, 468–473; FÜZES 2010/2011, 229–233.

résztvevők pontos névsorának híján – azt sem tudjuk pontosan, hogy Zágráb képviselte-e magát, s ha igen, kik által, ezen a nemzeti zsinaton. Fontos körülmény viszont, hogy a nemzeti zsinatnak az egyházmegyei zsinatok tartását szorgalmazó végzése nyomán 1630-ban egyedül Pázmány és Ergelich Ferenc zágrábi püspök rendezett tanácskozást a saját egyházmegyéjében.²⁶ Ergelich 1630. november 5-ére összehívott zsinatáról csak a Bogdán Márton székesegyházi főespereshez címzett meghívó maradt ránk. Ebből kiderül, hogy a püspök már 1628-ban zsinat összehívását tervezte, de az éhínség és a római megerősítés késése miatt erre nem volt lehetősége. A meghívó a zsinat napirendjéről nem szólt, csupán a főesperesek, alesperesek és plébánosok megjelenési kötelezettségére, illetve a lelkipásztori feladatok elvégzésére vonatkozó utasításokat fogalmazott meg, és felsorolta az egyházmegye azon főespereseit, akiknek meghívót kellett küldeni.²⁷ Nagy valószínűséggel az egyházmegyei zsinat sem reflektált a nemzeti zsinat határozataira.

Pázmány a következő nemzeti zsinatot 1632-ben kívánta összehívni, elsősorban a rítus egységének előmozdítására,²⁸ de római követsége miatt erre csak 1633-ban került sor. A római rítust az esztergomi egyházban a magyar szentek officiumával már 1632 húsvétján bevezette, és ugyanezt 1632. augusztus 14-én kelt levelében szuffragáneusainak is előírta.²⁹ Az 1633. január 28-án kelt meghívólevél kifejezetten a primási tartomány zsinatának nevezte a gyűlést.³⁰ A primási jogkör érvényesítésének szim-

²⁶ Az 1630. október 4–5-én tartott esztergomi egyházmegyei zsinat aktái: PÉTERFFY 1741–1742, 2:313–318.

²⁷ Lásd a *Dokumentumok* között az I.1. számú dokumentumot (a kötet végén közölt dokumentumokat a továbbiakban ebben a formában hivatkozom: Dok. I.1.). A zágrábi püspökség főesperességei: Bekcsény–Bekšin, Csázma–Čazma, Dubica, Gercse–Gorica, Gora, Guscse–Gušće, Kamarcsa–Komarnica, Kemlék–Kálnik, Szvetacsje–Svetačje, Varasd–Vraždin, Vaska–Vaška, Vrbóc–Vrbovec, Zagorje, Zágráb–Zagreb.

²⁸ PÉTERFFY 1741–1742, 2:319–321.

²⁹ HANUY 1910–1911, 2:240, 344.

³⁰ PÉTERFFY 1741–1742, 2:325–326.

bolikus mozzanata, hogy a meghívót a kalocsai metropóliához tartozó zágrábi püspökség székeskáptalanjának nagyprépostja, Vinkovich Benedek is megkapta, és a számos példányban szétküldött levél egyedül az ő iratai között maradt fenn.³¹ Mellette a püspök és a káptalan küldötte, Marnavics Tomkó János olvasókanonok, boszniai püspök és zágrábi segédpüspök képviselte Zágrábot a nagyszombati tanácskozáson.³²

A zsinat által hozott tizenhét határozat nagyrészt megismételte, nyomatékosította és továbbfejlesztette a három évvel korábbi statútumokat. A későbbi fejlemények szempontjából különösen öt dekrétum érdemel kiemelt figyelmet. A 4. pont kötelezte a főespereseket és prépostokat, hogy javadalomvesztés terhe mellett évente személyesen vizitálják összes plébániájukat. A 8. pont az elhalt prelátusok után maradt ingó javak összegyűjtésére bizottságot nevezett ki, amelynek legfőbb feladata a szemináriumra szánt pénz adminisztrációjának ellenőrzése volt. A 9. pont előírta a főpásztoroknak, hogy egyházaikban vezessék be a római rítust, szelíden és büntetésekkel is kényszerítsenek mindenkit az egység megőrzésére, akár a javadalomtól való megfosztással és a káptalanból való kizárással is. A 13. pont újdonság volt: sérelmezte azt a gyakorlatot, hogy míg a címzetes püspökségek régen a káptalanokhoz tartoztak, újabban külföldieknek adományozták azokat, akiknek sem a zsinatokon, sem az országgyűléseken nem vették hasznát, és főpásztori feladatokat (papszentelés, bérmlálás) sem láttak el. Ezért a zsinat a kancelláron keresztül kérte az uralkodót, hogy ezentúl a magyarországi káptalanokban tartozkodó személyeknek adományozza ezeket a címeket, és erre az üresedéskor is emlékeztesse a királyt. Emellett kérték őt, hogy a jövőben a többi javadalmat is legfőképp azon egyházmegyék papjaira ruházza, ahol a beneficium található. Vélhetően már a zsinaton történt és alább ismertetett közjátéokra reflektált az első napon hozott utolsó (14.) dekrétum. Ennek értelmében bárki szeretettel és

³¹ Dok. I.2.

³² Dok. I.3., I.5.

köteles tisztelettel javasolhatott kiegészítést vagy magyarázatot a zsinati határozatokhoz, ugyanakkor a már elfogadott határozatot nem lehetett elutasítani. Ugyanis semmi haszna nem lenne a zsinatoknak, fogalmazott a statútum, ha bárki szabadon visszautasíthatná azt, ami számára súlyosnak vagy kedvezőtlennek tűnik. Ezért aki a jövőben erre törekedne, a kánonok szerint büntessék meg, és a határozatok megtartására kényszerítse az előjárója.³³

A 14. dekrétum feltehetően Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépost nyilvános tiltakozására válaszul született. Akciójáról maga Vinkovich számolt be a káptalanhoz írott levelében. Értelmezése szerint a nagyszombati zsinat két határozata is sértette a zágrábi egyház jogait. Egyrészt köteleztek minden magyarországi egyházat, köztük a zágrábit is a római rítus átvételére, másrészt pedig az elhalt püspökök, így a zágrábiak ingóságainak árát a magyar szemináriumra kívánták felhasználni. Ennek értelmében Domitrovich Péter püspök hagyatékát is a magyar szemináriumra kellene fordítaniuk. A püspök és a káptalan küldötte, Marnavics Tomkó János a sérelmes határozatokat elfogadta, arra hivatkozva, hogy követutasításában nem szerepelt ennek ellenkezője. A nagyprépost viszont mindkettővel kapcsolatban óvást jelentett be, a második ellen főleg azért, hogy az elhalt zágrábi püspökök javait a frissen alapított bécsi szemináriumukra fordíthassák. Vinkovich levelében nem említette a későbbiekben sérelmesnek tekintett negyedik és tizenharmadik pontot, amely a magyarországi káptalanok tagjaira korlátozta volna a címzetes püspökségre kinevezendők körét, illetve javadalomvesztéssel sújtotta a nem személyesen vizitáló főespereseket.³⁴

³³ PÉTERFFY 1741–1742, 2:328–330.

³⁴ Dok. I.3. Vinkovich tiltakozására az 1634. évi zágrábi zsinat határozatai is utalnak: Dok. I.5. A zsinaton való részvételéről a meghívóra írott sajtkezű feljegyzésében is megemlékezett: Dok. I.2.

Az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinat

A nagyprépost tiltakozása vélhetően minden további jogkövetkezmény nélkül maradt volna, ha a kedélyek nem parázslanak fel Zágrábban, és nem szerveznek ellenzsinatot a nemzeti zsinattal szemben. A gyűlést 1634. június 19-ére hívta össze Ergelich püspök, akinek, mint láttuk, ez már a második zsinata volt. Az egyházmegyei zsinatról csupán két dokumentumunk maradt fenn: az első nap napirendje, illetve a zsinati határozatok; emellett a szereplők tevékenységéről, annak háttéréről néhány későbbi levél tájékoztat. A zsinat programja szorosan követte a *Pontificale Romanum*ban előírt szertartásrendet.³⁵ Június 19-én reggel hétkor a papság a székesegyházból a püspök palotája elé vonult, ahonnan körmenetben visszakísérték Ergelichet a székesegyházba. A főpapi mise után a püspök szólt a papsághoz, majd Nikola Medak varasdi főesperes mondott beszédet. Ezután a zsinat titkára felolvasta a trienti zsinat rendelkezését a rezidenciáról és a hitvallásról, majd a székesegyházi főesperes felszólította a hitvallás letételére azokat, akik ezt még nem tették meg. A Tridentinum megfelelő dekrétumának felolvasása után a püspök kinevezte és a zsinat megerősítette a plébánosvizsgáló bizottság tagjait, akik letették az esküt. Ezt követően a zsinat titkára felolvasta az 1633. évi nagyszombati nemzeti zsinat határozatait, amelyhez kapcsolódva egy érdekes megjegyzés olvasható a napirendben: nem fogadták el azokat, hanem »átrágásukat« és megvitatásukat a következő napra halasztották, hogy ezzel haladékot nyerjenek, és a nehézségeket alaposabban megvizsgálhassák.³⁶ Ez a bizonytalanság különösen az 1635. évi jászói zsinat határozataival összevetve figyelemre méltó, hiszen ott azonnal kihirdették az egri püspökség számára a három korábbi nemzeti zsinat dekrétumait, első helyen a római breviárium és misekönyv bevezetését.³⁷

³⁵ A trienti zsinat utáni egyházmegyei zsinatok szertartásrendjéhez lásd KLÖCKNER 1986, 123–250, különösen 129.

³⁶ Dok. I.4.

³⁷ PÉTERFFY 1741–1742, 2:338–342.

A második és harmadik nap rendjét nem ismerjük, még kevésbé a tárgyalások részleteit, és – mint látni fogjuk – a résztvevők egymásnak ellentmondó tudósításai sem segítik elő a tisztánlátást. A zsinat határozatai a 18. században nyomtatásban is megjelentek, illetve három kézirat (egy teljes és két kivonatos) példányban maradtak ránk.³⁸ A dekrétumok két, egymástól világosan elkülönülő részre oszthatók: egyrészt a püspökség vallási életének és egyházfegyelmének problémáira reflektáló reformstatútumokra, amelyek nem emelik ki a zsinatot a korabeli hasonló (elsősorban zágrábi) egyházi gyűlések sorából; másrészt a nemzeti zsinat négy sérelmezett dekrétuma ellenében hozott határozatokra, amelyeket a bíboros primásnak terjesztettek fel jóváhagyásra, és szükség esetén a pápához kívántak velük kapcsolatban fordulni.

A tizenkét pontba foglalt első határozatcsomag szervesen illeszkedik a korábbi és későbbi zágrábi zsinatok kontextusába. A zsinat a plébániák váltását csak püspöki diszpozícióval engedélyezte; kötelezte a plébánosokat a katedratikum megfizetésére; a püspök hajlott kora miatt előírta a kanonokoknak prédikáció tartását a székesegyházban; idős papok számára otthon felállítását rendelte el, és előírta az ennek érdekében létrehozott alapítvány gyarapítását; szabályozta az egyházi adományok kezelését; kötelezte a plébánosokat és a javadalmasokat az elidegenített egyházi

³⁸ A nyomtatott kiadásokról lásd a 10. lapon a 4. jegyzetet. A Pázmány számára megerősítés céljából felterjesztett határozatok két példányban maradtak fenn, mindkettő Ergelich autográf aláírásával. Közülük csak az egyiket küldték el a primásnak, amelyet ő megjegyzéseivel ellátva visszaküldött a püspöknek. Ezekről a példányokról lásd: Dok. I.5. A zsinati határozatok teljes szövegének tisztázata: „Decreta seu constitutiones dioecesanæ synodi Zagrabienensis”, NAZ Acta Ecclesiastica fasc. 8., nr. 58. Baltazar Adam Krčelić zágrábi egyházmegye-történetének második, kéziratot kötetében egy a püspök által (a köszvénye miatt más kézzel) aláírt, lepecsételt példányt idéz, amelynek eredetijét a Zágrábi Érsekség Levéltárában nem sikerült megtalálni: KRČELIĆ II, pag. 221–229 (a pecsét leírása: pag. 229). Ugyanítt Krčelić joggal jegyzi meg, hogy Péterffy zsinati forrásgyűjteményében nem egyeznek meg a nemzeti zsinat dekrétumainak sorszámai azon határozatok sorszámaival, amelyek ellen a zágrábi zsinat tiltakozott.

javak jegyzékének összeállítására; elrendelte egyházmegyei ügyvédek fogadását; fellépett a ferencesek beavatkozása ellen a plébániai lelkipásztorokadásba; végül a vlachok és szerbek papjait és szerzeteseit eltiltotta a szentségek (különösen a házasság) kiszolgáltatásától az egyházmegye római rítusú híveinek. A kanonokok prédikációs kötelezettségének Vinkovich és Jászkay Ambrus császári prépost ellentmondottak, mert ezzel újítást vezetnének be a székesegyház életébe.³⁹

Sokkal izgalmasabb az a négy határozat, amellyel a zsinati akták kezdődnek, és amelyek a gyűlés összehívásának elsődleges okát jelentették: a nemzeti zsinat sérelmes státútumai elleni tiltakozások. Az óvást a zágrábi zsinat két okból látta lehetségesnek és szükségesnek. Egyrészt a határozatokkal kapcsolatos korrekciókra (az ő értelmezésük szerint) a nemzeti zsinat maga is lehetőséget biztosított, másrészt pedig a püspököt és a káptalan képviselő Marnavics Tomkó János nem az utasításának megfelelően járt el, kárt okozva ezzel megbízóinak. A nagyszombati nemzeti zsinat határozatai közül négyet kifogásoltak. Először is nem óhajtottak a közös magyarországi papnevelő intézet fenntartásához hozzájárulni az elhunyt főpapok hagyatékának átengedésével, hiszen a zágrábi egyházmegye három saját szemináriumot tartott fenn (Zágráb, Bécs, Bologna). A püspökség irányítói úgy látták, hogy a saját országhatárokkal és külön nyelvvvel rendelkező szlávön egyházmegye, azaz királyság joggal fordítja jövedelmeit saját intézményrendszerének, jelen esetben szemináriumainak működtetésére. Ugyanígy nem volt hajlandó lemondani a római rítus javára saját liturgiájáról, amelyet több évszázada végeztek. A harmadik sérelmes pont a javadalmak betöltésére vonatkozó zsinati határozat volt, amely a magyarországi javadalmakat a magyarországi káptalanok papságának tartotta fenn, nem említve külön Szláviániát, azt a gyanút keltve a zágrábi klérusban, hogy ezzel a rendelkezéssel kizárták őket ezek betöltéséből. Ezért kérték a bíborost, nyilatkozzon: Magyarország káptalanjai ugyanolyan szűk érte-

³⁹ NAZ Acta Ecclesiastica fasc. 8., nr. 58.

lemben értendők, mint Magyarország szemináriumi, és amint a magyarországi szeminárium kifejezésbe Szlavónia szemináriumi-mait nem érti bele, úgy a magyarországi káptalanok közül is kizárja a szlavóniai káptalanokat?⁴⁰ Úgy látták, hogy ezt a méltatlanságot a Szlavón Királyság káptalanjai és klérusa a császárnál és az országukban sértetlenül megőrzött katolikus vallás ügyében szerzett érdemeik miatt nem érdemlik meg. Végül a zsinat a főespereseket hivatalvesztéssel fenyegette, ha nem vizitálják személyesen a kerületüket. Ezt a büntetést a kánonok csak a legsúlyosabb vétkek esetén írták elő, ezért kérték a bíborost, enyhítse ezt a büntetést.

Az első két határozat ellen Vinkovich nagyprépost a püspök és a káptalan nevében (a saját küldöttjük helyett) már Nagyszombatban tiltakozott. Mind a négy dekrétum ügyében először Pázmányhoz fellebbeztek, de amennyiben ő hajthatatlannak bizonyulna, a pápához, illetve a püspöki címek adományozása tárgyában a császárhoz kívántak fordulni. A zágrábi határozatokat azonnal felküldték Pozsonyba a primásnak, aki saját kezével vezette rá megjegyzéseit a beadványra. Az odavetett glosszák csak úgy sisteregnek a dühtől, és jelzik Pázmánynak a zágrábiak lázongása felett érzett őszinte felháborodását. A szeminárium ügyében hallatlan dolognak tartotta, hogy az egyházmegyei zsinat szembe fordult a tartományi zsinattal, és érvénytelenítette annak határozatait, ez ügyben a pápa ítéletét kérte. Ugyancsak az egyházfő parancsával kívánta Zágrábot a római rítus ügyében a többi egyházmegyéhez való alkalmazkodásra bírni. A püspökök kinevezésével kapcsolatban is nagyon világosan fogalmazott: a kákán is csomót keres, hiszen itt a külföldiek javadalomviselési tilalmáról volt szó, és a Szent István Koronájához tartozó egyházmegyek

⁴⁰ A középkorban Szlavónia tartomány Zágráb, Kőrös, Verőce és később Varasd megye területére terjedt ki. A 17. században erre a területre a Szlavónia elnevezés mellett már használták a déli területekről északra felkúszó Horvátország terminust is, míg Szlavóniának egyre inkább a Dráva–Száva közének keletebbre fekvő, a középkorban Magyarországhoz tartozó vidékét, az egykori Valkó és Pozsega vármegyéek területét nevezték. MOLNÁR 2019, 215–220.

papjai nyilvánvalóan semmilyen szempontból nem számítottak idegeneknek az egyházi javadalmak betöltésekor. A főesperesi vizitációk esetében ismét a pápától kért utasítást: ebben a súlyos és eddig elhanyagolt ügyben parancsolja meg, hogy engedelmeskedjenek a nemzeti zsinatnak.⁴¹

Az események hátterét, a főszereplők mozgatórugóit a zsinat után írott levelekből illeszthetjük össze. Már az eddigiekből is teljesen egyértelmű, hogy a történetnek három főszereplője volt: Ergelich, Vinkovich és Marnavics Tomkó. Közülük a legszürkébbnek Ergelich Ferenc (1557–1637) zágrábi püspök tűnik, holott ő sem kevésbé izgalmas figurája a korszaknak, mint másik két kollégája. Leginkább a származása talányos, amellyel kapcsolatban a történeti irodalomban a 18. századtól egészen napjainkig a legendásan megbízhatatlan Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) elbeszélése vált egyeduralgokodóvá. Eszerint Ergelich muszlim apától származott, aki áttért a pravoszláv vallásra, és gradaci vajdaként harcolt a török ellen. Eredeti neve Hasanović volt, amelyet a későbbi püspök törökös hangzása miatt cserélt le Ergelichre.⁴² Ezzel szemben Franjo Glavinic ferences történetíró teljesen más narratívát örökölt meg, amely azonban teljesen kiveszett a köztudatból. Glavinic a *Svitlost duše verne* (Venezia, 1632) című művét Ergelichnek ajánlotta, és ajánlásában elmeséli a püspök családjának történetét. Ennek értelmében a família Erdélyből származott, eredeti neve Thebesky volt. Később Horvátországba és Szlavóniába települtek át, anyai ágon a Draskovichokkal és a Sztankovácskyakkal is rokonságban álltak. Vagyis Erdélyből származó, elhorvátosodott családról van szó, amely a horvát arisztokráciával is közeli rokonságba került.⁴³ Ergelich Ferenc idősebb Draskovich Györgynek

⁴¹ Dok. I.5.

⁴² Ezt a legendát először, Vitezovićra hivatkozva, Tomo Kovačevićnek a 18. század első negyedében összeállított, kéziratban maradt egyházmegyétörténetében olvashatjuk: KOVAČEVIĆ, *Catalogus*, fol. 129v. Tőle vette át Daniele Farlati, akinek nyomán elterjedt a történeti irodalomban: FARLATUS és COLETUS 1751–1819, 5:561. Legújabbban: KORADE 1995a, 307.

⁴³ M. KURELAC 1989, 264–265.

köszönhette 1577-ben a zágrábi kanonokságot. Zágrábban és Bolognában tanult, a káptalanban bejárta a teljes ranglétrát, 1598-tól nagyrépost. Számos politikai és egyházi megbízást teljesített, a pozsonyi országgyűlések rendszeres résztvevője, boszniai (1604), pécsi (1608), veszprémi (1608) majd 1628-tól zágrábi püspök. A zsinat idején már legalább 78 éves volt. Pázmány kortársa, a magyarországi katolikus megújulás első nagy generációjának tipikus képviselője, akiknek tevékenysége leginkább a vagyoni jogi harcokban, az anyagi alapok megteremtésében és építkezésekben teljesedett ki, megteremtve ezzel a 17. század első harmadában meginduló katolikus konfesszionalizáció alapjait.⁴⁴

Vinkovich Benedek (1581–1642) már a következő nemzedékhez tartozott, majd’ negyedszázaddal fiatalabb volt püspökénél. Erdélyi kötődésekkel ő is rendelkezett: a kolozsvári jezsuiták gimnáziumába járt, ahol megtanult magyarul. Zágrábban, Bécsben és Bolognában végezte tanulmányait, és ő is végigjárta a káptalani ranglétrát, 1624-től nagyrépost lett.⁴⁵ A következő évben a soproni diétán történt megveretéséről fentebb már szóltunk. Már-tírúma hosszú távú következményekkel járt, amelyek a zágrábi káptalan politikai és liturgikus súlyát, emellett az ő személyes tekintélyét is nagymértékben megnövelték. A zágrábi prépost a katolikus hitért elszenvedett bántalmazás elégtételül a felső tábla tagja lett, és Szlavónia kapott még egy helyet ugyancsak a felső táblán, így a katolikus szavazatok száma tovább növekedett a magyar országgyűlésen. Emellett II. Ferdinánd kérésére VIII. Orbán pápa 1626. március 30-i brevéjében engedélyezte a prépost számára a zágrábi székesegyházban ünnepi szertartásokon a főpapi jelvények (püspöksüveg, püspöki pásztorbot és gyűrű) viselését.⁴⁶ Pécsi püspökként jezsuita helynökeinek segítségével

⁴⁴ Az 53. jegyzetben idézettek kivül lásd még IVANČAN 1924, 417–423. A kéziratból több másolat is létezik Zágrábban, én a Zágrábi Érseki és Főszékeskáptalani Levéltár kutatótermében levő példányt használtam. A legújabb életrajzi adattár: KÁDÁR és B. SZÉKELY 2022, 570.

⁴⁵ IVANČAN 1924, 492–493; KÁDÁR és B. SZÉKELY 2022, 615.

⁴⁶ MOLNÁR 2020a, 135–136.

kivételesen aktív lelkipásztori programot valósított meg hódolt-sági egyházmegyéjében.⁴⁷ A Pázmány által kinevezett új püspökgeneráció jellegzetesen harcos képviselője volt, akinek a rekatolizáció előrehaladtával már kevesebb kompromisszumot kellett kötnie, ezért számos konfliktusa volt az egyházi és világi hatóságokkal. Ugyanolyan kíméletlenséggel védte a katolikus egyház érdekeit a világi hatóságok ellenében, mint a katolicizmust a protestantizmussal vagy a horvátországi egyház identitását a magyar episzkopátussal, nagyprépostként a káptalan jogait a püspökkel vagy kinevezése után a püspök jogait a káptalannal szemben. Nemcsak Pázmánnyal különbözött össze, hanem saját káptalanjával, a bánnal és az osztrák katonai vezetéssel is.⁴⁸

A legsajátosabb – és egyben a legismertebb – figura azonban a boszniai püspök, Marnavics Tomkó János (Ivan Tomko Mrnavić, 1580 k.–1637) volt. Az illírizmuskoncepciók sorában alább tárgyalt sajátos eszmevilágának, bizarr hamisításoktól sem visszariadó, csapongó fantáziájának nyitja, hogy – miként számos sors-társának – egész életét és működését az alacsony származásából és idegenségérzetéből fakadó kényszeres érvényesülési vágy, az elismerés szinte mániákus hajszolása határozta meg. Tipikus, sőt extrém képviselője volt annak az Oszmán Birodalomból vagy annak határvidékéről érkező kalandortípusnak, aki a különböző európai udvarokban és főleg Rómában ügyesen kötötte össze a kor-szak politikai konjunktúráit, elsősorban a törökellenes katonai-politikai tervezetéseket és a balkáni missziók ügyét. Sebenicói bosnyák bevándorló (morlák) családban született 1580-ban, apja egy ideig vámhivatalnokként oszmán szolgálatban állt. Rómában az illír kollégium és a római szeminárium növendékeként tanult, hazatérve 1606-ban szülővárosa székesegyházának kanonoka lett. A velencei hatóságokkal való konfliktusa miatt 1608-ban visszatért Rómába, ahol a Szentszék a szláv liturgikus könyvek reformjának munkálataival bízta meg. 1622-től a frissen alapított

⁴⁷ MOLNÁR 2003, 95–98.

⁴⁸ FARLATUS és COLETUS 1751–1819, 5:571–579; KORADE 1995b.

Propaganda Fide Kongregáció munkatársa, a mindenható titkár, Francesco Ingoli bizalmasa lett, 1624-ben részt vett Dalmácia apostoli vizitációjában. 1626-ban megpróbálkozott a sebenicói püspöki szék elnyerésével, majd amikor ezt a velencei hatóságok megakadályozták, éles fordulattal a rivális Habsburg Monarchia felé vette az irányt, és 1626-ban Domitrovich püspök zágrábi kanonokká és székesegyházi főesperessé nevezte ki. Számára azonban ez az állás is csak ugródeszka lett volna a zágrábi püspökség felé, nem is utazott új székhelyére, és amikor terve 1628-ban meghiúsult, lemondott a kanonokságról. 1631-ben a király boszniai püspökké nevezte ki, 1632 és 1634 között a pálos rend vizitátoraként Magyarországon és Horvátországban tartózkodott. 1632-ben ismét zágrábi olvasókanonok és Ergelich segédpüspöke lett. A püspök számára a káptalannal való konfliktusában hasznos volt egy idegen, vagyis nem a zágrábi klérusból érkező beépített személy a testületben.⁴⁹ A káptalan két erős embere, a püspök és Pázmány bizalmasaként működő Marnavics Tomkó, illetve a zágrábi káptalan és a horvát-szlavón egyház jogait püspökével, Pázmánnyal és Rómával szemben kérelhetetlenül védelmező Vinkovich ettől kezdve engesztelhetetlen ellenfelekké váltak. Kettejük háborúja csak Marnavics Tomkó 1637-ben bekövetkezett halálával ért véget. Jellemző módon az ekkor már kinevezett zágrábi püspökként működő Vinkovichcsal szemben álló kanonokok Rómába küldött feljelentésükben a magát zágrábi pápaként aposztrofáló főpapjukat rengeteg gonoszsága mellett azzal is megvádolták, hogy halálos ellenségét, Marnavics Tomkót megmérgezte.⁵⁰

Visszatérve a zsinat történetére, a továbbiak értékeléséhez a legfontosabb körülmény, hogy a szinódus kánonjogi értelemben

⁴⁹ Legrészletesebb életrajza: GALLA 1940. Jó összefoglalás: TVRTKOVIĆ 2008, 22–32.

⁵⁰ „Unum addere volo quod omnibus sit suspectus de morte piae memoriae Joannis Tomco episcopi Bosnensis, cuius ille mortalis inimicus extitit propter bonitatem prudentiamque ipsius, timebat enim ne ipsi episcopatum praeiperet. Tomco autem, uti ab omnibus creditur, in sancto missae sacrificio intoxicatus interiit, quamvis aliquot mensibus supervixerit, tamen nunquam postea ullo remedio curari potuit.” Zágráb, 1637. augusztus 3. BAV Barb. lat. cod. 6900. fol. 83rv.

két szempontból is teljesen szabálytalan volt. Egyrészt szembe fordult a tartományi zsinattal, amihez nem volt joga, másrészt pedig a zsinaton egyedül a megyéspüspök hozhat törvényt, vagyis a székeskáptalan kanonokjai semmilyen értelemben nem kényszeríthették volna a püspököt akaratával ellentétes törvények meghozatalára. A jogi értelemben vett bukás tehát már csak ezért is elkerülhetetlen volt, és akkor még nem is beszéltünk a tényleges erőviszonyokról, amelyek egyértelműen Pázmány győzelmét vetítették előre.

A négy zsinati határozat legfontosabb üzenete, hogy Zágráb nem kívánt közösségben maradni a magyarországi katolikus egyházi intézményrendszerrel, hanem több területen a saját útját kívánta járni. A fennmaradt adatok szerint egyik fél sem akart engedni, és megpróbálta érvényesíteni az igazát. Zaicz János pálos szerzetes értekezésének elején elmondja, hogy Ergelich 1634 karácsonya táján a soproni országgyűlésre levelet írt Pázmánynak, amelyben a prímás nyilatkozatát kérte, hogy a címzetes püspökségek adományozásakor Magyarországot, Magyarország káptalanjait szűk vagy tág értelemben érti-e, és valóban ki akarja-e zárni a szlavón és a horvát nemzetet a magyarországi javadalmakból, arra hivatkozva, hogy csak az adott egyházmegye papjai nyerhetik el azokat. Pázmány sem a levélre, sem a püspök küldöttének nem válaszolt, ezért Zágrábban arra gyanakodtak, hogy a szűkebb értelemben vett, Horvátország és Szlavónia nélküli Magyarországra gondolt mindkét esetben.⁵¹ A következő év húsvétja előtt Draskovich György győri püspök arról tudósította Vinkovichot, hogy Pázmány ugyan már nem dühöngött annyira, mint korábban, de írt ez ügyben Rómába, ahol nagyon csodálkoztak az egyházmegyei zsinat vakmerőségén a nemzeti zsinat ellen.⁵² Nincs tehát nyoma annak, hogy a zágrábiak közvetlenül a Szentszékhez fordultak a magát megmakacsoló bíborossal szemben, viszont annak igen, hogy a magyar egyház feje a legfőbb egyházi tekin-

⁵¹ Dok. II. Az 1634/1635. évi soproni országgyűlésen a zágrábi káptalant Bogdán Márton székesegyházi főesperes képviselte. KÁDÁR 2021, 438, 448.

⁵² Dok. I.7.

téllyel kívánta letörni a zágrábiak lázadását. A szentszéki ügyintézéshez a bíborosnak kapóra jött, hogy bizalmasa, Marnavics Tomkó már 1634 tavaszán Rómába utazott, hogy a pálos rend vizitációjáról beszámoljon a Propaganda Fide Kongregáció előtt, illetve az idős zágrábi püspök helyett elvégezze az *ad limina* látogatást, és intézze a bolognai horvát kollégium peres ügyeit.⁵³ Pázmány keresve sem talált volna alkalmasabb személyt, mint a pápaság erős emberénél, Francesco Barberini bíboros neposnál az Apostoli Kancellária palotájában megszálló és a bíboros szűkebb környezetéhez tartozó Marnavics Tomkót.⁵⁴ Ennek érdekében még 1635 januárjában levelet írt Francesco Barberini bíboros neposnak. Beszámolt a római rítus egyhangú elfogadásáról és a zágrábi püspök ellenszegüléséről, amelyet nem saját jószántából, hanem külső nyomásra tett, és kérte a bíborost, hogy az ügyben eljáró Marnavics Tomkót támogassa.⁵⁵

A zágrábi segédpüspök Pázmány megbízásából, Barberini bíboros tekintélyét kihasználva tulajdonképpen saját egyházmegegyének zsinata ellen lépett fel Rómában. A VIII. Orbán pápához címzett, saját kezűleg megfogalmazott memoriáléban előadta, hogy Pázmány Péter a pápa utasítására több zsinaton és nemcsak saját szuffragáneusai, hanem a kalocsai érsek és szuffragáneusai beleegyezésével a magyar korona összes egyházában bevezette a római rítust. Egyedül a zágrábi káptalan szegült szembe a közakarattal, és a Szentszéknél is tiltakozva nem volt hajlandó elfogadni a római szertartást. Marnavics Tomkó előadása szerint Francesco Barberini bíboros a zágrábi misekönyvet és breviáriumot a római kúriába hozatta, és a Szent Hivatal, vagyis a Római Inkvizíció a szerkönyveket megvizsgálta és hibásnak találta. Emiatt a zágrábi püspök maga kérte a római rítus bevezetését, Pázmány pedig egy bréve kiadását szorgalmazta a pápánál, amely érvényteleníti a zágrábi zsinatot, és elrendeli a római rítus

⁵³ GALLA 1940, 150–153. Az általa beterjesztett zágrábi *ad limina* jelentés: VANYÓ 1933, 329–334.

⁵⁴ GALLA 1940, 190.

⁵⁵ Dok. I.6.

bevezetésére vonatkozó magyar zsinati határozatok végrehajtását. A beadványt a hátlapon levő feljegyzés szerint Marco Aurelio Maraldi brévetitkár és Francesco Paolucci, a Zsinati Kongregáció titkára vizsgálták meg, és támogatták Pázmány kérését, amelylyel – természetesen – Francesco Barberini bíboros is egyetértett. A pápa 1635. szeptember 12-én jóváhagyta a római misekönyv és breviárium használatát, a memoriáléban megfogalmazottaknak megfelelően.⁵⁶ A pápa utasításának megfelelően a november 28-án kiadott brevé latin textusa ismételte a beadvány olasz szövegét. Hivatkozott Pázmány előadására a római rítus bevezetéséről az egész országban, a zágrábi káptalan ellenállására, Barberini bíboros és a Római Inkvizíció vizsgálatára és elmarasztaló ítéletére, Ergelich Marnavics Tomkóhoz intézett, a római rítus bevezetését kérő levelére, és végül Pázmány ez ügyben a pápához címzett memoriáléjára. A pápa a bíboros kérésének engedve a brévében elrendelte, hogy minden magyar egyház vegye át a római misekönyvet és breviáriumot, a zágrábi zsinatot pedig teljesen semmisnek nyilvánította.⁵⁷

A brévét november 8-án hozta el Marnavics Tomkó Zágrábba, Ergelich a pápai iratot segédpüspöke saját kezű másolatában küldte meg Pázmánynak négy nappal később.⁵⁸ Ezt követően a püspök november 17-én összehívta a káptalant, Andrija Otavčić császmái főesperessel felolvastatta a pápai levelet, majd az átíratát a székesegyház kapujára kifüggesztve nyilvánosan kihirdette, és előírta, hogy nemcsak a székesegyházban, hanem az egyházmegye összes templomában négy héten belül vezessék be a római rítusú misekönyvet és breviáriumot. A kihirdetést elrendelő irat hátlapján olvasható feljegyzés szerint 1635. december 20-án Jászka Ambrus császmái prépost és Verbanovich Gáspár örkanonok a káptalan nevében a püspök elé járultak, és a kápta-

⁵⁶ Dok. I.7. A Szent Hivatal levéltárában (Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede) nincs nyoma a zágrábi liturgikus könyvek vizsgálatának vagy ezzel kapcsolatos bármilyen döntésnek.

⁵⁷ Dok. I.9.

⁵⁸ Dok. I.9, I.11.

lan engedelmességéről biztosítva a főpásztort kérték, hogy tűzzön ki későbbi határidőt a római rítusú szerkönyvek megvásárlására. Ergelich a kérést jogosnak találta, és a következő év húsvétjáig engedélyezte a káptalan és az egyházmegye papsága számára a könyvek beszerzését.⁵⁹

A brève kihirdetésével egy időben Ergelich szabályos offenzívát indított annak érdekében, hogy Pázmány előtt mentegesse magát és káptalanját.⁶⁰ Az 1635. november 12-én és 22-én írott három levelében igyekezett elmagyarázni a bíborosnak a Zágrábban történeteket. Első levelében Vinkovichot próbálta meg tisztára mosni azzal, hogy bár a nemzeti zsinaton ellentmondott a római rítus bevezetésének, de a zágrábi zsinaton már püspökével együtt a római szerkönyvek átvétele mellett szállt síkra.⁶¹ A brève másolatának kísérőlevelében biztosította Pázmányt a pápai rendelkezés kihirdetéséről és a római rítus bevezetéséről.⁶² Tíz nappal később a november 17-ei káptalani ülésről számolt be, amelyen a két ellenlábás, Vinkovich és Marnavics Tomkó is jelen voltak. Vélhetően a két tábor, vagyis a püspök és segédpüspöke, illetve a nagyrépost által vezetett káptalani ellenállás egymásnak ugrott, legalábbis erre enged következtetni, hogy ezúttal már árnyaltabban nyilatkozott Vinkovichról. A nagyrépost magatartását teljesen

⁵⁹ Dok. I.12.

⁶⁰ A zágrábi káptalanban az 1634–1635. évekből 32 kanonokról maradtak fenn adataink (az első előfordulás sorrendjében): Ivan Nardin (1586–1637), Grgur Nenadić (1596–1638), Verbanovich Gáspár (1598–1644), Zelniczey Péter (1600–1641), Martin Bužanić (1601–1639), Jászkey Ambrus (1601–1655), Vinkovich Benedek (1610–1637), Bogdán Márton (1610–1643), Petar Kuprešić (1612–1640), Toma Burić (1613–1652), Altabak János (1613–1637), Juraj Čegel (1614–1639), Marko Dvojković (1616–1634), Somogyi János (1618–1639), Franjo Jančijević (1622–1648), Andrija Otavčić (1622–1636), Marnavics Tomkó János (1624–1628, 1632–1637), Jakov Bogović (1627–1656), Nikola Filipović (1627–1640), Ivan Mikša (1628–1646), Nikola Medak (1629–1661), Matija Bundić (1630–1647), Ivan Mavorčić (1630–1644), Juraj Blažinić (1630–1641), Ivan Burić (1631–1653), Andrija Županić (1631–1650), Nikola Dianešević (1631–1670), Petar Pakšić (1632–1649), Petretich Péter (1632–1648), Petar Oškoci (1632–1649), Mihalj Pulčević (1634–1635), Šantak (1634–1635). IVANČAN 1924, 448–449, 470–534 passim.

⁶¹ Dok. I.10.

⁶² Dok. I.11.

ellentmondásosnak írta le, szándékait nem látta tisztán. A gyűlésen ugyanis a nagyprépost előadta, ami a szíve mélyén rejtőzött: a Szentszéket rosszul tájékoztatták, ezért a zágrábi misekönyv és breviárium kijavítása érdekében kell szót emelni a pápánál, hiszen a domonkosok misekönyvét és breviáriumát sem törölték el, hanem megerősítették. Ezzel a káptalan nagyobb részét a saját pártjára állította. Ergelich hangsúlyozta saját álhatatosságát a káptalan lázadásával szemben, és egész egyházmegyéje számára kötelezően előírta a római rítus bevezetését.⁶³

Ergelich utolsó levelével egy napon Marnavics Tomkó is írt Pázmánynak Zágrárból, ő már világosabban ismertette a november 17-ei gyűlésen történeteket. A brève felolvasása után Vinkovich rögtön tiltakozott, hogy mielőtt végrehajtanák, kérjenek Rómából engedélyt a javított zágrábi rítus megtartására. A káptalan nagyobb részét megnyerte az ügynek, és dehonesztálóan nyilatkozott a nemzeti zsinatról. Ergelich most már nem engedett, Marnavics Tomkó pedig a római határozathoz ragaszkodó kisebbséggel együtt tiltakozott a Vinkovich által vezetett lázadás ellen. Erre Vinkovich lemondott az általános helynöki tisztéről, amelyet neki kellett átvennie. Ezzel Ergelich a vitában egyértelműen Marnavics Tomkó és az általa képviselt szentszéki-pázmányi irányvonal mellé állt, ami viszont Vinkovich tiltakozását váltotta ki a helynöki kinevezés ellen, mondván: Marnavics Tomkó idegen származású. Itt már lényegében a különböző illírizmuskoncepciók ütközésének is tanúi lehetünk, hiszen erre az új helynök azzal replikázott, hogy a nagyprépost kijelentésével voltaképpen azt tagadja, hogy Bosznia a magyar királyhoz tartozik. Ugyanakkor ezek a tapasztalatok végképp elvették Marnavics Tomkó kedvét a zágrábi karriertől. Zágrábot a római évek után paraszti világnak látta, amelynek fullasztó légköre nagyon megviselte, és semmiképpen nem akart Ergelich utóda lenni a megvadult és őt soha be nem fogadó káptallannal a háta mögött.⁶⁴

⁶³ Dok. I.13.

⁶⁴ Dok. I.14.

Az egymásnak ellentmondó információk között a bíboros sem nagyon tudott kiigazodni. Annyit a levelekből ő is és mi is világosan láthatunk, hogy az öreg és befolyásolható püspök két ellentétes frakció törekvései között őrlődött. Segédpüspöke Pázmány és a római kúria ügynökeként a magyar és római szempontokat próbálta meg érvényesíteni, míg a káptalan, különösen a nagyprépost és a környezetéhez tartozó kanonokok foggal-körömmel ragaszkodtak a zágrábi egyházmegye minél nagyobb önállóságához, és a zsinaton gyakorlatilag rákényszerítették a püspököt a nemzeti zsinattal szembeni tiltakozásra. Pázmány reakciói és VIII. Orbán brevéje, illetve nyilván a körülötte sündörgő Marnavics Tomkó hatására rádöbbsent, hogy hibát követett el, és egy eleve veszett ügy mellett exponálta magát, ezért kétségbeesetten megpróbált visszakozni.

Pázmány postafordultával, december 8-án válaszolt a zágrábi püspök leveleire, és csodálkozásának adott hangot a püspök mentegetőzésével kapcsolatban. Ergelich ugyanis először azt írta, hogy a zsinaton nem értett egyet a tartományi zsinatnak a római rítusról hozott határozatának megsemmisítésével. A primás joggal hívta fel zágrábi kollégája figyelmét arra a kánonjogi evidenciára, hogy az egyházmegyei zsinaton egyedül a püspök dönt, a kanonokok és plébánosok csak informálják a főpásztort, és tisztelettel meghallgatják a döntéseit. Így Ergelich sem engedhette volna, hogy az ő akarata ellenére a zsinaton bármilyen rendűrangú klerikus határozzon. A második problémát abban látta, hogy a püspök korábbi levelében azzal mentegette a zágrábi nagyprépostot, hogy annak semmilyen része sincsen a római rítus visszautasításában, míg a második levelében ennek ellenkezőjét állította. A legnagyobb gondot Pázmány abban látta, hogy Ergelich egyetlen személy megátalkodottsága miatt megtúrta a szakadást a káptalanban, ezért az egyházi tekintély védelme és a szakadás megállítására érdekében kemény fellépésre utasította.⁶⁵

⁶⁵ Dok. I.15.

A zágrábi zsinat utóélete

A főszereplők életében ezt követően nem hallunk a Pázmány és Zágráb közötti viszály folytatásáról. 1637. március 19-én Pázmány, áprilisban Ergelich és Marnavics Tomkó is meghaltak, a király május 1-jén az ellenállás fejét, Vinkovichot nevezte ki zágrábi püspöknek. Az elszórt adatok tanúsága szerint az új püspök és a káptalan nem adták fel eredeti tervüket, vagyis a javított zágrábi misekönyv és breviárium megőrzését. Erre két Vinkovichhoz írott levélben is találunk utalást. Támogatója, Draskovich György győri püspök 1637 júniusában testvérileg figyelmeztette, hogy hajtsa végre a zsinati dekrétumot a római rítus elfogadásáról. Javaslatát azzal indokolta, hogy az egy Istenhez egységes formában kell imádkozni. Eleinte furcsállni fogják, de megtörik a jég, és megszeretik – biztatta püspöktársát. Draskovich a római liturgikus törvényhozás szellemének megfelelően a helyi sajátosságok megőrzésének lehetőségét az egyházmegyei rituálékban látta, ennek érdekében ő is kiadta a győri püspökség számára a szertartáskönyvet, amelyben a kérdések horvát nyelven is szerepeltek; ebből küldött példányokat Zágrábba, példáját Vinkovichnak is kövételre ajánlotta.⁶⁶ A nyílt ellenállás, vagyis saját egyházmegyéjük régi rítusának megtartása miatt tartotta szükségesnek Lósy Imre 1638-ban tartott tartományi zsinata név szerint is figyelmeztetni a kalocsai érseket és a zágrábi püspököt a római rítus követésére.⁶⁷

Zágráb a következő évtized elején taktikát váltott, a nyílt ellenállás helyett a csendes és korlátozott bojkottot választotta. Erről Vinkovich római prokurátora, Rafael Levaković öt évvel később, 1642. április 23-án Zágrábba küldött levele tájékoztat, amelyben lényegében felfedi azt a stratégiát, amellyel a káptalan másfél évszázadig meg tudta őrizni a székesegyház liturgiáját. Levaković levelének háttérében feltehetőleg a káptalan mozgó-

⁶⁶ Dok. I.16. A Draskovich által kiadott győri rituálé: *Rituale seu formula* 1636.

⁶⁷ PÉTERFFY 1741–1742, 2:359–360. Az 1648. évi nemzeti zsinat már név nélkül figyelmezteti a vonakodókat a római rítus megtartására. Uo., 2:378.

dása állt annak érdekében, hogy a misekönyvet és a breviáriumot cenzúráztassák és engedélyezzék Rómában. Ezt Levaković teljesen reménytelennek látta, és súlyos következményektől tartott amiatt, hogy a pápai brevét Zágrábban nem hajtották végre. A brevében előírt rendelet elhanyagolása és a kilátásba helyezett büntetés alábecsülése miatt ugyanis már arról suttogtak, hogy akár egyházi tilalom (*interdictum*) alá is helyezhetik Zágrábot. Levaković ezért azt javasolta Vinkovichnak, hogy egyáltalán ne pizskálják az ügyet; hivatkozzanak arra, hogy Ergelich és Tomkó haláluk miatt már nem tudták kihirdetni a brevét, amely különben is elveszett, legalábbis nem tudnak róla. A zágrábi breviárium reformjára sohasem fognak engedélyt kapni a már kiadott bréve visszavonásával, amely a régi breviáriumokat és misekönyveket eltörölte – vélte (teljes joggal) a ferences barát.⁶⁸ A Levaković által sugalmazott, a központtól távol levő és szoros ellenőrzés nélkül működő egyházi testület csendes ellenállására épülő taktika bevált. Az ugyan kevésbé valószínű, hogy – miként azt Knauz Szvorényi nyomán állítja – Vinkovich Benedek és Borkovich Márton (1667–1687) zsinatai megerősítették volna a zágrábi liturgia használatát,⁶⁹ de a zágrábi katedrálisban a pápai bréve kifejezett utasítása ellenére egészen 1788-ig, sőt feltehetőleg a század

⁶⁸ „Boym ze da hochie stogod doyti na capitulum, i na gozpodu canonike, eo quod breve apostolicum publicatum sit circa Breviarium et alia Romanum, a ne executioni demandatum; nitye verhu toga papae supplicatum. Quia autem tanto tempore neglecta sententia in brevi praescripta, nec non poena ibidem expressa spreta, chudno owde zato sepchui, i day Boshe, da ze ne pride na interdictum, i stogod gore. Ja ti zam dozta odgoworil, chinechi neznati za breve apostolicum, quod dominus Tomcus attulerat, ali oni nahode registratum. Nistar manye ako ne bude od tude koga podbadavca, nechie drugo biti. Zasto zam ja rekal, da more byti, morte praepeditus dominus Tomcus et episcopus non potuerunt publicare, ali da ye poghinulo breve, ter da ne znayu za nye. Treba bi dakle remedium wzeti koliko perwo, et consulere omnibus, quae evenire possent. A rekla sam na rechi gozp. Burichiu sto bi ze moglo uchiniti. Mene ti zu byli prozylu pro reformatione proprii breviarii, i da bih na to owde prozil dopuschenya; ali to nistar nema chinjenja cum revocatione brevis jam emanati, quo antiqua breviaria et missalia abrogantur.” Levaković – Vinkovich, Róma, 1642. április 23. NAZ APK ACA fasc. 94/68., nr. 26. Kiadása: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1869, 207–208.

⁶⁹ KNAUZ 1865, 411–412.

végéig a zágrábi egyházmegye liturgikus hagyománya szerint végezték az isteni szolgálatot.⁷⁰

Hogyan élt tovább ez az alapvetően súlyos kudarcot jelentő eseménysor a zágrábi káptalan emlékezetében, tágabban a horvát egyházi közvéleményben? Az első látásra nehéznek tűnő kérdésre több támpontot is találunk a két 18. századi kanonok-történetíró, Tomo Kovačević (1664–1724) és Baltazar Adam Krčelić (1715–1778) kéziratosa egyházmegye-történeteiben. Mindkét mű részletesen foglalkozott az eseményekkel: átírásban közölték a határozatokat, és a káptalani levéltárban őrzött néhány iratot felhasználva ismertették a zsinat utóéletét.⁷¹ A két történetíró ugyanakkor, saját koruk és egyházképük függvényében, a konfliktus két gyökeresen eltérő interpretációját fogalmazták meg, amelyek egyúttal a magyar és a horvát egyház viszonyrendszere, tágabban a horvát katolikus elitben formálódó korai nemzeteszme két lehetséges útját is jelentették.

A 18. század elején alkotó, még az előző század katolikus patriotizmusának szellemét képviselő Kovačević és a kéziratát felhasználó Daniele Farlati jezsuita történész alapvetően pozitívan ítélték meg a Zágráb jogainak védelméért síkraszálló zsinat tevékenységét.⁷² Pázmány római ellenakcióját a primás gyengeségével magyarázták, hiszen csak a pápa segítségével tudta elérni a célját.⁷³ A 18. század elején már elenyészett annak emléke,

⁷⁰ Borkovich mindenesetre kiadott a zágrábi székesegyház számára egy breviáriumot: *Breviarium Zagradiense* 1687. A zágrábi rítus eltörléséről lásd alább a 103. jegyzetet.

⁷¹ A zágrábi káptalanban működő 18. századi történetírókról lásd ANTOLJAK 2004, 176–209, 217–242, különösen 205–208, 221–240. Műveik Ergelichről szóló fejezetei: KOVAČEVIĆ, *Catalogus*, fol. 129v–137r (a zsinatról: fol. 131v–135v); KRČELIĆ II, pag. 218–249 (a zsinatról: pag. 221–233). Kovačević kézírata Daniele Farlati egyháztörténeti szintézisében a zágrábi fejezet fő forrása. Ergelichről összeállított életrajza: FARLATUS és COLETUS 1751–1819, 5:561–571.

⁷² Történetírói munkásságára csak egy régi áttekintés áll rendelkezésre: KLAJČ 1925.

⁷³ „Quibus intellectis cardinalis Pazmanus nihil ita aegre tulit, ac decretum de conservando ritu veteri, quo hactenus pluribus saeculis usa fuisset dioecesis Zagradiensis; quem cum aliter tollere et Romanum inducere nequirit, Romam

hogy miképp is maradhatott fenn a zágrábi székesegyházban a pápai bréve ellenére a régi rítus, főleg hogy Kovačević a templom liturgikus könyvei között egy római rítusú zoltároskönyvvel is találkozott. Ugyanakkor az eseményekből logikusan kikövetkeztette azt a taktikát, amelyet Levaković fentebb idézett leveléből kiolvashattunk: Ergelich és Marnavics Tomkó halála után Vinkovich, a zágrábi rítus élharcosa a saját székesegyházába visszacsempészte a régi szertartásrendet, míg az egyházmegyében már a római rítust használták.⁷⁴

A Pázmány levelében emlegetett, lázadást szító és ezért a káptalanból kiebrudalandó kanonokot az események ismeretében leginkább Vinkovichcsal azonosíthatnánk, mégha a primással való egyébként jó viszonya és Ergelich halála után azonnali püspöki kinevezése óvatosságra is inthet. Kovačević viszont eléggé határozottan Ivan Nardin gercsei (goricai) főesperest nevezte meg a bajok okozójaként. A historikus szerint a megátalkodott kanonokot Ergelich, Pázmány levelén felbátorodva, megfosztotta a főesperesi és kanonoki javadalmától, de mindezt szabálytalanul tette, majd a fellebbezését sem fogadta el, és Marnavics Tomkót bízta meg az újabb vizsgálattal. A büntetést végül – vélhetően éppen a szabálytalan eljárás miatt – nem hajtották végre, mert Nardin élete végéig megtartotta a kanonoki és főesperesi stallumot.⁷⁵ Farlati

recurrendum statuit, ut apostolica autoritate efficiat, quod propria non valuit. Quid Romae magis gratum supplicari poterat, quam ut suus propagetur rítus?” KOVAČEVIĆ, *Catalogus*, fol. 134v. Ugyanílyen értékeléssel: FARLATUS és COLETUS 1751–1819, 5:570.

⁷⁴ „Extat adhuc in ecclesia liber cum titulo *Psalterium chorale secundum consuetudinem Sanctae Romanae Ecclesiae*, qui probabilitatem facit, quod rítus Romanus fuerit introductus ad ecclesiam cathedralem; at qualiter et quando restitutus sit prior, licet clare non constet, opinari tamen libet, quod post mortem Pazmani et Erghelii (quae utrumque sustulit anno 1637) Benedictus Vinkovicius Erghelii successor, quod veteris rítus acerrimus fuisset propugnator, ipse eum choro ecclesiae dumtaxat suae postliminio restituisset, sufficere iudicans, quod aliunde Romanus ab universo clero et reliquis omnibus dioecesis Zagradiensis ecclesiis esset receptus et observaretur.” KOVAČEVIĆ, *Catalogus*, fol. 135r.

⁷⁵ „Hujus autem schismatis auctorem constat fuisse Joannem Nardinum archidiaconum Goricensem, quem Erghelius (quod certum excessum, de quo non

Kovačević identifikációját kétkedve kezelte, és nem tudta eldönteni, miféle lázadást szíthatott az egyébként jelentéktelennek tűnő öreg kanonok.⁷⁶ Nardin kisebb megszakításokkal több mint fél-századon át volt a zágrábi káptalan tagja (1586–1637), vélhetően ő volt a legöregebb a testületben. Bolognában tanult, jogi doktorátust szerzett; fiatalon részt vett a Baltazar Napulji Dvorničić kanonok által vezetett, Bratulich Simon püspök (1603–1611) elleni lázadásban, ekkor a főpásztor egy évre ki is tette a káptalanból. Ezt követően szinte minden káptalani feladatkörben (bolognai kollégiumi rektor, főesperes, ispán) tevékenykedett. A káptalani levéltár dokumentumai szerint élete utolsó évében valóban meggyűlt a baja Ergelich püspökkel is, aki az ellene folytatott vizsgálattal Marnavics Tomkót bízta meg, és 100 forint pénzbüntetésre ítélték a templomban elkövetett, közelebről nem részletezett botrányok miatt („ob commissa scandala in ecclesia”). Az ítélet ellen a bánhoz fellebbezett, mire a püspök a világi hatósághoz fordulás miatt megfosztotta főesperesi és kanonoki címétől. Ennek ellenére haláláig élvezte a javadalmait.⁷⁷ Nardin vétke nyilvánvalóan nem a zágrábi egyház jogainak és régi rítusának védelme volt, hanem valami egészen más skandalum. A kronológiai egybeesés kínálta Kovačevićnek a lehetőséget a két esemény egybemosására és ezzel

constat) saepius monitus, proterve emendare differret, animatus literis Pazmani sequenti anno die sexta Martii convocato capitulo, sed consilio et votis non concurrente, non citatum, non auditum, nec consequenter legitime convictum, archidiaconatu aequae ac canonicatu privatum pronunciauit. Nardinus in iudicium taliter institutum quamvis immittere se noluerit, a sententia nihilominus ab episcopo lata ad superiorem iudicem appellationem interposuerat quidem, sed cui Erghelius locum non dedit, verum eundem ulterius examinandum et mortificandum vicario suo Joanni Tomconi tradidit et commisit, unde prioribus posteriora subsecuta sunt deteriora, quae per me in vita ejusdem Tomconis prolixius referuntur. Interim certum est sententiam Erghelii ad effectum non fuisse deductam, quia Nardinus usque ad mortem conservavit canonicatum et archidiaconatum; quod videlicet rationabilius fore iudicavit episcopus sententiam privationis revocare, quam si de ejusdem commissis juris defectibus et scandaloso actu sui vicarii coram superiore iudice respondere deberet.” Uo., fol. 135rv.

⁷⁶ FARLATUS és COLETUS 1751–1819, 5:570.

⁷⁷ IVANČAN 1924, 448–449.

Vinkovich érintettségének elhalványítására. A püspökség krónikása mégsem azonosíthatta a zágrábi egyházi emlékezetben előkelő helyet elfoglaló főpapot a Pázmány által vakmerőnek és megátalkodottnak tartott, lázadást szító és ezért a káptalanból azonnal kizárandó személlyel.

A Kovačević után fél évszázaddal később alkotó, a felvilágosult abszolutizmus és a katolikus felvilágosodás eszméit valló Krčelić teljesen másképp értékelte a Pázmány és Zágráb közötti viszályt.⁷⁸ A kanonoktársai által »idegenszívűnek«, Bécs ügynökének tartott történetíró a káptalannal és Franjo Thauszy püspökkel való konfliktusai miatt is kevés szimpátiát érzett a Zágráb függetlenségéért a primással és a pápával dacolva harcoló elődök iránt. Művének Ergelichről szóló fejezetében a zsinati akták közzététele után több pontban kommentárokat fűzött a zsinat határozataihoz, számos érdekes részletet közölve a konfliktus háttéréről és a vitákról. Mivel állításai forrását sokszor nem adta meg, ezért nehéz eldönteni, vajon a rendelkezésére álló dokumentumok alapján rekonstruálta ezeket, vagy inkább a sejtéseit fogalmazta meg. Művében kritikusan kezeli az elődök, így a zsinati korpuszt kiadó Péterffy Károly munkásságát,⁷⁹ ugyanakkor ő maga is sokszor a forrás megjelölése nélkül, vélhetően a fantáziájára is támaszkodva alkotott, csikorgó latinságáról nem is beszélve.

Krčelić általában hangsúlyozza a zágrábi püspökség és a *Regnum Sclavoniae* erőteljes ragaszkodását a saját partikuláris érdekeihez, amivel szemben érezhető ellenszenvet táplált, míg Pázmány egységesítő reformtörekvései iránt megértéssel viseltetett. Mindenekelőtt teljes mértékben elfogadta Pázmány törekvését, hogy Zágráb is járuljon hozzá a magyarországi közpon-

⁷⁸ Krčelić munkásságáról és eszmevilágáról mindmáig nem készült átfogó szintézis, és különösen hiányzik zágrábi egyháztörténete második kötetének kritikai kiadása. Átfogó életrajza: KRIVOŠIĆ 1978. Képzéséről és korai időszakáról lásd SHEK BRNARDIĆ 2009. Zágrábi egyháztörténetének első, nyomtatásban megjelent kötete reprint kiadásban és horvát fordításban is napvilágot látott: KRČELIĆ 1994a; 1994b.

⁷⁹ KRČELIĆ II, pag. 229.

ti szeminárium fenntartásához. Szerinte a primás azzal érvelt Vinkovichnak, hogy a főpapok szabad végrendelkezési jogát elismerő királyi rendelet (1625) nem emelte ki a zágrábi püspököt, így a többi főpappal együtt ő is köteles a határozatot betartani. Kifejezetten izgalmasnak tűnik a bolognai Magyar–Illír Kollégiumra (*Collegium Ungarico-Illyricum*) történő hivatkozás a szövegben. A tanintézményt 1557-ben alapította Szondi Pál esztergomi és zágrábi kanonok a Magyarországról és Szlavóniából érkező diákok számára. Mivel a tanintézmény a zágrábi káptalan vezetése alatt működött, lényegében kizárólag horvátországi növendékek látogatták.⁸⁰ Pázmány tehát joggal tekintette horvát szemináriumnak, éppen erre hivatkozva és Vinkovichot sarokba szorítva tette fel a kérdést: ha a magyar Szondi Bolognában kollégiumot alapíthatott, akkor Szlavónia főpapjai miért nem akarnak a magyarországi központi szeminárium fenntartásához hozzájárulni, amely pedig nem egyetlen egyházmegye, hanem a teljes hazai klérus képzését végzi?⁸¹

Hasonlóan érdekes, de forrásmegjelölés nélküli és részben téves információkat közöl a rítusvita háttéréről. Szerinte Vinkovich a trienti zsinat tekintélyére hivatkozva próbálta meg a római rítus bevezetését egyházmegyéjében megakadályozni, míg a töb-

⁸⁰ A kollégium történetéről lásd BRIZZI és ACCORSI 1988 (Gian Paolo Brizzi, Damir Barbarić és Sárközy Péter tanulmányaival). Az alapításról és az alapítólevélről: RAFFO 1979.

⁸¹ „Pazmanum absolute voluisse, ut ad erigendum Hungariae seminarium, post mortem episcoporum Zagrabensium, horum quoque facultates devolvantur, idque potissimum, quod in Ferdinando illo diplomate 1625. elargito episcopus Zagrabensis non eximeretur. Hinc urgebat resistentem voluntati cardinalis Vinkovichium, ut si ad Zagrabensem episcopum diploma extendi debet, is ejus dispositione teneretur. Addebat seminaria habere dioecesim Zagrabensem. Denique si per Hungarum Zondy Bononiense potuit fundari collegium, rationem non videri, cur per praelatos Sclavoniae ad generalis cleri seminarium Hungariae contribui nihil debeat, praecipue quia alumnatus iste hujus aut alterius dioecesis futurus non esset, verum cleri generalis. Facta fuit de Bononiensi collegio quaestio, ut Vinkovichius terreretur. Ipse attamen unus a sententia non recedebat, et postquam ad cardinalis vota reliqui accessissent, contradictione obviavit, dioecesana synodo postea ad papam provocante.” KRČELIĆ II, pag. 230.

bi főpap álláspontja értelmében nem a részegyházak jogairól volt szó, hanem hogy a zágrábi egyháznak is alkalmazkodnia kell a magyar egyház döntéséhez, ezzel is kimutatva és erősítve a szakadárak között a római egyházzal való közösségét és a szlavóniai diétákon megvédett katolikus hitét. Krčelić nyilván nem talált magyarázatot arra, miképpen őrizhette meg a székesegyház saját liturgiáját, ezért úgy gondolta: Vinkovich annak tudatában fordult Rómához, hogy a zágrábi rítust ott már többször megvizsgálták és jóváhagyták, és ezt utólag VIII. Orbán is megtette, azaz a kitételrel, hogy tegyék lehetővé a római rítus követését is. Krčelić szerint ennek a pápai engedélynek köszönhetően maradt fenn a székesegyházban a régi szertartásrend, míg a papság a rómainak használta; a rendszer Borkovich Márton püspöksége alatt állandósult.⁸² Mondanunk sem kell, hogy Krčelić teóriájának semmilyen alapja nincsen, az általa elmondottaknak pontosan az ellenkezője igaz, hiszen VIII. Orbán nem engedélyezte, hanem megtiltotta a zágrábi rítus használatát. Történeti munkájának erre vonatkozó részlete viszont hiteles tanúsága a zágrábi káptalanban továbbélő hagyománynak, amellyel, magukévává téve Levaković egy évszázaddal korábbi, felejtésre építő javasla-

⁸² „Non minor erat de servandis ecclesiae Zagrabiensis ritibus Vinkovichio difficultas. Cardinalis absolute voluit abolendos, literisque suis hoc praeceperat. Insistebat Tridentino Concilio Vinkovichius, neque hujus decretis posse a nationali synodo derogari. Sustinebant alii, rem non agi de peculiaribus ecclesiis, sed postquam Sacrae Hungariae Coronae ecclesia abolitis veteribus ritibus ab Urbano VIII. assumeret, an non et Zagrabiensis ecclesia, quae pars est, corpori debeat conformari [eredetiben: confirmari], maxime cum mixta cum schismaticis his demonstrare debeat plane se cum Romana sentire Ecclesia, fideque catholicam, quam tot diaetis Sclavonia laudabiliter tuita est, etiam per Ecclesiae Romanae ritus confirmare. Vinkovichius Tridentino insistebat, et dum non audiretur, protestatus ad papam provocavit. Sciebat enim Breviarium caeterosque ritus Zagrabiensis ecclesiae Romae saepius discussos probatosque. Quos ultro Urbanus ipse firmavit, sic nihilominus, ut et Romanos sequi volenti liceat. Ex quo successive processit, ut in una cathedrali basilica ritus veteres et Breviarium cum Missali observarentur. A privatis sacerdotibus missae cum Breviario Romano in usu forent, quod sub Borkovich episcopo, ut infra dicturi, stabilitum.” Uo., pag. 230–231.

tát, magyarázni próbálták a régi liturgia megtartásával elkövetett súlyos egyházi fegyelemsértést.

A leghosszabban a javadalmak betöltésére vonatkozó határozatról értekezett, de ebben az esetben is alapvetően félreértelmezte a történeteket. Tévedése azonban, miként a rítus kérdésében is, fontos szempontokkal szolgál a magyar–horvát egyházi kapcsolatrendszer és az 1634. évi zsinat szerepének 18. századi értelmezéséhez. Krčelić szerint ugyanis Pázmány a központi szeminárium finanszírozása és a római rítus ügyében fellángolt viták miatt eleve ki akarta zárni a magyarországi püspökségek betöltéséből a szlavóniai klérust. Ha ugyanis ezen püspökségek adományozásának joga a magyar királyt illeti, az önálló egyházként és királyságként fellépő Szlavónia joggal marad ki a magyarországi püspökségek betöltéséből. Vinkovich ezzel szemben azzal replikázott, hogy a püspökségeket az apostoli király, és nem a magyar egyház adományozza.⁸³ Krčelić érvelése ezúttal is félrecsúszott, hiszen láttuk, hogy Pázmány értelmezésében Szlavónia természetesen a magyar korona részét alkotta, a nemzeti zsinat kifejezetten a külföldi klerikusok javadalomszerzése ellen lépett fel. A zágrábi historikus ehhez a zsinati határozathoz kapcsolta a Szentszék és a magyar király közötti joghatósági vitát a címzetes püspökök kinevezéséről, amit azért tartott fontosnak, mert a megyéspüspökök kinevezésük előtt általában címzetes püspöki címet kaptak. Ezzel magyarázta, hogy a konfliktus után a zágrábi káptalanból többé nem került ki magyarországi püspök.⁸⁴ A két vitának természetesen semmi köze nem volt egymáshoz, a püspöki címek körül Ró-

⁸³ „Decretum pro episcopatibus titularibus longum causavit dissidium. Pazmanus clerum Sclavoniae omni ratione exclusum volebat ob seminarium illud Hungaricum et ritus Romanos a se praescriptos non acceptatos, quia hos titulos potestas ferendi penes regem Hungariae esset, Sclavoniae distinctum ecclesiae uti et regni corpus semet praetenderet, igitur jure ad obtinendos Hungariae episcopatus careret. Vinkovichius cleri Sclavonici nomine hoc jus non esse Hungariae ecclesiae dicebat, verum regis qua apostolici, tum universos titulares episcopatus esse Dalmaticos, Serviae et Bosnae, consequenterque Hungariae clerum ad obtinendos habere.” Uo., pag. 231.

⁸⁴ Uo., pag. 231–232.

ma és Bécs között zajló konfliktusban Szlavónia vagy a zágrábi káptalan semmilyen szempontból nem játszott önálló szerepet.⁸⁵ A horvátországi klerikusok magyarországi javadalomszerzésének látványos csökkenése pedig a lehetőségek beszűkülésének, illetve a magyar és horvát egyházi intézményrendszer eltávolodásának, nem pedig közvetlenül a zsinattal kapcsolatos vitának volt a következménye.⁸⁶

Kovačević patrióta és Krčelić aufklérista-jozefinista értelmezései közül egyértelműen az első vált a meghatározó narratívává az egyházmegye történetírásában, nagyjából ezzel az elbeszéléssel találkozunk a püspökség történetének modern összefoglalásaiban is.⁸⁷ Ennek egyik oka kétségtelenül a szöveghagyományban keresendő. Kovačević szövegét stilisztikai és szerkezeti változtatásokkal Farlati monumentális, minden későbbi déli szláv katolikus egyháztörténeti kutatás kiindulópontjának számító szintézise hagyományozta ránk, míg Krčelić műve kéziratban maradt. Másrészt a horvát nemzeti történetírás 19. és 20. századi narratívájába sokkal jobban illeszkedett a patrióta, mint a nemzeti egyház szeparatizmusát lesajnáló, olykor kifejezetten elítélő felfogás. Végezetül Krčelić esetében a katolikus felvilágosodás törekvéseinek képviselője nem feltétlenül eredményezett magasabb színvonalú történeti rekonstrukciót, művének hiányosságaira már a régebbi historiográfia is felhívta a figyelmet.⁸⁸ Miként ebben az egy példában is láthattuk, a zsinat történetének bemutatásában és értelmezésében nem ragaszkodott a forrásokhoz, vélhetően nem is ismerte azokat, hanem saját elgondolásait erőltette rá a másfél-száz évvel korábbi történésekre. Emiatt talán nem is olyan nagy veszteség, hogy a zsinat történetéről kialakított rekonstrukciója és víziója feledésbe merült.

⁸⁵ Ezekhez a vitákhoz lásd MOLNÁR 2002, 304–316. A régebbi irodalomból a legfontosabb: FRAKNÓI 1895, 322–333, 351–404 passim.

⁸⁶ MOLNÁR 2012, 31–32, 41–42.

⁸⁷ LUKINOVIC 1995, 196–197; KORADE 1995a, 310–311.

⁸⁸ ANTOLJAK 2004, 237–238.

A zágrábi ellenállás esélyei nemzetközi perspektívában

Végezetül joggal merül fel a kérdés: az összecsapásban milyen esélyei voltak Zágrábnak Esztergommal (Nagyszombattal) szemben? A központi szeminárium finanszírozásához való hozzájárulás és a javadalmak betöltésének dinamikája általában a pillanatnyi erő- és érdekviszonyoktól függött, és a két egyházi intézményrendszer eltávolodásával értelemszerűen ezeket a »közös ügyeket«⁸⁹ összetartó szálak is egyre lazábbak lettek. Miként arra fentebb már utaltam, a zágrábi papság utánpótlását a 17. század derekától szinte teljes egészében biztosították az egyházmege hazai és külföldi tanintézményei, míg a javadalmasok mozgását a két intézményrendszer bezáródása és elhidegülése erősen korlátozta. A horvátok kiszorulása a magyarországi javadalmakból, nem függetlenül a magyarországi papi utánpótlás erősödésétől, már az 1620-as években megkezdődött. Az ebből fakadó konfliktussorozat egyik jelzésértékű eseménye Erdődy János egri püspök (1616–1625) letétele, és a zágrábi káptalanból emiatt Pázmány ellen VIII. Orbán pápához küldött feljelentés 1625-ben. A korábban Pázmány érseki kinevezését támogató Erdődy Tamás horvát bán fia, a súlyos depresszióval küzdő Erdődy János egri főpásztorsága komoly expanziós lehetőséget jelentett a zágrábi egyházi középélet számára a kelet-magyarországi végeken, a magyar egyház számára viszont politikai és lelkipásztori szempontból is teljesen diszfunkcionális volt. Nyilván ezúttal sem a véletlen műve, hogy a püspök rezideálásához és személyes főpásztori munkájához ragaszkodó érsekkel szemben a középkorias »kánonjogászkodással«⁸⁹ érvelő zágrábi kanokokok Pázmány elleni panaszkodása Rómában süket fülekre talált.⁸⁹

Sokkal izgalmasabbnak tűnik a kérdés: Zágrábnak volt-e lehetősége az európai trenddel, illetve a magyar primással és az epizkopátus túlnyomó többségével szemben, hogy különállásának szimbolikus jeleként megőrizze saját liturgiáját? Mindenek-

⁸⁹ TUSOR 2022, 251–255.

előtt fontos tisztázni, hogy a 16. század vége előtt a római és a helyi liturgiák viszonyát a sokféleség, számos hagyomány együttélése határozta meg a leginkább. A középkorban, legalábbis a ferences-kuriális liturgia megalkotásáig, a római rítus sem volt igazából egységes, és az egyes országok vagy egyháztartományok szertartásrendjei sem határozhatók meg »nemzeti« liturgiákként. Mindkét álláspont sajátos visszavetítés, amellyel az újkori *romanitas* és a formálódó nemzetállamok a középkori előzményeiket láttatni szerették volna. Az európai egyházak a nagy liturgikus hagyományok valamelyikének, Európa nagy részén leginkább a frank-római rítusnak a részeként, saját egyháztartományuk vagy egyházmegyéjük liturgiájának egy-egy változatát, úzusát használták.⁹⁰ A magyarországi egyházmegyéekben a közép-európai és észak-itáliai úzusok találkozásából született esztergomi és kalocsai liturgikus hagyományok variánsait használták.⁹¹

Erre az összetett viszonyrendszerre a zágrábi püspökség is kiváló példaként szolgál. Zágráb a püspökség megalapítása után az esztergomi érsek szuffragáneusa volt, később a kalocsai metropólia része lett. Első szerkönyveit és egyházi felszereléseit Magyarországról, főleg Esztergomból, Győrből és bencés kolostorokból kapta. Kialakuló liturgiája emiatt számos ponton a magyarországgal, közelebbről az esztergomival mutatott rokonságot, székesegyházának védőszentje pedig Szent István magyar király lett.⁹² A zágrábi liturgiát Gazotti (Kazotić) Ágoston püspök (1303–1322) reformálta meg, mindenekelőtt a magyarországi liturgiafejlődés és a szerzetesi (ciszterci, domonkos) liturgikus hagyományok figyelembevételével. A Gazotti, majd pedig a Thúz Osvát (1466–1499) által végrehajtott rendezést követték a 15–16. században nyomtatott zágrábi breviáriumok és misekönyv.⁹³ Az esztergomi érsek egységesítő

⁹⁰ GY 1975, 602–606; FÖLDVÁRY 2021, 82–103.

⁹¹ DOBSZAY 2004, 19–26, et passim.

⁹² TÖRÖK 1985, 52–53, 56.

⁹³ A liturgikus kapcsolatokra Dragutin Kniewald hívta fel a figyelmet több tanulmányában, itt csak a legfontosabb összefoglaló dolgozatára utalok: KNIEWALD 1940a. A zágrábi liturgikus kódexek jegyzéke: KNIEWALD 1940b. A kódexek

törekvéseivel szemben féltékenyen őrzött, identitásformáló saját szertartás tehát lényegében az esztergomi és a szerzetesi liturgiák ötvözetéből alakult ki, és semmi köze nem volt a római liturgikus hagyománytól valóban eltérő glagolita-szláv liturgikus örökséghez, amely a Zágrábtól délre fekvő zenggi püspökségben és a dalmáciai egyházmegyékben szinte egyeduralkodónak számított.⁹⁴

A katolikus konfesszionalizáció, miként az egyházi élet valamennyi területén, a liturgiában is nagyon erőteljes központosítást valósított meg. A folyamat utólagos megítélése a helyi liturgikus és zenei kultúrkincs felszámolása miatt a modern történetírásban általában meglehetősen negatív. A 16. századi reformerek ugyanakkor a liturgia sokféleségét nem multikulturális gazdagságként, hanem a visszaélések forrásaként értékelték, és – a nényelvi elemek bevezetése mellett – az egységesítés mellett szálltak síkra. A kutatás a folyamatért sokszor a trienti zsinatot teszi felelőssé, holott a zsinat episzkopális egyházképe miatt a később megvalósultnál sokkal kevésbé uniformizáló szabályozást rendelt el. Bár a vulgáris nyelv liturgikus használatát megtiltotta, de – miként arra a zágrábi zsinat is hivatkozott – engedélyezte az ősi és jóváhagyott rítusok megtartását. Azzal a döntésével viszont, amellyel a misekönyv és a breviárium reformját a pápaságra bízta, megnyitotta a kaput a radikális egységesítés előtt. A Szent-szék által végrehajtott liturgikus reform (*Breviarium Romanum*, 1568; *Missale Romanum*, 1570; *Martyrologium Romanum*, 1584; *Pontificale Romanum*, 1596; *Caeremoniale Episcoporum*, 1600; *Rituale Romanum*, 1614) egyértelműen azt az alapelvet képviselte, hogy a hanyatlás oka az *orandi varietas*, és az egy egyháznak, visszatérve az – egyébként sohasem létezett – ősi liturgiához, egységes mise-, szertartás- és imarendet kell követnie. Nem a trienti zsinat egységesítette tehát a katolikus egyház liturgiáját az általunk ismert

kritikai kiadása nemrég indult meg; ŠAŠKO 2005. Az elmúlt években a magyar zenetörténeti kutatás újból felfigyelt a zágrábi kapcsolat jelentőségére. Lásd legújabbán SZOLIVA 2019, 59–63.

⁹⁴ A székesegyházakban azonban (Zengg kivételével) a latin liturgiát használták. MOLNÁR 2019, 277–280.

végletes módon, hanem a katolikus egyház romanizációjának egyik lépéseként a reformpápaság és a barokk pápaság, amely intézményeivel (Rítus Kongregáció, Zsinati Kongregáció) folyamatosan ellenőrizte is a helyi egyházak liturgikus életét. A római centralizáció tehát ebben a kérdésben is végső soron szembefordult Trient epizkopalizmusával.⁹⁵ A rigid homogenizáció annak ellenére megvalósult, hogy V. Pius pápa 1568. és 1570. évi bullái engedélyezték a kétszáz évnél régebbi egyházmegyei és szerzetesrendi rítusok megtartását.⁹⁶

A folyamat európai történetét átfogóan nem vizsgálták, ugyanakkor a számos ismert részlet alapján néhány általános következtetést megfogalmazhatunk, amelyek a zágrábi ellenállás kontextualizálását is elősegítik. Mindenekelőtt az általános tendenciát a reform fokozatos átvétele jelentette: a liturgikus könyvek hiánya és a protestantizmus veszélye miatt a helyi egyházak nemcsak elfogadták, hanem sokszor kifejezetten szorgalmazták a római liturgia bevezetését. A helyi liturgiájakat egyedül a katolikus egyház biztos és anyagilag is erős bástyái, Spanyolország (mozarab liturgia) és Borromei Károly Milánója (ambrozián liturgia) őrizték sikeresen.⁹⁷ Szintén erős ellenállást tanúsított a gallikán Franciaország, elsősorban a lyoni egyházmegye. Számukra a liturgikus hagyományhoz való ragaszkodás szintén a nemzeti egyház identitásának megőrzését jelentette, a 17. századi törekvések szervesen folytatódtak később az egyházi erudíció és a katolikus felvilágosodás hatására kialakult neogallikán reformokban.⁹⁸ A nagyon súlyos krízissel küszködő közép-európai katolicizmus pozíciói és lehetőségei ilyesfajta liturgikus különutat nem tettek lehetővé, de nem is volt rá igény. Általában nem kifejezetten mélyreható reformról, hanem gondosan előkészített egységesítés-

⁹⁵ JUNGMANN 1951; ALBERIGO 1982, 605–614; HAUNERLAND 2002, 444–456.

⁹⁶ Erről a legújabban lásd GELDHOF 2018, 183–185.

⁹⁷ HAUNERLAND 2002, 458–460. Máig a legnagyobb volumenű forrásgyűjtés a *Breviarium Romanum* európai recepciójára: ROSKOVÁNYI 1861–1875, 5:236–261, 296–334, 515–753.

⁹⁸ A legújabban: DOMPNIER 2022, különösen 274–275.

ről beszélhetünk, amelyre a legtöbb egyházmegyében a 17. század első felében került sor, és amelynek során a római liturgia uniformitását a helyi liturgiákban használt *proprium de tempore* és *sanctorale* részleges beépítése oldotta és tette otthonossá a rész-egyházak számára.⁹⁹

Jól mutatja ezt a magyar és cseh liturgikus reform párhuzamos története. Pázmány liturgikus reformját, akárcsak egész nemzeti konfesszionalizációs programját, Róma nélkül, a nemzeti egyház keretei között hajtotta végre.¹⁰⁰ Ezzel szemben a csehországi katolikus konfesszionalizáció sokkal erőteljesebben támaszkodott a Szentszékre, különösen a Propaganda Fide Kongregáció és az általa küldött itáliai misszionáriusok közreműködésére. Ernst Adalbert von Harrach prágai érsek és Csehország primása (1622–1667) egy évtizeddel a magyar primás után, 1643-ban látott hozzá a liturgikus könyvek reformjához, amelyet római segítséggel, elsősorban Lino Vacchi barnabita szerzetes irányításával hajtott végre. Reformtevékenysége alaposabban előkészített és rómaibb volt, mint Pázmányé. Akárcsak a magyarországi szertartásrendben, Prágában is a cseh szentek *proprium*ainak megőrzése jelentette a helyi egyházi hagyományok átmentésének lehetőségét. Ugyanakkor Csehországban is találkozunk elszórt ellenállással, elsősorban az ünneprend változása miatt. A római breviáriumot a prágai káptalan nem fogadta el, a kóruson 1674-ig a prágai zsolozsmát imádkozták.¹⁰¹ Az olmtüzi püspökségben a liturgikus reformokat szintén egy nagyformátumú, Pázmány-kortárs főpap, Franz von Dietrichstein bíboros (1599–1636) hajtotta végre, a helyi szentek *proprium*ának bevezetésével, és a morva főváros káptalanja is megtartotta saját breviáriumát a kórusimán.¹⁰²

⁹⁹ Jól illusztrálja ezt a münsteri egyházmegye példája: KRANEMANN 2002, 483–486, 489–491. A Habsburg Monarchia egyháztartományairól lásd DUCREUX 2017, 175–195; DUCREUX 2021.

¹⁰⁰ Érdekes analógiaként szolgál a liturgikus reformhoz a katolikus Biblia-fordítás sorsa: MOLNÁR 2008, 128–130.

¹⁰¹ RICHARD 2015.

¹⁰² PARMA 2008; PARMA 2011, 364–379.

Az európai liturgiafejlődés iránya és a római központosítás erőteljes hatása tehát az erőviszonyok egyenlőtlenségén túl is a zágrábi különút esélytelenségét igazolják. Nemcsak Pázmány óriási egyházi és politikai túlsúlya, valamint a zágrábi zsinat kánonjogilag értelmezhetetlen obstrukciója garantálták eleve a kudarcot, hanem a római liturgia megállíthatatlan európai expanziója is. A nagy célt, az ősi liturgia megtartását a zágrábi egyházmegye területén nem sikerült ugyan elérni, de szimbolikusan mégiscsak részt ütöttek a homogenizáció pajzsán. Az antitridentianus ellenállás központjaiként számontartott káptalanok saját isteni szolgálataikat néhány székesegyházban, így Prágában, Olmützben és Zágrábban is egy ideig liturgiájuk szerint végezték. A ravasz ferences barát, Rafael Levaković által javasolt út végül másfél századig sikeresnek bizonyult. Az egyházmegye mintegy kétszáz plébániája lassan átvette a római szerkönyveket, ez számukra vélhetően nem jelentett különösebb törést. A horvát nemzettudat kimunkálásában elsődleges szerepet vállaló zágrábi káptalan viszont a pápai brevét *damnatio memoriae*vel sújtotta, és minden különösebb feltűnés nélkül, egészen a 18. század végéig megtartotta saját liturgiáját. A horvát főváros székesegyházának különújtját végül a jozefinista állam és annak helyi ágense számolta fel. Maksimilijan Vrhovac zágrábi püspök II. József kifejezett utasítására, a káptalan tiltakozása mellett 1788-ban tiltotta be a székesegyházban a régi zágrábi rítust és vezette be a római liturgiát, ám ez utóbbi teljes győzelme csak a század végére lett teljes.¹⁰³

A zágrábi zsinat és a vele járó konfliktussorozat legnagyobb jelentősége nem a vesztes háború ellenére megnyert kisebb csatákban ragadható meg, hanem sokkal inkább abban a tényben, hogy egy gondolkodási folyamatot indított el a közös államról és a magyar–horvát viszony újrafogalmazásáról. A formális kudarc a történelmi fejlődés irányát, a magyar és a horvát katolikus egy-

¹⁰³ A zágrábi rítus eltörlésére vonatkozó rendelkezést többször is meg kellett ismételni: ROSKOVÁNYI 1861–1875, 5:751–753; KNIEWALD 1940a, 57–58; HOŠKO 2007, 133.

házi intézményrendszer, illetve ezen túl a két nemzet egyházi és később politikai elitjének egymástól egyre távolodó tájékozódását nem változtatta meg. Nem nehéz észrevenni azt a kapcsolatot, amely a zágrábi püspökök, kanonokok és szerzetesek részéről megnyilvánuló autonómiatörekvések és a horvát nemzeteszme kora újkori megfogalmazása, az illírizmus bontakozó és számos változatban kifejlődő ideológiái között fennáll. A 17. század első felének egyházi viszályai az ekkor már félévezredes közös múlt egy új szakaszának nyitányát jelentették, ennek az új szakasznak a történelmi és közjogi megalapozásához kívánt hozzájárulni Zaicz János értekezése is.

EGY KOMPLEX NEMZETI IDENTITÁS A KORA ÚJKORBAN: AZ ILLÍRIZMUS VÁLTOZATAI

Zaicz emlékiratának elsődleges forrásvidéke a 16–17. századi illírizmus többjelentésű és többfunkciós ideológemájában mutatható ki. A illírizmus egy sajátosan összetett kora újkori nemzeti narratíva volt, amely elsősorban a nyugat-balkáni déli szláv katolikusok identitásának megfogalmazására szolgált. A kora újkori illír gondolat – eltérően a 19. századi, hasonló nevű, a délszláv egységre épülő, modern értelemben vett nacionalista mozgalomtól – elsősorban a horvátországi, dalmáciai és boszniai katolikus papságnak és világi középregnek a középkori államok örökségéhez visszanyúló eszmerendszere volt, amely a török kiűzéséről és az azt követő, keresztény uralom alatti állami-nemzeti felemelkedésről álmodott. Ez az ideológiai konstrukció a középkori etnicista krónikáshagyományok és a formálódó virtuális európai egység között egyensúlyra törekvő, a ›barbár‹ tradíciókat többékevésbé egységes nyelvre átíró humanista irodalmi előzményekből táplálakozott. A barokk korban a humanizmusban is jelenlévő köztes, regionális identításkeretek egyfajta ütközőzónává váltak, amelyekben egyes protonemzeti identitások különböző (jellemzően szűkebb/állami és tágabb/virtuális) kombinációi feszültek egymásnak és minden központosító, konfesszionális vagy politikai törekvésnek. A kora újkori illírizmus emellett alkalmasnak bizonyult arra, hogy a 18. században a felvilágosodás hatására a latin és olasz nyelvű elítádiskurzusból kilépve utat találjon magának a vulgáris nyelvű műfajok felé, továbbá kreatív potenciáljának és komplexitásának, egyszerre nemzeti és transznacionális

jellegének köszönhetően a 19. században alapjává válhatott az illír nemzeti mozgalomnak.¹

Az illírizmus már első megjelenéseitől kezdve megfelelt a korai nemzeti ideológé mák – legújabbán Caspar Hirschi svájci történész által megfogalmazott – ismérveinek. Ennek értelmében a nemzet olyan elvont közösség, amelyet az ugyanazon kategóriához tartozó más közösségekkel (azaz más nemzetekkel) való többpólusú és egyenrangú kapcsolat alakított, és az adott nemzet a más nemzetektől egyedülálló tulajdonságokra (különálló területre, politikai és kulturális függetlenségre és kizárólagos tiszteletre) igényt formálva különítette el magát.² Az illírizmus nem állt tehát egyedül a korabeli Európában, hiszen szinte valamennyi formálódó kora újkori náció megalkotta a legtöbbször középkori előzményekre visszatekintő, antik szerzőkre építő és a humanista történetírás által megformált, a 16. századtól kezdve pedig már konfesszionálisan is meghatározott eredetmítoszát.³

¹ A kora újkori illírizmust két nagyszabású monográfia mutatja be. A kérdéskör mértékadó feldolgozása: Z. BLAŽEVIĆ 2008. A kötet tanulságainak összefoglalásai: Z. BLAŽEVIĆ 2010; Z. BLAŽEVIĆ 2015a. Sajnos az eredeti horvát szöveg (Z. BLAŽEVIĆ 2015b) magyar fordítása meglehetősen zavaros, olykor szinte érthetetlen. A másik kötet egy meglehetősen problematikus vállalkozás: FINE 2006. Fine művét, a hatalmas összehordott adatmennyiség ellenére, a horvát történetírás nagyon erős kritikával illette, az elméleti alapok szinte teljes hiánya, az etnikai hovatartozás anakronisztikus értelmezése, az etnonimeket bizarr merevséggel statisztikázó eljárása és főleg a könyv elsődleges célkitűzése, a jugoszláv múlt iránti megvallott nosztalgiából fakadóan a horvát identitás történeti dimenzióinak tagadása miatt. Vö. BUĐAK 2009. A korábbi irodalomból két programadó írást idézek: LAUER 1974; KATIČIĆ 1988.

² „The nation can be understood as an abstract community formed by a multipolar and equal relationship to other communities of the same category (i. e. other nations), from which it separates itself by claiming singular qualities, a distinct territory, political and cultural independence and an exclusive honour.” HIRSCHI 2012, 47. Nincs itt sem tér, sem szükség a nemzet fogalmának kora újkori jelentése körüli elméleti megfontolások és viták felemlegetésére, csupán két alapvető, a nemzeti ideológiák gyökereit a premodern etnikai és kulturális fejlődésben kimutató írásra szeretnék utalni: SMITH 2004; GORSKI 2000.

³ A könyvtárnyi irodalomból csak néhány alapvető, a korábbi kutatásokat is érintő munkát említek: GARBER 1989; GRABES 1996; MÖRKE 1996; TALLON 2002, 27–53; BÖMELBURG 2006, különösen 409–418 (a szarmatizmusra vonatkozó ku-

A humanista-premodern déli szláv nemzeti ideológia számos elemében (antik népek és bibliai hősök közötti őskeresés, virtuális területi expanzió, etnikai integrációs törekvések, nyelvi egység és konfesszionális karakter) rokonságot mutatott többek között a német teutonizmussal, a velencei henetizmussal és mindenekelőtt a lengyel szarmatizmussal.⁴

Az alább még emlegetendő szarmatizmus mellett a legközelebbi eszmetörténeti párhuzamot a kora újkori gótizmus jelentheti, amely, az illírizmushoz hasonlóan, egyszerre értelmezhető egy szűkebb és egy tágabb diskurzus keretein belül. A szűkebb illír elgondolás egy államszervezésre alkalmas (elsősorban katolikus) déli szláv etnikai tömbben gondolkodott, gót párhuzama pedig ugyanígy a skandináv államok (elsősorban Svédország) protonemzeti narratívája volt. A tágabb illír koncepció a szlávság mind nagyobb egységeit foglalta magába, a gót hagyomány kiterjesztett változata ugyanígy felölelte Európa nyugati felét Skandináviától a német területeken át Spanyolországig. A két (szűkebb és tágabb) felfogás képviselői hasonló módon feszültek egymásnak mind az illír (horvát–dalmát *versus* korai pánszláv), mind a gót (svéd *versus* német birodalmi/Habsburg) történeti és politikai diskurzusban. Mindkét eszmerendszer bőségesen mozgósított nyelvészeti, történeti és földrajzi érveket saját elképzelésének igazolására. Hasonlóan működött a két ideológéma őstörténeti koncepciója, azaz az ősi néppel való azonosulás vágya és ezzel szoros összefüggésben az ősi jelenlét igazolása, illetve ennek legitimációs szerepe; továbbá az illír és a gót örökségért folytatott rivalizálás, az illír és a gót tartományok központi jelentőségét hangsúlyozó történelmi revizionizmus, a konfesszionális komponens erős formatív jelenléte, végül az aktuális államhatárokon és felekezeti vagy politikai megosztottságokon átívelő illír vagy gót egység tudata, amelyeknek az ideológusok fontos potenciált tu-

tatások és történetírói nézetek összefoglalásával); ALBALADEJO 2007. A középkori előzményekre gazdag példatárat nyújt: *Nation et nations* 2013.

⁴ Z. BLAŽEVIĆ 2008, 51–87.

lajdonítottak a politikai szövetségek és integrációs elképzelések történeti megalapozásában.⁵

Az illírizmus első irodalmi megfogalmazásai az itáliai városok humanista historiográfiáján iskolázott dalmáciai történétíróktól, elsősorban Juraj Šižgorićtól (1445–1509) és Vinko Pribojevićtól (1480 k.–1532 u.) származtak.⁶ Az ő politikai identifikációjukban a helyi (városi) és regionális (dalmáciai) identitás mellett megjelent egy átfogóbb, protonacionalista (illír) értelmezési keret is. A dalmát humanisták antik geográfiai fogalmakkal írták le a kortárs (elsősorban déli) szláv népcsoportokat, és kísérletet tettek Illíria határainak kijelölésére. Šižgorić déli szláv Illíriája néhány évtized múlva, Pribojevićnek a szlávok eredetéről és felemelkedéséről a hvari domonkos templomban 1525-ben tartott *Oratió*jában már a teljes szláv világra kiterjedő világbirodalommal szélesedett.⁷ A bontakozó pánszláv kontextus és ebben Dalmácia kiemelt történelmi szerepe jelentette az Adria keleti partján működő humanisták számára a velencei Dalmácia periferiális helyzete miatti ideológiai kompenzációt. Pribojević narrációjának legfontosabb elemei (a szlávok balkáni őshonossága és illírekkel való azonosítása, a nyelvi egység alapján megrajzolt széles szláv keret) valamennyi későbbi illírizmuskonceptióban visszatérnek, így művét joggal tekinthetjük a kora újkori illírizmus alapító szövegének.⁸ Az illír ideológéma korai megfogalmazásaiban is tetten érhető egy szűkebb, a balkáni területekre összpontosító, illetve egy tágabb, az egész szlávorságot integráló értelmezési paradigma. Ez az ideológiai konstrukció szolgáltatta a szellemi muníciót a törökellenes politikai szervezkedésekhez, majd később katonai akciókhoz való csatlakozáshoz a nagy törökellenes háborúk idején, ösz-

⁵ A gótizmus ideológemájáról és történelemképéről kitűnő elemzés: NEVILLE 2009.

⁶ Az alább idézett szerzők életrajzáról, műveiről és működésük kontextusairól alapvető áttekintés: ANTOLJAK 2004, 25–150 passim (ad indices).

⁷ ŠUPUK 1981; M. KURELAC 1997.

⁸ Z. BLAŽEVIĆ 2008, 117–137; MADUNIĆ 2010.

szekapcsolva ezáltal a balkáni katolikusokat Rómával, Velencével és a Habsburg Monarchiával.⁹

A 16. század második felétől az illír gondolat erőteljes konfeszzióanal hangszúlyokat kapott, először a horvát és szlovén protestánsok, majd pedig a katolikus misszionáriusok által megfogalmazott vallási és politikai programokban. Zrinka Blažević a katolikus reform jegyében született illírizmuskoncepciókat négy csoportra osztotta: interkonfeszzióanal, ferences, kuriális-császári (szentszéki–Habsburg) és dalmát illírizmusra.¹⁰ Az első generációs, elsősorban a raguzai humanista környezethez köthető változatot interkonfeszzióanal illírizmusnak nevezte, amelynek legjelentősebb képviselői Petar (Pedro) Ohmučević (1552 k.–1596) raguzai származású spanyol admirális és Mauro Orbini (?–1611) raguzai bencés szerzetes voltak.¹¹ Don Pedro Ohmučević eredeti címergyűjteménye elveszett, ugyanakkor számos másolata maradt fenn, amelyek közül a legrégebbi a Korjenić–Neorić-címereskönyv (1595). Az ebben kreált illír birodalom, Don Pedro Ohmučević saját társadalmi ambícióinak legitimációján túl, az oszmánellenes európai harc jegyében a spanyol monarchia politikai megfontolásait és délkelet-európai aspirációit tükrözte, és így felekezeten túlmutatva az egész balkáni szláv világot felölelte.¹² A sikeres és gazdag hajóskapitány őskeresését és különösen a spanyol zászlók alatti törökellenes vitézkedését a raguzai patriciusok nem értékelték, és hosszú pereskedés után végül megfosztották raguzai polgárjogától.¹³

Orbini monumentális szláv történeti munkája, a *Szlávok királysága* (1601) a dalmáciai humanista illírizmus szintézisét nyújtja, és mint ilyen, valamennyi későbbi illír történeti munka egyik alapvető forrása lett, annak ellenére, hogy a Szentszék az eret-

⁹ DŽAJA 1984, 178–180.

¹⁰ Z. BLAŽEVIĆ 2008, 152–157. Felosztását nagy vonalakban én is követem, ugyanakkor több ponton kiegészítem és továbbgondolom az általa kialakított tipológiát.

¹¹ Uo., 157–192.

¹² A címergyűjteményről szóló legújabb szintézis: ČOSIĆ 2015.

¹³ ČOSIĆ és ZELIĆ 2022, 158–169.

nek szerzők idézése miatt már 1603-ban az *Index expurgatorius*ra helyezte.¹⁴ A szélesen értelmezett illír koncepció képviselőjeként 41 népet sorolt a szláv nemzethez, a tág határu szláv birodalom központi régióját viszont a balkáni szláv területeken lokalizálta, Raguzá központtal, ezzel is képviselve a hosszú török háború korának raguzai politikai aspirációit a spanyol törökellenes akciókban való részvételre és a Balkán-félsziget felszabadítására. Orbini »retorikus históriáját«¹⁵ a horvát és az olasz historiográfia egyértelműen a Pribojević által meghirdetett mitologizáló patrióta történetírói irányzat fő művének tekinti, amelyben a protonacionalista ideológia valamennyi kelléke (etnogenezis mítoszai, erénykatalógusok, a nyelv és a nemzet egysége és ősisége, illetve a mindezekből fakadó kizárólagos tiszetre támasztott igény) alaposan kidolgozva megtalálható.¹⁶

Ugyancsak a későhumanista illírizmuskoncepciók közé sorolódik Verancsics Faustus (1551–1617) csanádi püspök, polihistor rövid értekezése, amelyet *De Slovvinis seu Sarmatis* címmel illesztett egy 1606-ban Rómában megjelent, horvát nyelvű, hagiográfiai témájú kötete végére.¹⁷ A természettudományos, lexikográfiai és filozófiai munkásságáról ismert Verancsics ezúttal Krzysztof Warszewicki krakkói kanonokkal vitázva kreatív módon építette be a már korábban Pribojevićnél is megjelenő szarmata ideológéma elemeit saját illírizmuskoncepciójába. Sajátos dalmát szarmatizmusa a hosszú török háború széleskörű (szentszéki–Habsburg–lengyel) törökellenes koalíciós elképzeléseinek jegyében született, illír karakterét pedig a dalmáciai nyelv tisz-

¹⁴ ORBINI 1601. A műnek egy horvát és két szerb fordítása is napvilágot látott: ORBINI 1968; ORBINI 1999; ORBINI 2016.

¹⁵ Bene Sándortól kölcsönzött kifejezés: BENE 2000, 60.

¹⁶ BROGI BERCOFF 1977–1979. Röviden lásd MOLNÁR 2002, 146–148.

¹⁷ VERANCSICS 1995, 117–119. Magyar fordítása egy, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kézirat alapján: VERANCSICS 1985, 355–358. Verancsics életrajzának legalaposabb összefoglalása: TÓTH L. 1933, 165–197. A legújabb összefoglalás, a rá vonatkozó teljes horvát és olasz szakirodalommal (és a magyar kutatások teljes negligálásával): IVETIC 2020.

taságának hangsúlyozása jelentette a cseh, lengyel és orosz nyelvekkel szemben.¹⁸

A katolikus reform második generációs illír teoretikusai közé tartoztak a ferences illírizmust képviselő Martin Rusić (1590 k.–1660) és Franjo Glavinic (1585–1652), akiknél az illír tartományok határai erősen kapcsolódtak a nyugat-balkáni ferences rendtartományok, a boszniai (*Bosna Argentina*) és a horvát-bosnyák (*Bosna Croatia*) provinciák területéhez. Az egyházi (jelen esetben ferences) joghatóság és a reménybeli *Imperium Illyricum* egybeesése közeli rokonságot mutat az ipeki pátriárkátus által képviselt szerb királyság eszményével.¹⁹ A ferences írók számára az illír nemzetkarakterológia pozitív vonásait katolikus felekezeti szempontok és az ezzel összefüggő morális értékek határozták meg, emellett viszont mindkét esetben kimutatható az aktuálpolitikai dimenzió is.²⁰

A raguzai ferences Rusić eposza Orbini műve alapján mutatja be a szláv királyságok (Dalmácia, Szerbia, Raska, Bosznia [Rusićnál következetesen *Bosna Argentina*]) dicsőséges múltját, annak érdekében, hogy ezzel is hangsúlyozza a raguzai–spanyol politikai szövetség szükségességét. Tartalmával és célkitűzésével átmenetet képez a ferences és a törökellenes célzatú interkonfesszionális illírizmus között.²¹ Rusić a szintén spanyol orientációjú Pedro Ohmučević törekvéseinek folytatója is volt, amelyet Ohmučević *Apológiájának* az általa másolt (Madrid, 1638) és a raguzai feren-

¹⁸ Z. BLAŽEVIĆ 2017. Verancsics szintén tervezte egy nagyobb szabású illír történelem megírását, de csak az ehhez készített anyaggyűjtésének töredékei maradtak fenn a hagyatékában: I. KURELAC 2004. Az a bizarr legenda, miszerint a Dalmácia történetéről írott munkáját végső kívánsága szerint a koporsójába helyezték és eltemették vele, kevéssé valószínű. Vö. TOTH L. 1933, 196.

¹⁹ MOLNÁR 2013, 226–227.

²⁰ Z. BLAŽEVIĆ 2008, 192–214.

²¹ Rusić eposza (Rusić 1638) négy hónap eltéréssel két kiadásban látott napvilágot Madridban 1638-ban: az elsőt szerzője Jeronim Mažibradić admirálisnak, a másodikat Gaspar de Guzmánnak, Olivares hercegének ajánlotta. A mű reprint kiadásban és horvát fordításban, alapos bevezető tanulmánnyal az elmúlt évben látott napvilágot: SOPTA 2022.

ces kolostor könyvtárában fennmaradt példánya is igazol. Rusić szellemi gyökerei minden bizonnyal a slanói ferences kolostor korai illirizmusához és az obszerváns ferenceseknek a raguzai patríciusokkal szembeni, az Ohmučević családdal közös fellépéséhez nyúltak vissza.²²

Glavinić történeti munkáiban a ferences rend horvátországi történetét, a horvát (szlovén) nép eredetét és nevének magyarázatát adta.²³ Ő is a dalmát humanista elődök (elsősorban Pribojević és Orbini) történelemképéből indult ki, ugyanakkor nála a szlávok dicsőségének összetevői már új elemekkel bővültek. Meggyőződése szerint a szlávok dicsőségét az ősi dolgok megőrzése, a vitészség, a katolikus hit megtartása és a horvát arisztokrata uraik iránti hűség biztosították. Glavinić ez utóbbi erényt maga is gyakorolta, hiszen könyveit a horvát nagyuraknak, Zrínyieknek, Frangepánoknak vagy Ergelich Ferenc zágrábi püspöknek ajánlotta, ami az illirizmusnak a Habsburg Monarchia horvát rendiségéhez való közeledését jelezte.²⁴

Vélhetően Glavinić és az alább tárgyalandó Marnavics Tomkó illirizmusideája között helyezkedett el Glavinić tanítványa, a zágrábi események kapcsán többször emlegetett Rafael Levaković (1597–1649) nézetrendszere.²⁵ Levaković a szláv liturgikus könyvek reformja során eltávolodott a Glavinić által képviselt nyelvi normától, vagyis a tübingeni-urachi protestáns nyomtatványok szláv koinéját követő felfogástól, és a russzifikációs nyelvi koncepció hívévé vált. A Propaganda Fide Kongregáció szolgálata mellett Zágrábban és Bécsben is kitűnő kapcsolatokat ápol, ezért feltehetőleg Marnavics Tomkóhoz hasonlóan a Habsburgok és a Szentszék érdekei közötti egyensúlyozásra, illetve ennek

²² SOPTA 2022, 31–37.

²³ GLAVINIĆ 1628; GLAVINIĆ 1648a; GLAVINIĆ 1648b. Ez utóbbi két olasz nyelvű történeti munkája horvát fordításban is napvilágot látott: GLAVINIĆ 2014.

²⁴ M. KURELAC 1989.

²⁵ Levaković működése viszonylag jól feldolgozott, lásd erre legújabban: KNEZOVIĆ 2010. A róla szóló irodalom bibliográfiája: *uo.*, 399–421. A régebbi irodalomból életről és működéséről a legfontosabb: PANDŽIĆ 1978, 96–110.

derivátumaként az illírek eredetének és történetének a Bécs–Róma-tengelyen való elhelyezésére törekedett.²⁶ Erre enged következtetni egy 1636-ban Caspar Schoppéhoz írott levele, amelyben az illíreket a Római Birodalom részének tekintette és két csoportra osztotta. Illírnek tartotta a magyar korona alatti országokat (Horvátországot, Szlavóniát, Liburniát, Stíriát, Karintiát [!] stb.) és az oszmán zsarnokság alatt élő népeket (bosnyákokat, bolgárokat, szerbeket, rácokat, trákokat, macedónokat stb.), vagyis Közép-Európa és a Balkán-félsziget szláv és azzal rokonnak tekintett népeit. Mindazokat tehát, akik a Habsburg Monarchia jelenlegi és reménybeli alattvalói voltak.²⁷ Nézeteinek részleteit a tőle fennmaradt nagyszámú kéziratos értekezés ellenére sem ismerjük, ugyanis a kulcsmű, amely a *Historia universalis de Illyrica natione et eiusdem vera origine* címet viselte, elveszett vagy lappang.²⁸ Pedig egyéb írásainak ismeretében biztosan tartogatna számunkra izgalmas szempontokat: az illírek nyelvéről írott értekezésében például ›nyelvészeti‹ érvek alapján felvetette annak lehetőségét, hogy a földi paradicsomban nem héberül, hanem illírül beszéltek (*lingua Adamica*).²⁹

Levaković kortársa és közeli munkatársa volt a Habsburg Birodalom keleti expanzióját és a Szentszék balkáni missziós koncepcióját egyszerre képviselő Marnavics Tomkó János sebenicói, majd zágrábi kanonok és boszniai püspök.³⁰ A magyar történetírásban is jól ismert, megalomán hamisításai miatt ›világbolondí-

²⁶ Nyelvi koncepciójáról és az egyházi szláv liturgikus könyvek reformjában betöltött szerepéről lásd MOLNÁR 2002, 388–392, 409–410.

²⁷ JURÍČ 1982, 44. A Schoppéval való kapcsolat és az irat tartalma miatt is izgalmas levélközlés a horvát kutatás érdeklődését sem keltette fel.

²⁸ Z. BLAŽEVIĆ 2008, 194–195. Történetírói munkássága emellett kapcsolatban állhatott az öt Rómába küldő Vinkovich Benedek törekvéseivel is, aki egyébként szintén több történeti kéziratot hagyott hátra. Levaković és a jezsuita Inchoffer Menyhért párhuzamosan folytatott, a horvát és a magyar egyházi vezetés bonyolult viszonyát leképező római kutatásaira lásd BENE 2006, 118–123.

²⁹ LEVAKOVIĆ 2010, 369–376. A mű elemzése: REZAR 2010.

³⁰ Számos vonatkozó művét nem sorolom fel, ezekről lásd GALLA 1940, 52–70, 193–199 et passim; TVRTKOVIĆ 2008, 36–44.

tónak tekintett Marnavics Tomkó nagyszámú történeti értekezései leginkább saját (boszniai eredetű és alacsony sorsú) családja, illetve tágabban az illír királyságok egyedülálló dicsőségének voltak hivatva emléket állítani; célja érdekében a legmerészebb állításoktól, minden alap nélküli történeti kombinációktól és forráshamisítástól sem riadt vissza.³¹ A Blažević által a kuriális-birodalmi illirizmus képviselőjének tekintett, a velencei, római és bécsi/magyarországi (sokszor egymásnak ellentmondó) érdekek között lavírozó Marnavics Tomkó saját konfúz lojalitásait leginkább az illír történelem római kapcsolódásainak és a Habsburg-család illír és római eredetének kényszeres bizonygatásával, illetve Magyarország Illíriához kapcsolásával kívánta legitimálni. Törekvéseinek leginkább reprezentatív szövegei az illír császárok és illír szentek életrajzgyűjteményei. Ennek az ideológiai szintézisnek akár jelképe is lehetne, hogy két legfőbb támogatója a nagyhatalmú bíboros nepos Francesco Barberini és a császári politikát határozottan támogató magyar prímás, Pázmány Péter voltak. Az általa új Bizáncként elgondolt *Illyricum Sacrum* felekezeti és politikai egyesítését a törökök kiűzése után a bizánci császárok örökébe lépő III. Ferdinándtól remélte.³²

A katolikus reform jegyében megfogant illirizmuskoncepciók olykor talán alulértékelt, ugyanakkor hosszú távon mégiscsak a leginkább távlatos negyedik változata a Blažević által dalmát illirizmusnak nevezett irányzat, amelynek legfőbb teoretikusa a római illír intézmények, vagyis a Szent Jeromos-templom mellett működő nemzeti konfraternitás, káptalan és ispotály történetében ki-

³¹ A magyar történetírás leginkább a Szilveszter-bulla neki tulajdonított hamisítása miatt tartja számon. Erről lásd legújabban, a korábbi irodalommal: BENE 2006; TÓTH G. 2016, 19–26. Bene Sándor inkább Levakovićot, Tóth Gergely a korábbi kutatók (Karácsonyi János és Galla Ferenc) nézeteit elfogadva Marnavics Tomkót tartja a bulla hamisítójának.

³² Z. BLAŽEVIĆ 2008, 214–238; TVRTKOVIĆ 2008, 136–150. A két szerző egyébként kifejezetten igazságtalannak érzi Marnavics Tomkó rossz historiográfiai megítélését, és éppen eredetisége és kreativitása miatt érzik fontosnak a rehabilitációját. Vö. még NIŠIĆ 2006.

emelkedő szerepet játszó Jeronim Paštrić (1615–1708) volt.³³ Az illír-fogalom pontos meghatározása Rómában a 17. század közepén gyakorlati jelentőséggel bírt abban a vitában, amelynek tétjét a konfraternitás és a káptalan tagságára, illetve az ispotály vendéglátására jogosult személyek körének meghatározása jelentette.³⁴ A konfliktus a szlovén és albán kanonokjelöltek személye körül robbant ki: a dalmátok, bosnyákok és horvátok a konfraternitásból is ki akarták szorítani az albánokat és az örökös tartományokból érkezőket. A többéves pert végül a *Sacra Romana Rota* bírósága döntötte el 1655-ben hozott ítéletében, amelynek értelmében a dalmát Jeronim Paštrić által képviselt katolikus kisillír-koncepció győzedelmeskedett.³⁵ Paštrić alaposan dokumentált értekezéseiben kifejezetten kettős értelemben tárgyalta az illír tartományokat (*Illyricum duplex*). Orbinit és a tágabb értelmezés híveit követve megkülönböztetett egy nagyobb földrajzi egységet, a tizenhét tartományt magába foglaló *Illyricum universalét*. A Szent Jeromos konfraternitás elöljárójaként és a káptalan kanonokjaként ugyanakkor a rá bízott intézmények konkrét érdekeinek megfelelően tisztázta, hogy a római illír intézményekben (a káptalanban, ispotályban és konfraternításban) csak a Dalmáciából, Horvátországból, Szlavóniából és Boszniából érkező személyek kaphatnak helyet. A római döntés és a mögötte álló szűkített *Illyricum*-fogalom részben a Habsburgok és a Szentszék közötti joghatósági konfliktus következménye volt, hiszen a Habsburg tartományokban élő szlovének kizárásával a rivális Velence javára csökkentette a római illír intézményekre gyakorolt császári befolyást. Másrészt pedig súlyos csapást mért a Szentszék különböző intézményeiben,

³³ Működéséről és szerepéről máig a legalaposabb áttekintés: RADONIĆ 1946.

³⁴ A római nemzeti intézmények a 16–18. században jelentős szerepet játszottak a kora újkori nemzeti identitások kialakításában. Az elmúlt évtizedben meginduló ilyen irányú kutatásokból lásd KUBERSKY-PIREDDA 2015; SERRA 2016, 116–131; MOLNÁR 2017.

³⁵ A vita történetének modern összefoglalásai: GOLUB 1968–1969; KRASIĆ 2009, 445–457. A kor legjelentősebb történetírójának, Ivan Lučićnak a szerepét a vitában és az *Illyricum hodiernum* tartományait bemutató térkép elkészítésében: M. KURELAC 1991.

különösen a Propaganda Kongregációnál a dalmáciai klerikusok rovására egyre nagyobb befolyást szerző albán lobbira.³⁶ Ez a szűkebb földrajzi egység, az *Illyricum naturale* vagy *particulare* vált később a horvát nemzeti integráció területi alapjává.³⁷

Bár kétségtelenül az itt ismertetett gondolkodók közé illeszkedik Juraj Križanić (1617/1618–1683), a ruszozofil pánszláv ideológia ősatya, az illírismustipológiák általában mégsem említik.³⁸ Ennek oka elsősorban az lehet, hogy a szlávságról vallott (időben többször is módosuló) gondolatai teljesen egyedül álltak a maga korában, és nehezen helyezhetők el abban a mátrixban, amelybe az itt ismertetett illírelméletek illeszkednek. Kalandos élete és működése jól ismert,³⁹ itt csupán arra a körülményre szeretnék utalni, hogy pályája során egyszerre kötődött a kontinentális horvátországi politikai és egyházi környezethez, mindenekelőtt a Zrínyi fivérekhez,⁴⁰ illetve Róma akadémikus és missziós központjaihoz és az ezekben tevékeny illír honfitársaihoz.⁴¹ Műveiben fel is fedezhetjük ezen kapcsolatok lenyomatát, ugyanakkor az általa bejárt szellemi út és létrehozott ideológiai konstrukció mégis gyökeresen eltért mindkét fő iránytól. A szlávokat etnikailag egységesnek tekintő és Oroszországot, mint az egyetlen nemzeti uralkodó által kormányzott szláv országot messianisztikus küldetéstudattal felruházó politikai eszmerendszere sehol, még

³⁶ Z. BLAŽEVIĆ 2008, 238–254; MOLNÁR 2020b, 174–175.

³⁷ KATIČIĆ 1991.

³⁸ A kivétel: FINE 2006, 447–453.

³⁹ Mái alapvető életrajz: GOLUB 1974; GOLUB 1987. Életútjának és politikai nézeteinek összefoglalása és a róla szóló tekintélyes (jelentős részben orosz) irodalom bibliográfiája 1997-ig: KRIŽANIĆ 1997, 7–91. A nemzetközi irodalomban átfogó képet adott működéséről egy régebbi konferenciakötet: EEKMAN és KADIĆ 1976.

⁴⁰ Ezt a kapcsolódást a magyar történeti kutatás is tárgyalta: R. VÁRKONYI 2010; BENE 2021, 474–476, 880–881, 912–913. Vö. még GOLUB 2008.

⁴¹ Nézeteinek ismeretében nem meglepő, hogy a római illír intézmények körüli vitában Jeronim Paštrićsal szemben ő képviselte azt a nézetet, miszerint a szlovének is az illír nemzet tagjai, és ezért jogaik vannak az illír intézményekben (káptalani és társulati tagság, vendéglátás az ispotályban). GOLUB 1968–1969, 219–223, 232–234, 236–241, 246–248, 253–256.

Oroszországban sem talált támogatásra, ennek bizonyítéka tizenöt esztendő szibériai száműzetése. Az illír nyelvvitában is sajátos nézeteket vallott: szerinte a szlávok őshazája Oroszország, innen terjedtek szét Európában, ezért a szláv nyelveket az orosz nyelvből eredeztette, amelyből kiindulva kívánt egy szláv koinét megalkotni. Ezzel a koncepciójával a déli szláv nyelvi törekvéseknek szintén a perifériájára került. Korának (a breszti uniót alapul vevő) uniós modelljétől elvi megfontolásokból eltérő és bizonyos elemeiben a modern ökumenizmust megelőlegező egyházi egységtörekvései is nélkülöztek minden reális alapot. Križanić illírizmusa Oroszország-központú, a pánszláv gondolat csíráit rejtő nézetei miatt a legtágabb kiterjedésű és a legkonkrétabb politikai programot nyújtó változatot jelentette, ennek ellenére a közvetlen hatása mégis talán a legcsekélyebb volt valamennyi kortársa közül.⁴²

Ugyancsak a római illír környezetbe kapcsolódik be az interkonfesszionális illírizmus utolsó 17. századi képviselője, Andrija Zmajević (1628–1694) perasti apát és antivari érsek. Az ő illír történetírói munkássága ugyanakkor már nem a humanista történetírás vagy a törökellenes diplomácia, hanem a balkáni missziószervezés céljait szolgálta. Zmajević a Propaganda Fide Kongregáció kollégiumának, a Collegio Urbanónak a növendékeként tanult Rómában, majd négy évtizeden át a kongregáció legfontosabb munkatársaként működött a dél-balkáni missziók és az uniós mozgalmak szervezésében. 1671-től Antivari (Bar) érseke és Szerbia primása, képzettségének és tisztségének megfelelően figyelme (főpapként és történetíróként is) kortársainál határozottabban fordult a szerbek és egyházuk felé.⁴³ A Cesare Baronio által összeállított *Annales Ecclesiastici* mintájára írott horvát-szerb és latin nyelvű világkrónikájának⁴⁴ elsődleges célja a déli szláv

⁴² Križanić szláv nézeteinek áttekintése: GOLUB 1983, 58–78; GOLUB 1986.

⁴³ Zmajevićről mindmáig nem készült jelentőségéhez méltó életrajz. Vö. BUTORAC 2003, 7–29; ČORALIĆ 2007. Missziós tevékenységéről lásd RADONIĆ 1950, ad indices (különösen 335–373 passim).

⁴⁴ A krónika kéziratban maradt, és jelenleg három példánya ismeretes. Latin karakterekkel írott horvát-szerb nyelvű változata Spalatóban található, bilingvis

katolikus és ortodox uralkodók és szentek históriáján keresztül az üdvtörténet ›szlovin‹ komponensének felmutatása, elsősorban a balkáni missziós munka történeti kereteinek megteremtése és az ortodox egyház uniójának ideológiai előkészítése érdekében. Ennek köszönhetően az illír történetírók közül Zmajević művében van jelen a leghangsúlyosabban a szerb történelem iránti érdeklődés, másrészt az ő illírizmusa a leginkább mentes a politikai orientációktól.⁴⁵

A humanista történetírók és a katolikus konfesszionalizáció eszméit képviselő teoretikusok mellett harmadik nagyobb csoportként a 17. században a kontinentális Horvátországban, mindegyiknél annak fővárosában, Zágrábban megjelent az illírizmusnak a hungarus-tudat alapjaira építő, de magát részben éppen ezzel szemben megfogalmazó változata. A Blažević által horvát rendi illírizmusnak, Bene Sándor által pedig közjogi alapon álló politikai nacionalizmusnak nevezett narratíva bölcsője a zágrábi káptalanban ringott, legjelentősebb képviselője pedig a kanonok-történetíró Ráttkay György (1612–1666) volt. Ráttkay 1652-ben Bécsben megjelent történeti munkájában, a Dalmát, Horvát és Szlavón Királyságok királyainak és bánjainak emlékezetében a horvát ›nemzeti‹ királyság eszméjét és a horvát rendek politikai törekvéseit a horvát intézmények: a királyok, bánok, nemzeti szentek és hősök históriájával kívánta legitimálni.⁴⁶ A mű összekapcsolta a magyar és horvát rendi ideológiát, és a három illír királyság jövőjét egy választómonarchiában, a társországok egyenrangúságára építő panon–illír konföderációban képzelte el. Egyházi víziója gyökeresen eltért a római és részben dalmáciai illír ideológus kortársaitól, és

(cirill karakterekkel írott horvát-szerb és latin nyelvű) kéziratának első felét (a kezdetektől 700-ig) a Vatikánban, második felét (700-tól 1689-ig) Velencében őrzik. A spalatói kézirat 1996-ban jelent meg nyomtatásban: ZMAJEVIĆ 1996. A műről és a szerző szándékairól átfogó ismertetés: PIŽURICA 1989, 7–28.

⁴⁵ RADONIĆ 1950, 359–362; ŠKRIVANIĆ 1954; PIŽURICA 1996, 16–20; BUTORAC 1999, 372–376; ČORALIĆ 2007, 94–96; Z. BLAŽEVIĆ 2008, 254–271.

⁴⁶ RATTKAY 1652. Horvát fordítása Bene Sándor monografikus kísérőtanulmányával: RATTKAY 2001. A tanulmány („Ideološke koncepcije o staleškom državi zagrebačkoga kanonika”, uo., 4–103.) magyar változata: BENE 2000.

a Propaganda Fide Kongregáció által képviselt római missziós modell helyett a magyartól egyre inkább eltávolodó horvát nemzeti egyház struktúráiban gondolkodott. Illírizmusában a zágrábi püspökségnek komoly nemzeti legitimációs funkciója volt. Nemzetépítő és nemzeti reprezentációs céljainak megfelelően művében kreatívan szembesíti és egyesíti a dalmát humanista történetírók, főleg Ludovico Tuberone és Mauro Orbini munkásságát, Glavinic és Marnavics Tomkó illír szentkatalógusait, illetve a magyar historiográfiai hagyományt, elsősorban Antonio Bonfini, Thuróczy János és Istvánffy Miklós szintéziseit, de a bennük lévő adatokat saját teóriájának megfelelően gyúrta át, illetve torzította el.⁴⁷ Bár célkitűzéseiben és módszerében megehetősen eltérő alapokon állott, mégis szoros kapcsolatot tartott fenn a római illír kör tagjaival, Jeronim Paštrićsal és Ivan Lučićsal; a regnumok önálló államiságára építő, közjogi fogantatású *Illyricum*-konceptiója is az övékéhez közelített. Ráttkay a tágabb Illíria-fogalomba az Adriai-tengertől a Fekete-tengerig kilenc országot sorolt. Az *Illyricum particulare* viszont számára is egy konkrétabb, önálló állami életre képes területet jelentett, Bene Sándor szavaival „modern, politikailag reális és történelmileg legitimálható tartalommal igyekezett megtölteni az Illíria elnevezést”.⁴⁸ Ráttkay történeti munkája és illírizmuskonceptiója részben a vesztfáliai béke (1648) után a török Közép-Európából való kiűzését felvállaló erős nemzeti monarchiát remélő, elsősorban a Zrínyi fivérek körül csoportosuló magyar és horvát arisztokrata ellenzéki mozgalmak kontextusába illeszkedik, részben pedig a magyar katolikus megújulás irodalmi programjából ihletet merítő és azzal versengő, a két ország egyenrangú együttműködését szorgalmazó észak-horvát egyházi és világi értelmiség gondolatvilágából táplálkozik.⁴⁹ Talán legnagyobb

⁴⁷ BENE 2000, 67–123, 137–154; Z. BLAŽEVIĆ 2008, 276–280. A torzításhoz lásd a Szent István királlyal hadakozó Keán (Sámuel) bolgár cár példáját, akiből Ráttkay szlavón királyt kreált: TÓTH G. 2018, 305–309.

⁴⁸ BENE 2000, 132–134, idézet: 132.

⁴⁹ Uo., 159–180, 184–185. A törökellenes gondolkör jelenlétére a zágrábi káptalanban lásd VARGA Sz. 2023.

érdeme, hogy nagyszabású történeti munkájában megteremtette a humanista és a reformkatolikus illirizmus, illetve a zágrábi egyházi testületekben (a káptalanban, illetve a ferences és pálos kolostorokban) formálódó nemzeti konfesszionalizációs gondolat és a horvát–szlavón nemesség körében bontakozó korai rendi nacionalizmus szintézisét.⁵⁰

Ráttkay rendi, közjogi illirizmusa átmeneti állomást jelentett az (inter)konfesszionális, humanista eredetű vagy missziós célzatú illirizmusok, illetve a századvég már tisztán protonacionalista ideológiái, mindenekelőtt Pavao Ritter Vitezovićnek a Duna-medencét horvát szupremációval a Habsburgok uralma alatt egyesíteni kívánó, *Magna Croatiát* álmodó pánhorvát illirizmusa között. Az alapvető különbséget azonban Ráttkay és Ritter Vitezović között az jelentette, hogy az előbbi határozottan a magyarokkal való egyenrangú politikai szövetségben képzelte el a horvát nemzet jövőjét, az utóbbi viszont már a magyaroktól független nagyhorvát birodalomról ábrándozott.⁵¹ Ráttkay kritikusan hungarus rendi illirizmusának előfutára volt a zágrábi Kaptol szomszédságában található remetei pálos kolostor előljárója, az egykori rendfőnök Zaicz János.

⁵⁰ Ennek tágabb kontextusához lásd VARGA és SOKCSEVITS 2022, 231–245 (a vonatkozó fejezet Varga Szabolcs munkája).

⁵¹ Z. BLAŽEVIĆ 2008, 271. Vitezović pánhorvát ideológiai konstrukciója kívül esik jelen tanulmány kronológiai keretein, ezért itt külön nem foglalkozom vele, csupán egy fontos monográfiára és a legújabb vele foglalkozó konferenciakötetre hivatkozom: Z. BLAŽEVIĆ 2002; JEMBRIH és JUKIĆ 2016 (Vitezović alapos bibliográfiájával). A kötet szempontunkból legígéretesebb tanulmánya: SRŠEN és PIŠKAČ 2016. Vitezović (Ráttkay mellett) talán a legismertebb illír ideológus a magyarországi történeti kutatásokban: BERLÁSZ 1986; SZÖRÉNYI 1999; BENE 2012, 457–462.

A RAPSODIA SZERZŐJE:
ZAICZ JÁNOS, A KONZERVATÍV PATRIÓTA PÁLOS SZERZETES

Ebbe a sokszínű, nyilván számos kortárssal (így a spalatói kanonok-diplomata Aleksandar Komulovićcsal, a raguzai költő Ivan Gundulićcsal vagy a római történész Ivan Lučićcsal) tovább bővíthető illír értelmiségi pantheonba¹ kér bebocsátást az eddig alig ismert, kortársai árnyékában szinte láthatatlanul megbúvó Zaicz János pálos szerzetes. Irodalmi működését nem ismerjük, kisszámú, fentebb idézett levele is kizárólag egyházkormányzati és anyagi természetű.² Neve és emlékezete, miként a generációjához tartozó főpapok nagy részének, elsősorban a katolikus egyház gazdasági és jogi pozícióinak védelmében elért sikerei és kudarcai, illetve a személye körüli konfliktusok miatt maradt fenn.

Zaicz János 1578 körül született.³ Az őt még személyesen ismerő Borkovich Márton rendfőnök (1644–1651, 1657–1663) kézíratos rendtörténeti feljegyzéseiben Zala megyei születésű magyaroknak és horvátnak mondja.⁴ A rendtörténetíró Andreas Eggerer

¹ Egy, a fentiekől némileg eltérő korábbi tipologizálási javaslat: KADIĆ 1976.

² A hozzá köthető ismert iratok száma természetesen a 10. lapon a 3. jegyzetben idézeteknél bőségesebb, lásd az 1786-ban felosztatott pálos rend levéltári anyagaihoz (MNL OL E 153 Acta Paulinorum) készített, művészettörténeti témájú iratjegyzékben fellelhető dokumentumokat: DAP I–III, ad indices.

³ Születési dátumát az egyetemi anyakönyvekben megadott életkor alapján számolhatjuk ki. 1602 januárjában Olmützben 23 évesként jegyezték fel. 1602. november 27-én már diakónusként érkezett a római Német–Magyar Kollégiumba, ekkor 24 évesnek mondta magát. BALÁZS és MONOK 1990, 47; VARGA J. 2004, 189; VERESS 1917, 13.

⁴ „Fr. Joannes Zaich Ungarus et Croata, oriundus ex comitatu Zaladiensi”, BORKOVICH, *Consignatio gestorum*, 21r. Ez a rendtörténeti összefoglaló csonka, de ugyanez a fascikulus tartalmaz egy másik, bizonyos tekintetben részlete-

az öreg szerzetesek elbeszélése alapján emlékezett meg róla: elmondásuk szerint Zaicz Zala megyei származású, szülei horvátok (liburnusok) voltak.⁵ Az olmützi anyakönyvbe hungarusként, a római Német–Magyar Kollégiuméba pedig pécsi egyházmegyes protestáns nemes szülők gyermekeként jegyezték be.⁶ Magyar nyelvtudását magyar nyelvű levelei igazolják.⁷ A bizonytalan és egymásnak is némileg ellentmondó adatok azt valószínűsítik, hogy Zaicz a muraközi magyar–horvát protestáns kisenemességből érkezett, talán Dráva menti (pécsi vagy zágrábi egyházmegyes) felmenőkkel. Bratulich Simon pálos rendfőnök (1593–1611) tanítványa volt, ő küldte a csestochowai kolostorba, ahol 1595-ben vette fel a rend ruháját.⁸ Szintén rendfőnöke irányította a jezsuiták külhoni kollégiumaiba, a pálos rend számára fenntartott helyekre: 1597–1602 között Olmützben filozófiát, talán közben Bécsben rövid ideig kazuisztikát, 1602–1606 között a római Német–Magyar Kollégiumban teológiát tanult, ahol pappá szentelték.⁹ Nemzedéke egyik legképzettebb pálos szerzetesének számított, együtt tanult a pázmányi katolikus restauráció első püspökgenerációjának tagjaival,¹⁰ akik hozzá hasonlóan az egyházi élet újraindulása anyagi és jogi alapjainak megteremtésével vol-

sebb és befejezett történeti munkáját is: BORKOVICH, *Annotationes quaedam*. Borkovich féléjegyzései a későbbi rendi történetírók, elsősorban az alább idézett Andreas Eggerer legfontosabb forrásai voltak. Adatgazdagságuk és személyes tapasztalaton alapuló hitelességük ellenére a modern történetírásban teljesen ismeretlenek maradtak, egyedül Galla Ferenc idézte őket a pálos rendi reformról írott munkáiban.

⁵ „Liburnis parentibus ortus.” EGGERER 1663, 324.

⁶ Lásd a 3. jegyzetben idézett anyakönyvi bejegyzéseket.

⁷ GALLA 1941, 124.

⁸ EGGERER 1663, 324.

⁹ Lásd a 168. jegyzetben idézett anyakönyvi bejegyzéseket. Bécsi tanulmányait a római anyakönyv említi, de a bécsi anyakönyvekben nincsen nyoma. KISSNÉ BOGNÁR 2004.

¹⁰ Nagyfalvi Gergely (1599–1606), Lósy Imre (1599–1606), Deáki László (1599–1604), Majthényi László (1602–1604), Balásffy Tamás (1602–?). VERESS 1917, 10–13.

tak leginkább elfoglalva.¹¹ Kortársaihoz hasonlóan számára is traumatikus élmény maradt a Bocskai és Bethlen hadai elől való sorozatos menekülés.¹² Hazatérése után először elefánti perjel, majd 1610-től helyettes rendfőnök; Bratulich halála után 1611-ben rendfőnökké választották, amely tisztséget 1628-ig töltötte be.¹³ Már elefánti perjelként is építkezett, de igazán maradandó alkotása egy lepoglavai kápolna és a kolostor melletti veternicai kúria megépítése volt.¹⁴ Telegdi János kalocsai érsek 1627-ben általános helynökévé nevezte ki. 1628-ban a Zágráb melletti Remetére vonult vissza, ott lett perjel, és itt is érte a halál 1638. március 19-én.¹⁵ Rendfőnöki működéséről a múltat megszépítő rendi emlékezet elsősorban szerénységét, mérsékletességét és a fegyelem megőrzése érdekében tanúsított szigorát tartotta érdemesnek feljegyezni. Megtiltotta a doktori címek viselését, sokat tett a rendi fegyelem helyreállításáért, ennek érdekében gyakran váltogatta az elöljárókat; az ellenszegülőkkel szigorúnak, az engedelmesekkel kegyesnek mutatkozott. Ugyanakkor Eggerer az öregektől azt is hallotta, hogy egy kitűnő tudású, de neki ellenszegülő barátot kizárt a rendből, és csak V. Pál pápa utasítására fogadta vissza.

¹¹ A pálos levéltári anyagban számos birtok- és tizedperéről, illetve vásárlásáról maradt fenn dokumentum. KISBÁN 1938–1940, 1:196, 198–199; DOČKAL 2014, 172–173, 182–183, 186, 308; GALLA 2015, 70–71, 130.

¹² BORKOVICH, *Consignatio gestorum*, fol. 21rv.

¹³ BORKOVICH, *Annotationes quaedam*, fol. 123rv. A pálos rend élén a 17. században a rendfőnök (*prior generalis*) állt, helyettese az általános helynök (*vicarius generalis*) volt, őket irányították közvetlenül a magyarországi, horvátországi, dalmáciai és ausztriai rendházakat, míg a lengyel, sváb és isztriai pálosok külön tartományfőnökök (*prior provincialis*) irányítása alatt működtek. A rendfőnök székhelyét Lepoglaván és a Nyitra megyei Elefánton tartotta. 1700-ban vált külön a magyar és a horvát rendtartomány (az osztrák rendházakkal), ettől kezdve ezek élén is saját tartományfőnökök álltak. KISBÁN 1938–1940, 2:244–261; GALLA 1940, 156.

¹⁴ BORKOVICH, *Consignatio gestorum*, fol. 21r; SZABO 1919, 45; DOČKAL 2014, 181, 223–224.

¹⁵ EGGERER 1663, 325–326; KISBÁN 1938–1940, 1:206–207. Halálának dátumához lásd GALLA 1941, 142.

Szerénységének legfőbb bizonyítékát a rendi krónikások abban látták, hogy nem fogadta el a neki felkínált püspökséget.¹⁶

Ez utóbbi állítás tényleg figyelemreméltó, ugyanis a korszak pálos rendfőnökei, sőt az egyéb rendi előljárók is gyakran elnyerték a püspöki címet. Erre részben azért volt szükség, hogy a renden belül a püspöki funkciókat igénylő szertartásokat elvégezhessék, másrészt pedig a pálosok és a magyar egyházi és világi elit nagyon szoros kapcsolataira utal.¹⁷ Lényegében Zaicz volt az egyetlen, aki a korszak rendfőnökei közül (leszámítva a lengyel és német »ejtőernyősöket«) nem kapott püspöki kinevezést.¹⁸ Ennek azonban nagy valószínűséggel nem a szerénység volt az elsődleges oka, hanem Zaicz kifejezetten negatív megítélése a renden belül és azon kívül is.

Első nagyobb konfliktusa, amely 1618-tól kezdve majd két évtizeden át húzódott és egészen Rómáig elérő hullámokat vert, Franich Tamás rendtársával való viszálya volt. A történet már csak amiatt is érdekes, hogy Zaicz Franichcsal együtt tanult Rómában, egy napon érkeztek a Német–Magyar Kollégiumba.¹⁹ Az

¹⁶ BORKOVICH, *Consignatio gestorum*, fol. 24r; BORKOVICH, *Annotationes quaedam*, fol. 124r–126r; EGGERER 1663, 325. A rendből kizárt és a pápa által visszahelyezett szerzetesre, Franich Tamásra az alábbiakban még visszatérek.

¹⁷ Lásd erről Dávid Pál nyitrai püspök és kancellár Zaiczhoz írott levelét, amelyben Carlo Caraffa nunciussal való személyes kapcsolatfelvétellel és egy püspöki cím igénylésére ösztökéli (Nyitra, 1623. június 22.). BORKOVICH, *Consignatio gestorum*, fol. 24v. A pálosok és az (elsősorban horvát) politikai elit közötti szoros kapcsolatok ismeretében meglehetősen különös, hogy Zaicz nevével mindössze egyszer találkozunk a horvát szászoraktáiban, amikor is 1627-ben Erdődy Péternek és más horvátországi nemeseknek a rend ellen elkövetett erőszakoskodásai és jogtalanságai ellen tiltakozott. ŠIŠIĆ 1912–1918, 5:397. A későbbi iratokban egyáltalán nem szerepel. Vö. BUTURAC 1958.

¹⁸ Ternavai István szerémi püspök, Bratulich Simon szerémi és zágrábi püspök, Borkovich Márton zágrábi püspök és kalocsai érsek, Ivanovics Pál scardonai és tinini püspök, Kéry János szerémi, csanádi és váci püspök, Benkovics Ágoston váradai püspök lettek. Rajtuk kívül a szintén pálos Francisci András a szerémi és a zenggi, Vanoviczy János a scardonai, Széchényi Pál pedig a pécsi és a veszprémi püspöki címet nyerték el, Széchényi a kalocsai érsekséget is. KISBÁN 1938–1940, 2:240–241; SEKULIĆ 1989.

¹⁹ VERESS 1917, 13.

egymással szemben durva vádakat elősoroló nagyszámú jegyzőkönyv és levél arra enged következtetni, hogy a nézeteltérés kiváltó oka Zaicz hosszú hivatalviselése lehetett, amely ellentmondott a IV. Jenő pápa által 1439-ben kiadott bullában megfogalmazott tilalomnak, miszerint a rendfőnök csak négy évig vezethette a rendet. Franich és a mögötte álló csoport nyilvánvalóan szeretne volna átvenni a hatalmat, de törekvéseiket Zaicz kíméletlenül letörte. A rendfőnök és ellenzékének konfliktusa nem egyszer az ilyenkor szokásos tumultuózus jelenetekhez vezetett, mint például a lepoglavai kolostorban kitört csetepaté 1618-ban. A lázadás leverése után Zaicz börtönbe záratta Franichot, és káptalani határozattal eltávolította a rendből. A barát egy társával megszökött a tömlöcből, először a zágrábi püspökhöz, majd annak ajánlásával 1619 elején Rómába ment, és V. Pál pápánál elérte, hogy visszahelyezze a rendbe. Emellett a pápa a súlyos konfliktusok és működési zavarok miatt 1620. április 20-án kelt brevéjében elrendelte a pálosok apostoli vizitációját, a feladatot pedig a rend protektorára, Pázmány Péter esztergomi érsekre bízta. Bár ezek a fejlemények rövid távon, elvi szinten Zaicz teljes vereségét jelentették, de eredményt nem értek el.²⁰ Pázmány megkezdte ugyan a tájékozódást, többször el is látogatott a máriavölgyi kolostorba, és fegyelmi kérdésekben hozott határozatokat, de a vizitációt a harmincéves háború kitörése miatt nem tudta és talán nem is akarta megkezdeni.²¹ Zaicz a minden baj okozójának tartott Franichot továbbra is kíméletlenül üldözte, a rendfőnök bosszújától a szerzetest Pázmány közbenjárása sem védte meg. A hányatott sorsú pálos atya 1636-ban tűnik fel ismét forrásainkban, amikor egy

²⁰ FRAKNÓI 1868–1872, 1:482–494. A konfliktusra vonatkozó források: BORKOVICH, *Consignatio gestorum*, fol. 22v–23v; EPL AEV nr. 167/3–11., 16. Vö. FODOR és SZŐNYI 2012, 20–22. A források egy része nyomtatásban is napvilágot látott: FRAKNÓI 1873, 216–218, 249–257; HANUY 1910–1911, 1:223–226, 228–229.

²¹ GALLA 1940, 93. Borkovich közli Pázmány Péter egy (kiadatlan) levelét, amelyet a máriavölgyi káptalan számára írt Pozsonyból 1623. július 4-én. Ebben az érsek reményét fejezte ki, hogy a rend képes lesz magát megreformálni, és akkor nem lesz szükség a vizitációra. BORKOVICH, *Consignatio gestorum*, fol. 22rv.

vizsgálat során tizennyolc éven át tartó folyamatos üldöztetésére panaszkodott.²²

Zaicz 1628 után igazából csak formálisan vonult vissza, utódai, a német Rudolf Biell (1628–1629) és a lengyel Martin Gruszkovicz rendfőnökök (1632–1636) halála után generális vikáriusként ő vezette a rendet. Ebben a minőségében az apostoli vizitáció ügyét 1622 után kezébe vevő római hatóság, a Propaganda Fide Kongregáció által elindított rendi reformok lehangosabb ellenzője volt. A pálosok megújulását következetesen képviselő Borkovich Márton feljegyzéseiben utalt arra, hogy Zaicz vallásos lelkülete ellenére az ország és a rend zavarai miatt nem volt szerencsés kezű a rendi fegyelem bevezetésében, és sokan ellene szegültek.²³ A Pázmány javaslatára kinevezett vizitátor, Marnavics Tomkó János egyenesen az ő személyében, rendkívül rossz vezetési gyakorlatában látta a pálos rend hanyatlásának okát. Marnavics Tomkó 1634-ben összeállított részletes beszámolója alapján a rend a 16. századi összeomlást követően Ternavai István rendfőnök működése (1576–1593) nyomán kezdett feléledni. Az ő munkáját folytatta Bratulich Simon rendfőnök, kettejük erőfeszítéseinek eredménye lett a rendtagok számának növekedése, a kolostorok és birtokaik visszaszerzése, a növendékek külföldi képzése. Zaicz Bratulich neveltje volt, akit utódául szemelt ki, és helyetteseként bevezette a kormányzásba. A vizitátor szerint a kitűnően képzett és buzgó Zaicz nem rendelkezett a kormányzáshoz szükséges erényekkel, és nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; elődei reformjait megakasztotta, fő törekvése pedig hivatalának élete végéig való megtartása volt. Ennek érdekében az idős és tapasztalt rendtársak helyére fiatal, tőle függő zsarnokokat tett meg előljá-

²² GALLA 1940, 170.

²³ „In disciplina regulari inducenda non multum felix, disturbii interdum patriae aut domesticis id causantibus, vir alias religiosi spiritus. Hinc factum, ut ob disciplinae regularis remissionem ecclesiastici nonnulli offenderentur cum saecularibus et regularibus. Accedebat duriora quaedam capita sibi opposita occasione thalientorum suorum similia alienis a professione nostra communcasse.” BORKOVICH, *Consignatio gestorum*, fol. 22r.

róknak, de őket is állandóan váltogatta. Az ellenállókat bezáratta, kegyetlen fogságban tartotta, számos rendtag miatta hagyta el a rendet. Gyakorlatilag főpapi udvart tartott, ennek finanszírozására fordította a rend magyar- és horvátországi bevételeit. A jövedelmeket elpazarolta, a bizonytalanság miatt az előjárók szinte kifosztották a rendházakat, a szerzetesek rendes ellátás hiányában kóboroltak, kéregettek, magánvagyonot szereztek.²⁴

A negatív információk hatására a Propaganda Fide Kongregáció 1634-ben kikérte Pázmány véleményét Zaiczról, akit az előző évben választottak meg ismét rendfőnökhelyettesnek. Az érsek – nyilván a másfél évtizeddel korábbi Franich-affért elfeledve – lényegében megvédte az öreg barátot. Mindössze annyit tudott róla, hogy nehezen viselte az ősi szabály megszegése miatt a lengyel főperjel megválasztását, egyébként semmilyen botrányáról nem hallott. Ha azonban a vizitátor hibát talált benne, a pápa atyailag figyelmeztesse, ugyanis komoly férfiú, hosszú ideig volt rendfőnök, így most egy feljelentés miatt nem érdemes őt a becsületétől megfosztani – vélte az esztergomi érsek.²⁵ Gruszkovics halála után, 1636 februárjában Zaicz mint vikárius újra át akarta venni a rend vezetését. Pázmány ezt nem látta helyesnek, hanem a káptalan mielőbbi összehívását és új rendfőnök megválasztását javasolta. A renden belül is komoly ellenállás alakult ki Zaiczcsal szemben, a róla nagyon rossz véleménnyel levő Tomkó ezt meglovagolva az egyes kolostorokból számos vallomást gyűjtött be és küldött fel Rómába a vikárius ellen. Ezekből egy zsarnoki, kegyetlen természetű, simoniákus, a rend javaival könnyelműen bánó, a rendi protektor esztergomi érsek figyelmeztetéseit megvető, a Szentszéket kijátszó előjáró alakja bontakozik ki, aki miatt a rendtagok egy része nemcsak a rendet, de a katolikus vallást is elhagyta. A Propaganda Fide Kongregáció emiatt szigorú intézkedéseket hozott Zaicz ellen, nem engedélyezte új főperjel megválasztását, hanem 1636. április 14-én a pálosok Rómában

²⁴ GALLA 1940, 155–157, 160.

²⁵ HANUY 1910–1911, 2:538–539; GALLA 1940, 165–167.

tartózkodó prokurátorát, Nikola Staszewskyt nevezte ki a rend apostoli vikáriusává.²⁶ A rendelkezés ellen lázadó Zaiczot Pázmány először mérsékletre intette, majd pedig amikor Zaicz szervezkedni kezdett a szentszéki döntés ellen, szigorúan fellépett ellene: a pálos rend védnökeként megtiltotta a rendtagoknak, hogy a hatalmat magához ragadó Zaicz rendeleteinek engedelmeskedjenek, ha pedig erőszakoskodna, vessék fogságba az ő intézkedéséig.²⁷ Staszewsky utasításában az állt, hogy Zaiczcsal tisztelettel bánjon, kérje ki a tanácsát, igyekezzen megnyerni, nehogy megakadályozza a reformokat. Ennek ellenére a volt rendfőnök az ellenállás vezére lett, 1637 nyarán az irányításával a megújulást ellenző szerzetesek gyűléseket tartottak a lengyel vikárius ellen, a Propaganda Fide Kongregációnál tiltakoztak az eljárás miatt, káptalan összehívását és rendfőnök megválasztását sürgették. A lázadást Pázmány utóda, Lósy Imre esztergomi érsek csillapította le, aki összehívta a kormánytanácsot, határoztak a káptalan mielőbbi elrendeléséről, és addig meggyőzte a rend vezetésére továbbra is igényt tartó Zaiczot és követőit Staszewsky elfogadásáról.²⁸ Zaicz 1638 márciusában bekövetkezett halála nem jelentette a reformellenes ellenállás végét, az öreg pálos helyét egy szintén volt germanikus növendék, a világias, csatatereken és főpapi udvarokban csavargó Francisci András vette át.²⁹

Talán nem volt haszontalan viszonylag hosszan taglalni Zaicz rendfőnöki tevékenységét és főleg konfliktusait, különösen 1628 után, amikor a rendfőnöki hivatalt letéve elvileg a remetei kolostorban visszavonulva élt. Ebből ugyanis kiderült, hogy a rendi krónika által ránk hagyományozott hagiografikus sablon a szerény és szigorú erkölcsű barátról és előljáróról, aki még püspök sem szeretett volna lenni, némiképp korrekcióra szorul.³⁰ Bár

²⁶ GALLA 1940, 168–173.

²⁷ HANUY 1910–1911, 2:678, 699–701.

²⁸ GALLA 1940, 129–139.

²⁹ Uo., 141–146.

³⁰ Ezt a sematikus jellemrajzot minden további nélkül Kisbán Emil is átvette a pálos alázatosság illusztrálására: KISBÁN 1938–1940, 2:144.

Marnavics Tomkó karakterét ismerve tőle sem állt távol némi elfogultság, ha éppen az ő szándékaival szembehelyezkedő személyekről kellett véleményt alkotnia, Zaicz esetében azonban enél mindenképpen többről volt szó. A volt rendfőnök reformokkal szembeni ellenállása, személyének és módszereinek minden belüli elutasítotttsága, a róla szóló tanúvallomások egyirányúsága még az *invidia clericalis* által gerjesztett vitákban szokásos elfogultságok és túlzások ismeretében is arra engednek következtetni, hogy ezúttal bizvást túlléphetünk a boszniai püspökkel szembeni bizalmatlanságunkon, és Zaicz jellemvonásainak megrajzolásához – főbb kontúrjaiban legalábbis – elfogadhatjuk a pálos vizitáció aktáinak nem éppen hízelgő tanúságtételét. Véleményünket Pázmány egyre szigorúbb hangvételű, fentebb idézett levelei is megerősítik. Bár az ellene felhozott vádpontok valóságát nem tudjuk ellenőrizni, az bizonyosnak tűnik, hogy hatalmához a végtelékig ragaszkodott, és az ellenállókat kíméletlenül üldözte. A püspöki tisztség túlzott szerénységből való elutasítására vonatkozó kegyes hagyomány sem tűnik valószínűnek annak ismeretében, hogy a kalocsai érseki helynöki tisztségét, amelyre Telegdi János érsek nevezte ki még rendfőnöki megbízásának lejárta előtt, nem mulasztotta el felemlegetni saját tekintélyének kihangsúlyozása érdekében.³¹

Az 1633 utáni konfliktussorozatból teljesen egyértelműen látható, hogy Zaicz a Rómában elrendelt és a Propaganda Fide Kongregáció által levezényelt, a pálos renden kívüli személyek és külföldi szerzetesek által képviselt reformmal nem tudott azonosulni. Pázmány véleménye szerint már a lengyel főperjel Gruszkovicz megválasztását is ellenezte az ősi szabály megszegése miatt, miszerint a rend vezetőjének magyarországinak kellett lennie.³² Nemzeti töltetű ellenérzései Staszewsky apostoli vikáriusi megbízatása után elemi erővel törtek elő, miként arról Lósy Imréhez

³¹ Vö. például a Lósy Imréhez írott utolsó levelében: EPL AS Acta Radicalia, Classis X, nr. 196., fasc. 8., pag. 145; illetve a *Rapsodia* első *intitulatiójában*.

³² HANUY 1910–1911, 2:539.

írott, többször idézett levelében őszintén vallott. Eszerint a vizitációval és a rendi reformmal nem akartak ellenszegülni, viszont Staszewski kinevezését több okból sem tudták elfogadni. Ezek közül talán a legfontosabbnak azt tartotta, hogy a lengyel helynök egyházi büntetésekkel sújtotta a magyar és szlávón rendtartomány tagjait, amely provincia az alapító és a kormányzó volt eddig; mintha a magyar és a szlávón rendtartomány atyáit a pápa és a Szentszék akaratából kegyvesztetteknek és a saját rendtartományuk irányítására alkalmatlanoknak nyilvánították volna.³³ A Magyar Királyság főpapjainak és előkelőinek támogatására pedig a „saját magyar remeterendünk” megőrzése miatt számított.³⁴

A bizonyos tekintetben ugyan szórványos és főleg ellenfeleitől származó információk alapján mégis megkockáztathatjuk Zaicz János pálos szerzetes arcélinek, a korabeli magyarországi katolicizmus világán belüli intellektuális és spirituális habitusának megrajzolását. Zaicz a jelentős szervezeti átalakulást hozó rendi reformok előtti utolsó nagy generációhoz tartozott, a régi keretek között, azokkal nyilván vissza is élve, őrizte meg hatalmát – rendfőnökként vagy rendfőnökhelyettesként – lényegében

³³ „Sub qua privata illa sua visitatione, nescitur qua forte externa commendatione, sine praemissa sui ordinis omni consultatione et significatione generale totius ordinis gubernationem in se recepit; et statim adhuc Roma privatim et privatis suis scriptis et nuntiis, solus per patres et partes nostras suam auctoritatem promulgabat, et forte adhuc ante Romanam institutionem suam; et iisdem suis litteris et nuntiis formidabilia Sedis Apostolicae iudicia et censuras odiose divulgare festinavit contra universos quasi Ungaricae et Sclavonicae Provinciae patres non sine opprobriosa nota et ordinis et provinciae nostrae Hungaricae primariae aliarum provinciarum fundatricis et continuo hactenus gubernatricis, quod quasi ex mente et iudicio sanctissimi et iudiciaria Sede Apostolica omnes huius provinciae et Hungariae et Sclavoniae patres nostri a gustu sanctissimi domini nostri et a regimine patriae provinciae suae abiecti et inhabilitati pronunciati fuissent.” EPL AS Acta Radicalia, Classis X, nr. 196., fasc. 8., pag. 145–146.

³⁴ „Ac penes hanc informationem et humilem supplicationem nostram piam paternam commendationem dignaretur sanctissimo domino nostro dare et subscribere tali supplicationi nostrae. Sicut et alios illustrissimos ac reverendissimos Regni Hungariae praelatos et proceres speramus facturos pro conservatione provinciae Hungaricae Eremiticae nostrae Religionis.” Uo., pag. 147.

több mint negyedszázadon keresztül. A megszokott és számára előnyös régi rendszer felszámolását, a gyökeres változásokat nem tudta elfogadni, azokkal minden befolyását latba vetve szembeállt. Reformellenességét nem akadályozta meg az a tény sem, hogy képzettségét jezsuita kollégiumokban és részben Rómában szerezte.³⁵ Tapasztalata, aszketikus életviteléből is fakadó tekin-
télye miatt ő lett az ellenállás vezetője, akinek módszerei és eszközei a 17. század elejének zord és harcos világából merítkeztek. A rendi vizitátorral, Marnavics Tomkóval nyilván kezdettől fogva rossz viszonyban volt, és egyre inkább szembefordult a Tomkót és a reformokat támogató rendi protektorral, Pázmánnyal is. A rendi életben képviselt konzervativizmusa szervesen kapcsolódott össze azzal a sajátos egyházi, sokszor kifejezetten szerzetesi patriotizmussal, amelynek számos megnyilvánulását ismerjük a ferencesek, a jezsuiták és a pálosok 16–17. századi történelméből, és amely a 17. század közepétől számos »nemzeti« rendtartomány önállósulásához vezetett.³⁶

Zaicz ennek a szerzetesi patriotizmusnak a jegyében védte a magyarországi rendtagok előjogait. Megalázonak érezte a külföldi szerzetesek beavatkozását a renden belül elsőségre igényt formáló »magyar és szlávón« rendtartomány vezetésébe, és elsődleges kötelességének tartotta a »saját« magyar pálos rend megvédelmezését. Ez a szerzetesi protonacionalista ideológia a remetei kolostorból nyilvánvalóan könnyen utat talált a közeli zágrá-

³⁵ Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a korábbi szakirodalom a római képzést összekötötte a reformok iránti elkötelezettséggel. Lásd erre KISBÁN 1938–1940, 2:206.

³⁶ Ez az önmagában nagyon izgalmas kérdéskör mindeddig nem képezte önálló, célzott kutatás tárgyát, holott a szerzetesrendeken belüli nemzeti mozgalmak a kora újkori nemzeti ideológiák egyik elsődleges forrásvidékét jelentették. Itt csupán néhány fontosabb részletvizsgálatra utalok: LUKÁCS 1989; HOŠKO 2000; HLAVÁČEK 2011, 41–65; VARGA Sz. 2013. A pálosok esetében szintén ezek a nemzeti ellentétek vezettek az önálló horvát rendtartomány megalakulásához 1700-ban: KISBÁN 1938–1940, 1:299–306. A rendi vizitátor Marnavics Tomkó már 1634-ben javasolta önálló magyar, horvát és dalmát rendtartományok létrehozását: GALLA 1940, 157–158.

bi káptalanba, ahol szűkebb keretek között, de hasonlóan katolikus egyházi-nemzeti gondolat formálódott. Más okokból ugyan, de mindkettő Pázmány Péter felekezetszervező tevékenységével szemben fogalmazta meg saját álláspontját, és mindkettő legnagyobb helyi ellenfele Pázmány és Róma bizalmasa, Marnavics Tomkó János volt. Logikus tehát, hogy a két mozgalom összeért, egymást erősítették, és adott esetben egymás segítségére is siettek. Így válhatott a konzervatív patrióta pálos szerzetes, Zaicz János a zágrábi káptalanban formálódó új eszmék, a horvát–magyar viszony történetének és revíziójának első megfogalmazójává 1635-ben.

ZAICZ JÁNOS EMLÉKIRATA:
PANNON ILLÍRIZMUS A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A zágrábi káptalanban és a horvátországi pálos kolostorokban formálódó, az 1634. évi zágrábi zsinaton konkrét követelésekben is tetest öltő korai horvát nemzeti gondolat első, irodalmi szempontból is izgalmas emléke a zsinat aktái között ránkmaradt, Zaicz János személyéhez köthető emlékirat. A bevezető fejezetben elmondottak alapján az irat különös, nehezen meghatározható műfajú írás, lényegében a zágrábi püspök és papsága tiltakozására adandó királyi válaszevel fogalmazványa, amely emlékirattá terebélyesedik ki. A dokumentum bevezetője tájékoztat az előzményekről és a tiltakozás megszületésének körülményeiről.¹ Mindenkelőtt fontos hangsúlyozni, hogy a zágrábi klérus az 1633. évi nemzeti zsinat négy sérelmes határozata közül csak a 8. pont² ellen tiltakozott a király előtt. A választás teljesen logikus volt, hiszen egyedül a címzetes püspökségek királyi adományozásának a magyarországi káptalanok tagjaira történő korlátozása érintette közvetlenül az uralkodó jogkörét. A liturgiára, a szemináriumokra és a vizitációt elhanyagoló főesperesek kánoni büntetéseire vonatkozó dekrétumok ügyében az egyházi fórumok voltak illetékesek. Az emlékirat szerint a zágrábiak elégedetlenségét két körülmény érlelte formális tiltakozássá. Mindezekelőtt a magyarok elkezdték alkalmazni a zsinati határozatot, és erre hivatkozva nyilvánítottak néhány szlavón és horvát klerikust alkalmatlannak az általuk igényelt magyarországi javadal-

¹ Az alábbiakban Zaicz emlékiratára (Dok. II.) külön nem hivatkozom.

² Valójában 13. pont, lásd a 12. lapon a 7. jegyzetet.

mak betöltésére. Másrészt pedig – miként arról fentebb már szölvünk – Pázmány nem válaszolt a zágrábi püspöknek a zsinati határozatok érvényességi körével kapcsolatos kérdéseire. A zsinati dokumentáció ismeretében indokolatlannak tűnik Ergelichék háborgása, hiszen Pázmány a Zágrábba visszaküldött dekrétumokra világosan feljegyezte: a kifogásolt határozat a külföldiek magyarországi javadalomszerzését tiltotta, és az ő értelmezése szerint egyáltalán nem vonatkozott a magyar korona országaiban élő papokra. Ez az információ azonban valamilyen okból nem jutott el a zágrábi püspökség vezetőihez, vagy pedig nem nyugtatta meg őket.

Az értekezés alapvetően három nagy érvrendszert mozgósított annak érdekében, hogy a zsinati határozat igazságtalanságát és káros hatásait bizonyítsa. Történeti magyarázatokkal a szlavón, vagyis illír nemzet ősiségét és folyamatos megtelepedését igazolta Pannóniában; etnikai bizonyítékokkal a szlávok többségi jelenléte, illetve saját papokhoz és tanítókhoz való joga mellett argumentált; végül a közjogi és politikai érvekből a kirekesztő zsinati dekrétum tarthatatlanságát vezette le. A *Rapsodia* különlegességét, egyedülálló jelentőségét az adja, hogy nagyon tömören, fesszes szerkesztéssel lényegében minden, a későbbiekben előkerülő érvet bemutat a magyar–horvát viszony újratervezésének szükségességéről. Az általa felsorakoztatott sokoldalú argumentáció nemcsak a horvátok által összeállított szövegekben, hanem más nemzetiségek (szászok, szlovákok) 18. századi történeti íásaiban kulcsszerepet játszik majd.

Az emlékirat történeti összefoglalójának célja, hogy bebizonyítsa: az illírek ősi hazája a most Hungáriának nevezett Pannónia, ahová ők korábban érkeztek a hunoknál (magyaroknál), és a jelenlétük is folyamatosabb volt. Az illírek származásának bemutatása teljes egészében a dalmát történetírás azon irányzatához kapcsolódik, amelyet Giovanna Brogi Bercoff hazafias és hősimitológikus irányzatként definiált. Zaicz Juraj Šižgoričhoz, Vinko Pribojevićhez és Mauro Orbinihez csatlakozva írt az illírek erede-

térről, pontosan megelőlegezve Rátkay őstörténeti elbeszélését.³ Persze – akárcsak az illír ideológéma – ez a történetírói attitűd sem a dalmát-horvát historiográfia sajátossága, hanem nagyon mélyen gyökerezik a középkori és kora újkori európai történeti hagyományban, amely a nemzetek identitásának kimunkálásakor a genealógiai irodalom kliséi és szabályszerűségei alapján kreált az egyes nemzetek számára minél ősbibb és fantasztikusabb eredetlegendákat.⁴ Zaicz Appianus görög történetíró római története IX. könyvének Illyricum meghódítását tárgyaló részéből kiindulva mutatta be az illírek származását: Illyricum nevét Illyrus Polyphemus küklopsztól kapta, aki elfoglalta ennek területét, majd fiaira és unokáira hagyta. Pannóniát Polyphemus unokájáról, Pannoniusról (Zaicznál *Pannona*) nevezték el, nem pedig Pán pásztoristenről vagy a kenyér bőségéről (*panis copia*) – hangzik a tudákos magyarázat.⁵

Ugyancsak ezt a mitologizáló dalmát történetírói hagyományt követi az elhíresült Nagy Sándor-féle adománylevél felemlegetésekor. Ebben a késő középkori hamisítványban a makedón uralkodó a szlávoknak adományozta hűségükért, vitézségükért és támogatásukért az általuk lakott területeket. A kiváltságlevelet már saját korában számos tudós, így például Enea Silvio Piccolomini hamisítványnak tartotta, ennek ellenére még a 17. században is töretlen népszerűségnek örvendett, és az említett patrióta historikusok közül valamennyi kiadta Pribojevićtól Orbinin át Rátkayig, sőt Révay Péterig.⁶ Zaicz is büszkén emlegette emlékiratában, mint az illírek és szlávónok Pannóniára formált jogainak történelmi bizonyítékát. Emellett Strabónt és idő-

³ BROGI BERCOFF 1989; BENE 2000, 59–63.

⁴ BIZZOCCHI 2010, 267–274.

⁵ Ugyanez a konstrukció Rátkaynál: RÁTKAY 1652, 1–5; RÁTKAY 2001, 123–124, 320.

⁶ RÁTKAY 1652, 10–12; RÁTKAY 2001, 129–130, 321; BENE 2000, 25–26; M. KURELAC 1997, 12–17. A hamisítványról legújabban, a korábbi szakirodalom bemutatásával Tóth Gergely írt: RÉVAY 2021, 2:590–595.

sebb Pliniust idézve⁷ hangsúlyozta, hogy Pannóniát Illyricum tulajdonképpen teljesen körülölelte, és ezért Illyricum részének tekintették. Ugyancsak a horvát–dalmát történeti iskola hatását mutatja az illír kontinuitáselmélet hangsúlyozása, amelynek értelmében Illyrus óta folyamatosan Pannónia a hazájuk. Bár számos nép, így az italusok, alemannok és hunok is megszállták a tartományt földjének termékenysége és szépsége miatt, de sohasem tudták kiirtani az illíreket, akik a kezdetektől egészen a szerző koráig folyamatosan éltek Panóniában.

A dalmáciai történetírás mellett az emlékirat másik forrásvidékét a magyarországi humanista historiográfia, Thuróczy János és elsősorban Antonio Bonfini történeti szintézisei jelentették. Nyilván nem véletlen, hogy az emlékiratban az egyetlen pontos helymegjelöléssel idézett munka Bonfini műve. A második tized első könyvéből külhoni, szláv papok Magyarországra érkezéséről szól Szent István idejében, majd ugyanebből a tizedből az ötödik könyv alapján László és Kálmán horvátországi expanziójának bemutatásakor a szlavónok mellett a horvátokat és a dalmátokat már a magyarok régi szövetségeseiként említi.⁸ A magyar humanista történetírás hatására utal a Thuróczy által megkonstruált és Bonfini által is képviselt 744. évi honfoglalásdátum a szövegben.⁹ Ugyancsak a magyar történetírásból származik a pozitív Attilakép. A nyugat-európai történetírásnak a hunokról és királyukról alkotott negatív imázsával szemben a magyar krónikás hagyomány a hun–magyar rokonság eszméjének megfelelően sokkal kedvezőbb vonásokkal rajzolta meg Attila alakját. Ezt a tradíciót fejlesztették tovább a humanista történetírók, akik a világuralomra törő hun király alakját Mátyás előképének értelmezték.¹⁰

⁷ Idősebb Plinius Zaicz állításával szemben nem a Kr. u. 2. században, hanem az 1. században élt.

⁸ „Conditionem federis rex haud invitus accepit ratus, ut acciderat, si sub amicitie pretextu Dalmatas reviseret veteres Ungarorum socios ac Pannonice ditionis avidissimos, aliquando fore, ut in fidem sui regni facile revocarentur.” BONFINI 1936–1976, 2:98–99; BONFINI 1995, 334.

⁹ SZABADOS 2006, 34, 60.

¹⁰ Uo., 32–33, 56–57; BOZÓKY 2015, 225–232.

Zaicznál Attila bölcsességének bizonyítékát az illírek szövetségbe fogadása jelentette: amikor ugyanis a hunok elfoglalták Pannóniát, nem űzték el az illíreket, hanem szövetségre léptek velük, mint régi szkítiai szomszédaikkal, sőt részben rokonaikkal.

Ugyanígy Bonfinitől ered a pannóniai avarok említése,¹¹ de Zaicznál az avarok nem a hunok maradékai, hanem szlávok, akiket a velük való szoros szövetségük miatt néztek hunoknak. Az emlékirat Bonfinit követő elbeszélése szerint a hunok nem kontinuus népekként éltek Pannóniában, hanem kétszer foglalták el az országot: először Attila idejében, majd 744-ben. Attila halála után ugyanis a hunok nagy része eltűnt, helyükre Moesiából illírek költöztek, akik a hunok maradékaival együtt egy lengyel nemzetségű fejedelem, Szvatopluk uralma alatt éltek. 744-ben a hunok, akiket később magyaroknak hívtak, másodszor is kiözönltek Szkítiából, Pannóniába érve legyőzték Szvatoplukot, majd ismét szövetségükbe fogadták az illíreket, akik ettől kezdve a magyarokkal együtt harcoltak más nemzetek ellen; sok vegyes házasságot kötöttek, így Szent Istvánig és azóta is megmaradtak Pannóniában. Az elbeszélés vezérfonala tehát a hunok/magyarok és az illírek megújuló szövetsége, amelyben ez utóbbiak nem alávetett és meghódított népként, hanem egyenrangú társként vettek részt. Az emlékirat víziója szerint ez az összefogás a két nép történetének legfontosabb eleme. A szerző ennek igazolása érdekében olvastotta össze kreatív módon a dalmát és a magyar humanista történetírás eszméit, és szintén ennek érdekében idézte a hun–szláv szövetséget a magyar–horvát államközösség történelmi előképeként.

De kik is ezek az illírek? Az emlékirat terminológiája viszonylag következetes. Amikor közjogi értelemben beszél róluk, akkor a *regnum*oknak megfelelően a szlavón, horvát és olykor a dalmát (*gens/natio Croatica, Sclavonica, Dalmatica*) népneveket említi. Ha viszont a történeti vagy etnikai dimenzió kerül előtérbe, akkor az illír és a szláv/szlavón (*gens Illyrica seu Sclavonica, Illyri sive Sclavi*)

¹¹ SZABADOS 2006, 59.

etnonimeket részesítette előnyben. Ugyancsak szinonimaként használja a Pannónia és a Hungária országneveket: Hungária a mai megfelelője az antik Pannónia terminusnak. A szerző a névhasználatlal logikusan kapcsolódott a korabeli jogi és történeti diskurzusokhoz: egyrészt a magyar és horvát egyházi, majd egyre inkább világi intézmények között kibontakozó jogi természetű vitákhoz, másrészt a 16–17. századi illírismus ideológémájához, megalapozva annak sajátosan közjogi és politikai színezetű északi, horvátországi változatát.

Az emlékirat szerint az illírek nemcsak előbb érkeztek Pannóniába a magyaroknál, de többen is voltak náluk, ennek igazolására a szerző demográfiai érveket sorakoztatott fel. Először a Pannóniában (vagyis Hungáriában) lakó népeket vette számba: magyarok, illírek, németek, románok (vlachok), kunok vagy jászok (filiszteusok), törökök. Ezek közül a magyarok és az illírek lélekszámát hasonlította össze, aminek eredményeként sokkal több illírt talált, mint magyart. A magyarországi illíreknek öt önálló, külön névvel megjelölt csoportját különítette el, amelyek az első kivételével illeszkednek a tágabb, a szláv népek szélesebb körét magába foglaló illír-fogalomhoz: horvátok, rácok, csehek és rutének. Az első csoport viszont teljesen egyedülálló a korabeli illír népkatalógusokban: az Insula Muraköz, vagyis a muraközi sziget lakói. A Muraszombattól Szentgotthárdig lakó szlávokat az emlékirat szerint a magyarok és az illírek is szlávoknak (*Sclavi*) hívták, ami az ő esetükben nem csak általános kategória, hanem speciális elnevezés is volt. Ez a kitétel elsősorban azért izgalmas, mert egyetlen korabeli felsorolás sem említi önálló csoportként Muraköz lakóit, amely itt részletes magyarázatot is kapott, míg a többi szláv népcsoportnak éppen csak a nevét említette, azt is pontatlanul. Ráadásul az emlékiratban meghatározott Muraköz sokkal tágabb területet foglal magába, mint a tényleges »sziget«, hiszen a szerző által meghatározott, Muraszombattól Szentgotthárdig terjedő vidék nem a Dráva és a Mura által körbezárt tájegységet jelentette, hanem a későbbi Muravidéknek és részben a Vendvidéknek felel meg. Zaicz tudatában vélhetően a bekcsényi

főesperesség területe mosódott egybe az annak csak a déli részét képező Muraközszel.¹² Muraköz kiemelése a szövegben az itteni születésű Zaicz szerzőségét tovább erősíti, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a tőle fennmaradt nagyon kevés levél egyikében kifejezetten aggódott a régió katolicizmusaért, amelyet a Zrínyi grófoknak a csáktornyai pálos kolostor elleni akciói veszélyeztettek. Zaicz Pázmányhoz intézett kétségbeesett levele (1620) szerint a kolostor felforgatásával az egész muraközi sziget kálvinista Angila lesz, ahol egyetlen katolikus sem maradhat meg.¹³

A szláv többség kimutatása érdekében a szerző központi és perifériális részekre osztotta Magyarországot, és így vizsgálta meg a lakók etnikai arányát. Itt természetesen már nem az emlékirat kiindulópontját jelentő horvát–szlavón politikai kategóriát érti az illírek alatt, hanem a teljes szlávorságot. A Magyar Királyság peremterületein, vagyis a Stájerországgal, Ausztriával, Morvaországgal, Sziléziával, Lengyelországgal, Bulgáriával, Szerbiával és Boszniával határos vármegyékben és városokban bizonyosan több illír élt, mint magyar. Magyarország középső területének vármegyéiben és városaiban több volt ugyan a magyar, de ezekben is találhatók szláv szórványok. Ebből Zaicz azt a következtetést vonta le, hogy Magyarországnak egyetlen vármegyéje vagy püspöksége sem létezett, ahol illír vagy szlavón nemzeti-ségűek ne laktak volna. Ehhez hozzá kell még adnunk a Magyar Koronával egyesített Szlavón Királyságot, amely maga is Pannónia inferior területén található, a Dráva és a Száva folyók között. Mindezt összeadva az emlékirat szerzője számára egyértelműnek látszott, hogy Alsó- és Felső-Pannóniában összesen több szláv élt, mint magyar.

¹² Muraköz kiterjedésére és társadalmi viszonyaira a vizsgált korszakban lásd legújabban: VÉGH 2017.

¹³ „Dicerem, consideratione moderna, quod istius monasterii subversio religionis catholicae majori ruinae fieret, quam unius capituli submotio, quia tota illa Muraköziana insula Calviniana Anglia fieret, ubi nullus catholicorum consistere posset.” FRANKÓI 1873, 252.

A történelmi elsőség és az etnikai túlsúly bizonyítása után már csak azt kellett kimutatni, hogy a szlávoknak is joguk volt egyházi javadalmakat bírni Pannóniában. Ennek igazolására természetjogi érvekből indult ki. Minden nép a történelemben, bármilyen vallást követett, rendelkezett saját papokkal és tanítókkal. Ez igaz volt a Pannóniában élő illírekre is: saját papjaik gondozták őket, akik hivatali működésükért ingatlanjavadalmakból vagy más bevételekből tartották el magukat, a katolikusok éppúgy, mint a rác és rutén szakadárók, illetve az ágostai vagy kálvini hitvallást követők, akiket népnyelven cseh tótoknak hívtak.

Zaicz ezek után ráfordult a közjogi argumentációra. Történelmi munkákra és oklevelekre hivatkozva bizonygatta, hogy a századok folyamán a szlavónok, horvátok és dalmátok minden törvényi tiltakozás nélkül bírtak egyházi javadalmakat Magyarországon. A jogi szempontokon túl itt már kifejezetten politikai, sőt »nemzetstratégiai« szempontokat mozgósított, mégpedig azért, mert az illír nemzetnek Magyarország mindig is a hazája volt, a magyarok és az illírek százados szövetségben és rokonságban álltak egymással. A magyarok, szlávok, horvátok és dalmátok ugyanazon tövényekkel, erkölcsökkel, szokásokkal, sőt ruházattal éltek. A *Tripartitum* Szent Korona-felfogása alapján a Dalmát, Horvát és Szlavón Királyságok és Erdély a Szent Korona tagjai, testvérek és kölcsönösen honosítottak (indigenák) voltak, emiatt a közös javakból is ehhez képest kellett részesedniük. Ez eddig így is történt: egymás országaiban kölcsönösen birtokokat, világi és egyházi javakat bírtak. Ezek után számos példát idéz a világi javadalmakra és hivatalokra: a törvények mindig a magyar korona országaira hivatkoztak. Az egyházi javadalmak betöltésével kapcsolatban II. Ulászló és II. Lajos törvényeit citálta, amelyek szerint csak a magyar korona alattvalója nyerhetett el egyházi tisztségeket, idegen nem.

Az értekezés szerzője mindezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy amennyiben a nemzeti zsinat határozata érvényben marad, az nemcsak a horvátoknak okoz hátrányt, akik a magyarok társai és testvérei, hanem a magyar királyok apostoli tekinté-

lyét is sérti és jogait korlátozza a javadalmak adományozásában. De nemcsak ezek a károk származhattak ebből a dekrétumból, hanem a magyarok és a horvátok között a jövőben nagy és veszélyes szakadás támadhat miatta. Mindezek elkerülése érdekében Vinkovich Benedek a nemzeti zsinat döntései ellen Nagyszombatban és az 1634. évi zágrábi zsinaton is tiltakozott. Emiatt kértek Pázmánytól felvilágosítást a vitatott pontok értelmezéséről, és miután a bíboros nem méltatta őket válaszra, a hivatalos tiltakozás mellett döntöttek.

Itt véget is ér a különös dokumentum, amelyet jobb híján emlékiratnak nevezünk el. Nincsen semmilyen nyoma, hogy a tiltakozás ténylegesen megtörtént, és akár ez, akár valamely másik tartalmú irat ebben az ügyben a királyi kancellária elé került volna.¹⁴ Egy ilyen akció eredményességét nyilván maguk a kezdeményezők is igen kétségesnek ítélték. Ráadásul feltehetőleg arról is tudtak, hogy Pázmány már az országgyűlésről írt Francesco Barberini bíborosnak, és nyilván Bécsben, II. Ferdinánd udvarában még nagyobb súllyal tudott volna bármilyen ellenállást semlegesíteni. A *Rapsodia* megmaradt egy érdekes gondolatkísérletnek, minden tényleges jogkövetkezmény nélkül. A kortársak tehát nem nyertek vele sokat, a mai történészek viszont annál többet. Egy olyan történeti és politikai értekezést vehetünk kézbe, amelynek egyrészt nagyon izgalmas a genezise és a kontextusa, másrészt a benne megfogalmazott gondolatok és eszmék későbbi karrierje is impozáns.

Ma már világosan látjuk, hogy a konfesszionalizációnak nevezett bonyolult folyamat nemcsak a kora újkori államok kialakulásában játszott döntő szerepet, hanem a 18–19. században létrejött modern nemzetek formálódásának első fázisát is jelentette. Az európai nemzetek kulturális és politikai identitása lényegében a felekezetekkel és az általuk meghatározott konfesszionális

¹⁴ Ennek érdekében áttekintettem a Magyar Kancelláriai Levéltár szóba jöhető állagait, de eredmény nélkül. MNL OL A 33; MNL OL A 35; MNL OL A 93.

kultúrákkal egyidőben, ezek hatására alakult ki.¹⁵ A katolikus konfesszionalizáció nemzeti identitásformáló funkcióját több esetben – mint az itt bemutatott eseménysor is igazolja – a központosító egyházpolitika és a helyi egyház konfliktusa határozta meg. A nemzeti egyház centralizációját képviselő bíboros prímás és a horvát–szlavón katolicizmus identitásához ragaszkodó zágrábi klérus közötti konfliktus elsősorban jogi téren, a zsinatok ›harcában‹ valósult meg. Zaicz emlékiratának köszönhetően azonban ezúttal mélyebbre áshatunk a szembenálló felek, vagy legalábbis a ›lázadó‹ oldal eszmevilágának megismerésében, mint amennyire ezt a szokásos jogi dokumentáció lehetővé teszi. A forrás egyedisége mindenekelőtt abban áll, hogy bepillantást enged egy, a horvát történelem és közgondolkodás formálása szempontjából kulcsfontosságú társadalmi csoport, a katolikus egyházi elit nemzetről és történelemről való gondolkodásába és politikai útkeresésének dilemmáiba, mégpedig egy korai időszakból, amely megelőzi Ráttkay Györgynek a magyar–horvát viszony újraértelmezését felvállaló nagy történeti szintézisét.

Zaicz horvát nemzeti ideológiája a barokk szlavizmusban foganat, sajátos pannon illírizmusa minden tekintetben megfelel a protonacionalista ideologémák három toposzának: a közös őseredetnek, a területi kiterjedésnek és a nyelvi egységnek. Forrásai részben a raguzai ›nagyillír‹ Orbini és társai, részben viszont a zágrábi egyházi intézmények szűkebb horizontú hungarus világa. Ennek köszönhetően a két regisztert egyesítette emlékiratában, egyszerre használta a tágabb, az európai szlávtságot magába foglaló illír-fogalmat, illetve a horvát államiság regnumokra építő szűkebb definícióját, megelőlegezve ezzel a később nagy karriert befutó *Illyricum duplex* dichotómiát. Ebből a szempontból (is) teljes mértékben Ráttkay előfutára, a közjogi alapon álló politikai nacionalizmus gondolatrendszerének első megfogalmazója.¹⁶ Bár mind a kanonok-történetíró, mind pedig a pálos rendi elől-

¹⁵ A bőséges irodalomból legújabban lásd SCHILLING 2022, 172–178.

¹⁶ Ráttkay történeti és politikai nézeteiről lásd BENE 2000, 134–149.

járó látszólag a magyarokkal szemben fogalmazta meg horvát protonacionalista eszmerendszerét, de akárcsak Ráttkay, Zaicz is teljes mértékben a hungarus-tudat keretein belül gondolkodott a horvátok esélyeiről. Mindketten a magyarokkal való szövetségben, nem alávetett, hanem egyesült országgént, egyenlő felek közötti társulásban látták Horvátország jövőjét.

A zágrábi zsinaton egymásnak feszülő ellentétek, a Marnavics Tomkó és Vinkovich (illetve az ő törekvéseinek történeti-politikai kereteket adó Zaicz) közötti konfliktus értelmezhető a transznacionális és nemzeti illirizmusok közötti küzdelemként is. Tomkó a Szentszék és Pázmány képviselőjeként elméleti síkon egy sajátos, Róma és Bécs politikai törekvéseit szintetizáló, »birodalmi« illirizmuskoncepcióban gondolkodott, Vinkovich és Zaicz pedig a zágrábi helyi egyház, a káptalan és a pálosok által képviselt autonómiatörekvéseket igyekeztek megfogalmazni az illirizmus ideológemájának keretei között. Ennek eredménye lett Zaicz sajátos pannon illirizmusa, az egyenlő alapokon megkonstruált magyar–horvát közös államiság eszmerendszere, Ráttkay közjogi alapon álló politikai nacionalizmusának előfutára.

Zaicz történeti gondolatmenetének talán legfontosabb dimenzióját az argumentáció évszázados továbbélése jelentette. Nemcsak Ráttkay művében találjuk meg szinte pontosan a *Rapsodiában* elősorolt elemeket, hanem már a 17. század derekától feltűnnek a szlovák és a szász historikus gondolkodásban. A 18. században a magyarországi nemzetiségek történetírói által kimunkált őstörténeti koncepciók lényegében ugyanerre a sémára építkezve bizonygatták saját etnikumuk elsőségét, és ezzel szoros összefüggésben történeti jogait a Kárpát-medencében. A Zaicznál majd Ráttkaynál megfogalmazott autochtónia-elmélet a barokk szlávizmus meghatározó eleme lett a 18. században is. Ezek a perlekedő őstörténetek ugyanis azzal, hogy a szászok vagy az (olykor illírnek tekintett) szlovákok pannóniai megjelenését a magyarok, sőt az azokkal egyívásúnak tekintett hunok elé helyezték, a magyar nemességtől követeltek méltóbb elbánást és politikai jogokat nemzetük számára. Zaicz emlékiratához hasonlóan a később-

bi – elsősorban szlovák – historikusok munkáiban az őstörténeti argumentáció célja már nem elsősorban a jövevények (esetükben a hunok/magyarok) kirekesztése, hanem a pannóniai népek sorsközösségének, új fundamentumra helyezett egyenrangú szövettségének megteremtése volt. Zaicz pannon illírizmusa egy sajátosan hungarus-identitású illírizmus, amelyet a szlovák–magyar őstörténet egy évszázaddal később Timon Sámuel által kidolgozott befogadáselmélete korai illír változatának tekinthetünk.¹⁷

¹⁷ TARNAI 1969, 67–69; TIBENSKÝ 1972, 185–195; TÓTH G. 2020.

DOKUMENTUMOK

Az I. fejezetben 16 dokumentumot közlök az 1634. évi zágrábi zsinat, illetve annak előzményei és következményei történetéhez, a II. fejezetben pedig Zaicz János kiadatlan emlékiratát teszem közzé. A zsinattal kapcsolatos források együttes kiadását az indokolta, hogy az iratok nagyon szétszórta (összesen nyolc műben) és különböző színvonalon láttak napvilágot. Fontosnak tűnt tehát, hogy az eddig kiadatlan dokumentumok és az elszórva kiadottak együtt jelenjenek meg, jelen tanulmány függelékéent. A közzététel kivétel nélkül minden esetben az eredeti dokumentum alapján történik.

Az átírásnál a kora újkori egyháztörténeti források közlésénél szokásos alapelveket követtem. Ha a dokumentum több példányban maradt fenn, akkor a közlés alapja a tisztázat (A példány), ilyenkor a forgalmazványról (B példány) csak a tisztázatban nem szereplő szövegrészeket közlöm, dőlt betűkkel. Az egykorú latin helyesírást nem normalizáltam, kivéve az u–v betűk írásmódját és szükség esetén a központosítást. A rövidítéseket a tulajdonnevek kivételével feloldottam. A szövegkritikai jegyzetekben az olvashatatlan áthúzásokat nem jelöltem. A küzettek szövegét is közlöm, kivéve a 19. századi tartalmi kivonatokat. A tárgyi jegyzeteket takarékosan használtam, és nem magyaráztam a regesztákban szereplő vagy egyértelműen azonosítható személyeket és helyneveket. A forrásokban szereplő kanonokok modern névalakjához lásd a 37. lapon a 60., a főesperességekhez a 23. lapon a 27. jegyzetet. A jegyzetekben a közismertebb magyar arisztokraták és főpapok esetében nem hivatkozom külön szakirodalomra, a Római

Kúria tisztségviselőinek adatait Tusor Péter proszopográfiai összeállítása alapján adom meg.¹ Ugyanígy Zaicz János emlékiratának tárgyi jegyzeteiben is csak a konkrét utalással megjelölt forráshelyeket azonosítottam, a könnyedén felismerhető és a kötet utolsó fejezetében részletesen ismertetett mitológiai és történeti személynevekhez, illetve Zaicz történeti fejtegetéseéhez nem fűztem ismételt magyarázatokat. A dokumentumok magyar nyelvű összefoglalói eltérő részletességűek, a szempontunkból fontos tartalmi elemeket részletesebben regesztáltam. A *Rapsodia* tartalmát és forrásait a kötetben önálló fejezetben ismertetem, így előtte regeszta nem szerepel.

A szövegkritikai jegyzetekben használt jelek és rövidítések:

< >	a szövegkiadó kiegészítése
<...>	szakadás miatt szöveghiány a kéziratban
†...†	nem helyreállítható értelmű szöveg
<i>add.</i>	<i>additum</i> (betoldott szöveg)
<i>del.</i>	<i>deletum</i> (törölt szöveg)
<i>in marg.</i>	<i>in margine</i> (margón)
<i>subscript.</i>	<i>subscriptum</i> (aláírt szöveg)
<i>suprascript.</i>	<i>suprascriptum</i> (föléírt szöveg)

¹ TUSOR 2004, 249–257.

1.

**Ergelich Ferenc zágrábi püspök meghívólevele
Bogdán Márton székesegyházi főesperesnek
az egyházmegyei zsinatra**

Zágráb, 1630. szeptember 21.

A: NAZ Acta Ecclesiastica fasc. 8., nr. 49/2.

Egykorú tisztázat, autográf aláírás, papírfelzetes pecséttel,
kiadatlan.

B: NAZ Acta Ecclesiastica fasc. 8., nr. 49/1.

Egykorú forgalmazvány, kiadatlan

Ergelich egyházmegyei zsinatot hirdet 1630. november 5-re, amely az éhínség és a római megerősítés késése miatt két éve halasztódott. A főesperesek számára a zsinattal kapcsolatban külön utasítást fogalmaz meg, amelynek másolatát az alespereseknek adják át, és intésük őket az alábbiak végrehajtására. Hirdessék ki a plébánosok között a zsinatot, figyelmeztessék őket a részvételre, az indulás előtt minden lekipásztori kötelezettségük teljesítésére. A klérust és a népet szólítsák fel a zsinat sikeréért való imára. Amit a vizitációkban feljegyzettek túl a nép üdve és az egyház java érdekében fontosnak tartanak, írásban vagy szóban közöljék vele a zsinaton. A zsinat kezdete előtti napon minden pap illendő öltözetben jelenjen meg a zágrábi székesegyházban az esti imán. A hiányzók írásban mentsék ki magukat, különben kánoni büntetés alá esnek. A zsinaton a vitás ügyek rendezésére is sor kerül. A fogalmazvány felsorolja az egyházmegye főespereseit, akiknek meghívót kell küldeni.

[B:] *Ad archidiaconos.*
Pro promulganda indictione synodi
patentes sub hoc tenore extradandae.

Nos Franciscus Erghelius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Zagrabiensis, Beatissimae Mariae Virginis de Thopuzka abbas commendatarius,² necnon sacratissimae caesareae regiaeque maiestatis consiliarius etc. Reverendo domino Martino Bogdan, archidiacono cathedrali et canonico ecclesiae nostrae Zagrabiensis, fratri nobis in Christo dilecto, salutem in Domino et paternam benedictionem.

Memores sacrorum canonum dictantium ordinarios locorum ad synodum dioecesanam quottannis celebrandam astringi, ad cuius celebrationem licet in hoc biennio regiminis nostri episcopalis proxime elapso conatus adfuit, ob varios tamen obices, signanter autem propter famem partibus hisce inauditam praescripto biennio grassantem praepeditus extitit. Accessit etiam, quod a sanctissimo domino nostro munus confirmationis tardius, quam sperabamus, obtinuissimus. Iam autem gratia Dei et Sedis Apostolicae munere confirmationis obtento, fameque aliquantum propitio Deo sedata, officio nostro etiam hac in parte satisfacere cupiens synodum dioecesanam quinta die mensis novembris proxime affuturi Zagrabiae celebrandam indiximus, ut ex paribus indictionis nostrae jam promulgatae et valvis ecclesiae majoris cathedralis Zagrabiensis affixae, sufficienter intelligere poteritis. Ut autem haec salutaris synodi celebratio fructuosius celebrari et perfici valeat, visum est nobis, ut ultra generalem hanc nostram indictionem vos, qui ad partem sollicitudinis nostrae, veluti oculus noster, vocati estis, peculiaribus litteris admoneremus, quatenus ea, quae a vestra cura circa hanc indictam synodi celebrationem proficisci debent, sollicito providere et tempestive perficere possitis. Quapropter acceptis praesentibus nostris patentibus, vicearchidiaconum vestrum transmissa ipsi litterarum indictio-

² Topuszkói (Topusko) apát.

nis synodi copia commonere debetis ad sequentia rite peragenda, perficienda.

Primum. Ut ad diem et locum certum parochos sui districtus sive territorii vestri archidiaconatus convocet, eisque litteras indictionis synodi communicet, atque contenta illarum minus intelligentibus explicet, quibus etiam suadebit, ut salutari celebrationi synodi toto triduo honeste et modeste interesse studeant, neque prius, nisi absoluta synodo discedere praesumant.

Aliud. Quoniam synodus, triduo uti praefertur, celebrabitur, ejusque triduanae celebrationi parochi et alii animarum curati interesse debebunt, eapropter monendi erunt per vicearchidiaconum, ut priusquam ad synodum celebrandam profecti fuerint, parochianos suos infirmos visitent, eosque ad poenitentiam agendam, confessionem faciendam, divinam Eucharistiam sumendam admoneant, et confiteri volentium confessiones excipiant. Parvulos iam natos et nondum baptizatos tempestive baptizent. Infantes autem parochi in synodo existente nati et in periculo vitae constituti, de lege et consuetudine, ut per laicos tali in casu baptizentur, pro concione quilibet parochus populo suo intimabit.

Tertium. Ut autem Dei gratiam efficacius obtinere et cum majori animarum fructu synodum celebrare atque perficere possimus, ille idem vicegerens noster parochos et alios clericos in vestro archidiaconatu existentes, et quilibet parochus populum suum monebit, ut interea precibus et jejuniis Deum concilient.

Quartum. Si quid extra illa, quae vos tempore visitationis annotastis et reportastis, pro salute populi, pro bono ecclesiae suae, tam in spiritualibus, quam in temporalibus alicui ex parochis occurrerit, quod in consultationem synodalem venire deberet, illud interim accurate perpendat ac studiose consignet, consignatum vel oretenus tempore celebrationis synodi, vel per scriptum proponet.

Quintum. Illud etiam erit iisdem parochis ac aliis clericis in archidiaconatu vestro existentibus intimandum, ut pridie celebrationis synodi omnes Zagrabiae^a ante vespas, vestitu decen-

^a B: comparent et vespertinis precibus interesse possent *add. et del.*

ti, superpelliciis mundis, birretis ac tonsura sive corona clericali aliisque sacerdotali statui convenientibus, maxime pietate ac conscientiae puritate ornati, in aede sacra majori cathedrali Zagrabienſi compareant, ac vespertinis precibus interesse studeant.

Sextum. Si quis parochus vel alterius conditionis clericus in archidiaconatu vestro existens beneficiumque ecclesiasticum possidens, ob legitimam et valde rationabilem causam celebrationi synodi adesse nequiverit, causam talem testimonio fide digno, vel sui vicearchidiaconi^a, vel duorum vicinorum parochorum firmatam, ad nos vel vicarium nostrum generalem in scripto transmittat. Contumaciter autem absentes poenae canonicae manebunt, quorum absentiam^b (signanter ex archidiaconatu vestro absentium) vestrum erit annotare et nobis scripto intimare.^c

De controversiis^d, litibus et differentiis vel iam ortis, vel tempore celebrationis synodi oriundis, terminandis et complanandis, praescripto nostro in promulgatione sive indictione synodali annotato, tam clerici, quam laici ex archidiaconatu vestro litigare vel differentias in synodo complanari^e volentes, se se accomodabunt.

Datae praesentes Zagrabiae, in solita nostra residentia, in festo Divi Matthaei apostoli et evangelistae, anno Domini millesimo sexcentesimo tricesimo.

Franciscus Erghelius
episcopus Zagrabienſis manu propria

^a B: archidiaconi *add. et del.* / vicearchidiaconi *suprascript.*

^b B: pro archidiaconatu *add. et del.*

^c B: Datae praesentes Zagrabiae in solita nostra residentia in festo Divi Matthaei apostoli et evangelistae A. D. 1630 *add. et del.*

^d B: et *add. et del.*

^e B: complanari *suprascript.* / componi *add. et del.*

[B:] *Ad archidiaconos sequentes scribendae patentes.*

Ad reverendum dominum Benedictum Vinkovicz praepositum maiorem ecclesiae Zagrabiensis, archidiaconum Zagoriensem et Gorensem.

Ad reverendum dominum Martinum Bogdan archidiaconum cathedralem sive Zagrabiensem.

Ad reverendum dominum Joannem Somoghi canonicum, archidiaconum Camarcensem.

Ad reverendum dominum Joannem Nardinum canonicum, archidiaconum Goricensem.

Ad reverendum dominum Thomam Buriz canonicum, archidiaconum Kemlek.

Ad reverendum dominum Franciscum Jancziewicz archidiaconum Bexin.

Ad reverendum dominum N. N. archidiaconum Chasmensem.

Ad reverendum dominum Joannem Philipczicz archidiaconum Varasdiensem.

Ad reverendum dominum Petrum Zelniczei archidiaconum Wrbozcz.

Archidiaconatus de Guerche – Valachi^a habent aliquot parochos schismaticos.

Archidiaconatus Dubicensis

Archidiaconatus Waska

Sub jugo Turcico archidiaconatus hii, seu territorium illorum <...>

^a Valachi] Valachos

2.

**Pázmány Péter esztergomi érsek meghívója
Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépostnak
a nemzeti zsinatra**

Nagyszombat, 1633. január 28.

NAZ Acta Ecclesiastica, fasc. 8., nr. 51.
Egykorú tisztázat, autográf aláírás, kiadott³

Pázmány a magyar egyház nehéz helyzetének orvoslására a prímási tartományának egyháztartományai számára 1630. április 30-ra Nagyszombatba zsinatot hív össze, erre a címzettet is meghívja, hogy április 29-én jelenjen meg, törvényes akadályoztatása esetén megbízottját küldje. Vinkovich 1633. május 6-án kelt feljegyzése szerint személyesen részt vett a nemzeti zsinaton.

Reverendissime domine frater observandissime.
Necessarium non existimamus longiori orationi percensere, quot ac quantis difficultatibus conflictetur ecclesia Ungarica. In omnium enim oculis occurrunt emergentes quotidie incommoditates. Cum igitur et negotiorum mole praegravati et aetatis ac morborum pondere pressi, sine fraterno reverendissimae dominationis vestrae ac caeterorum dominorum praelatorum consilio et auxilio, sufficienter omnibus difficultatibus occurrere haud possumus. Ut et obligationi nostrae et sacrorum canonum decretis satisfaciamus, synodum provinciarum primatiae nostrae annexarum Deo authore ac fautore celebrare constituimus. In qua communibus suffragiis tuendae catholicae religioni ac ecclesiasticae disciplinae necessaria decernantur, quaeque antea decreta fuere, executioni demandentur. Diem autem pro synodo inchoanda Sanc-

³ HANUY 1910–1911, 2:394–395.

ti Adalberti patroni nostri octavam, hoc est, trigesimam mensis aprilis praesentis anni, locum vero Tyrnaviam destinavimus.

Quocirca reverendissimam dominationem vestram paterne in domino hortamur, ac mandamus, ut iuxta promissionem tempore consecrationis suae Deo factam ac sacrorum canonum praescriptum, die 29. mensis aprilis proxime affuturi hic Tyrnaviae comparere non omittat.

Quod si autem impedimento canonico detineretur, quominus adesse posset, suum mittat plenipotentiarium, qui et de canonico impedimento synodum sufficienter edocere, et eiusdem nomine in commune consulere possit, sub poena a sacris canonibus constituta.

Reverendissimae dominationis vestrae divinam benedictionem ex animo precamur, nosque eidem paternum affectum deferimus.

Tyrnaviae, 28 januarii 1633.

Reverendissimae dominationis vestrae

uti frater addictissimus

Cardinalis Pazmany

[*Vinkovich jegyzete:*] Anno et diebus praescriptis praedictae nationali synodo B.<enedictus> V.<inkovich> electus Quinqueecclesiensis, praepositus Zagradiensis interfuit. Idem B.<enedictus> V.<inkovich> anno 1633. maii sexta annotavit manu propria.

[*Címzés kívül:*] Reverendissimo domino Benedicto Winkovith, electo episcopo Quinqueecclesiensi, abbati Gyakiensi,⁴ sacrae caesareae regiaeque maiestatis consiliario etc. Domino fratri in Christo observandissimo.

[*Más egykorú kézzel:*] Litterae eminentissimi cardinalis Pasman archiepiscopi Strigoniensis.

⁴ Jáki apát.

3.

**Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépost
a zágrábi káptalanhoz**

Bécs, 1633. május 22.

NAZ APK ACA fasc. 95., nr. 2/2.

Autográf⁵, pecséttel, kiadott⁵

A nagyszombati zsinaton két olyan határozatot fogadtak el, amelyek a zágrábi egyház számára sérelmesek. A püspök és a káptalan küldötte, Marnavics Tomkó János ezeket elfogadta, de a levélíró tiltakozott. Az első, hogy a római rítust a zágrábi egyházban is vezessék be. Marnavics Tomkó a címzettek nevében is, mint követük, elfogadta, és azt mondta neki, hogy az utasításában nem volt benne, hogy ne fogadja el a római rítust. A Marnavics Tomkóval és Pázmánnyal való vitája részleteit szóban elmondja. Második, hogy az elhalt püspökök, így a zágrábi után maradt ingóságok árát a magyar szemináriumra fordítsák. Marnavics Tomkó ezt is elfogadta, a levélíró ellentmondott. Domitrovich Péter püspök hagyatékát is a magyar szemináriumra kellene fordítaniuk, ő azért tiltakozott, hogy az elhalt zágrábi püspökök javait a bécsi szemináriumukra fordítsák. A Marnavics Tomkóval egy szőlő ügyében kitűzött bírósági terminus elhalasztását kéri, mert május 23-ára nem ér vissza Zágrábba. Marnavics Tomkó az ausztriai pálos kolostorokat vizitálja, a lengyelek vizitációját a háború miatt elhalasztották. Marnavics Tomkó a tudtán kívül elment Nagyszombatból. Hrasztovaczky Lukács ezredes Prágában meghalt, rendelkezik a hagyatéka ügyében. A gradeci polgárok és adósai örülnek a halálának.

⁵ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1869, 151–153 (rossz dátummal).

Admodum reverendi domini et fratres in Christo observandi.
Salute et servitii mei commendatione praemissa.

Quid actum et conclusum sit in synodo Tyrnaviae ad praesens habita, longum foret referre singula, typis mandata suo tempore patebunt. Inter quae duo in praejudicium ecclesiae nostrae conclusa, et per reverendissimum dominum Boznensem, reverendissimi domini nostri praesulis et dominationum vestrarum admodum reverendarum nuncium admissa sunt, me quidem reclamante.

Primum ut ritus sive officium Romanum in ecclesiam etiam Zagrabiensem introducentur, idem reverendissimus dominus Boznensis, veluti nuncius vester et reverendissimi in personis earundem, me quidem resistente, admisit, inter reliqua ad meas opiniones dicens, se in commissis a reverendissimo et capitulo Zagrabiensi non habere, ut non reciperetur officium Romanum. Quid ad haec replicaverim, quid dominus eminentissimus primas et cardinalis dixerit, quia praesentibus prolixum esset recensere, coram iisdem dominationibus vestris Deo duce constitutus, relaturus.

Alterum vero, me quidem ut praeposito repugnante, ast domino nuncio vestro admittente, in praejudicium ecclesiae vestrae, videtur esse conclusum, videlicet ut non solum Hungaricorum episcoporum demortuorum, sed etiam Zagrabiensis res mobiles seminario iuxta diploma regium cedentes, in pecuniam conversae, ad seminarium Hungaricum applicentur. Restantiae etiam rerum piae memoriae in Domino defuncti Petri Domitrovitii seminario cedere iuxta diploma debentes jussae sunt sursum miti et dicto seminario Hungarico^a applicari. Quibus modis et rationibus me opponendo institerim, ut res demortuorum Zagrabiensium episcoporum seminario iuxta diploma cedentes, seminario Zagrabiensi Viennae fundato applicarentur^b, quid etiam per talem oppositionem effecerim, suo tempore declaraturus.

^a Hungarico *add.*

^b applicarentur] suo tempore declaraturus *add. et del.*

Norunt admodum reverendissimae dominationes vestrae terminum iudicii inter me et praedictum dominum Boznensem ratione vineae Mladinae⁶ ventilandi, ad 23 maii praesentis praefixum esse, ad quem terminum, quia Zagrabiam, etiamsi Domino propitio pro tunc superstes ero, venire minime potero, oro easdem, differant eundem usque adventum utriusque nostrum, nam et dominus Boznensis rediturus est Zagrabiam brevi, visitatis monasteriis Paulianis in Austria existentibus. Visitatio Polonicorum Paulianorum monasteriorum ob bella inter Polonos et Moscovitas^a grassantia, dilata est usque ad pacatiora tempora. Ratione dilationis huius termini cum domino Boznensi transigere volebam, et ecce dum ad eundem idcirco meum mitto nuncium, eundem discessisse comperit, me quidem inscio, quamvis in ultimo nostro conventu^b se minime discessurum me inscio promiserat.

Dominus Lucas Hraztovaczky, suae majestatis bellicus colonellus, nostrum omnium syncerus et fidus amicus, Praegae extremum clausit diem, ut litterae domini Georgii Bareczak⁷ ad egregium dominum Barilovitium⁸ Viennae ad praesens existentem datae testarentur. Cuius animae Dominus et pater misericordiarum sit propitius. Universa bona illius tam in territorio nostro, quam alibi extantia, sed etiam res mobiles partim in suis, partim in meis aedibus existentes, dominationibus vestris, tanquam pupillorum affinium et consanguineorum eiusdem patronis fuit commendatae. Non patiantur illas distrahi usque adventum meum, cui suum testamentum propria manu conditum Zagrabia ultimatim discedens^c, tradidit executioni demandandum,

^a Moscovitas] Miscovitas

^b conventu] promiserat *add. et del.*

^c Zagrabia ultimatim discedens *add. in marg.*

⁶ Mladina szőlőhegy Jastrebarsko mellett.

⁷ Nem sikerült azonosítani.

⁸ Valószínűleg Barilovics Gáspár, a Zrínyi család familiárisa (†1672).

una cum certis adjunctis, ita tamen, quod si aliud non fecerit testamentum, quod nullum postea dicitur fecisse, quod tamen adhuc incertum est, an fecerit aliud nec ne. Obitum praedicti domini Lucae Hrasztovaczki multi dolent, non deerunt etiam, qui super eo gaudent et gaudebunt, praesertim cives Montis Graecensis vicini nostri, sed etiam illi, quibus anno proxime praeterito Zagrabiae existens multos aureos pro militibus conducendis crediderat, et tandem vel nullos, vel paucos conduxerant.

Caetera scribere non vacat, haec ad praesens raptim scripta sufficiant.

Datae praesentes Viennae, Sabbato proximo post festum Ascensionis Domini, anno eiusdem 1633.

Earundem dominationum vestrarum addictissimus servus.

Frater in Christo

B.<enedictus> V.<inkovich> p.<raepositus> Z.<agrabiensis>

[*Címzés kívül:*] Admodum reverendis dominis, capitulo ecclesiae Zagrabiensis etc. Dominis et fratribus in Christo observandis. Zagrabiam.

[*Más kézzel:*] Benedictus Vinkovich praepositus Zagrabiensis 1632 nuncius capituli ad synodum provincialem Tyrnaviensem aliqua conclusa insinuat circa ritum Romanum in ecclesia Zagrabiensis introducendum et substantiam demortuorum episcoporum Croaticorum seminario Hungarico applicandam.

4.

Az 1634. évi zágrábi zsinat első napjának napirendje

Zágráb, 1634. június 19. előtt

NAZ Acta Ecclesiastica, fasc. 8., nr. 50.

Eredeti tisztázat, a püspök autográf aláírásával, kiadatlan

A zsinat első napjának napirendje. Június 19-én reggel hétkor a papság a székesegyházból körmenetben a püspök palotája elé vonul, és onnan ugyanígy visszakíséri a püspököt a székesegyházba. A misét a püspök vagy a helynöke celebrálja, a püspök a Pontificale alapján szól a papsághoz, majd a varasdi főesperes beszédet mond. Ezután a zsinat titkára felolvassa a trienti zsinat rendelkezését a rezidenciáról és a hitvallásról, majd a székesegyházi főesperes felszólítja a hitvallás letételére azokat, akik még ezt nem tették meg. A Tridentinum megfelelő dekrétumának felolvasása után a püspök kinevezi és a zsinat megerősíti a plébánosvizsgáló bizottság tagjait, az újak leteszik az esküt. A zsinat titkára felolvassa a tavalyi nemzeti zsinat határozatait. Ezek elfogadásának megvitatását a következő napra halasztják, hogy az elfogadás körüli nehézségeket jobban megvizsgálhassák és előterjeszthessék. Ezután a püspök beszédet mond a klérusnak a zsinaton való viselkedésről, illetve felszólítja őket gyónásra és legalább egyszeri misemondásra a zsinat sikeréért. Délután vesperás, ünnepélyes püspöki áldás. A rövidebb ügyeket a vikárius a kijelölt vizsgálókkal elintézi.

Ordo pro praesentis synodi celebratione observandus
Primae diei acta antemeridiana

Decimanona junii praesentis (quae erit prima celebrandae synodi) hora septima antemeridiana universus clerus in ecclesiam maiorem cathedralem Zagrabensem conveniet, et inde superpellicii indutus in palatium reverendissimi ibit, quem rochetto et capucio

indutum ex eodem palatio ad praedictam cathedralem ecclesiam processionaliter comitabitur, vel potius processionaliter praeuendo deducet. Deducto reverendissimo in templum sacrum vel per eundem, si fieri poterit, vel per dominum vicarium de Spiritu Sancto celebrabitur. Quo peracto reverendissimus sumpto pluviali, mitra ac baculo coram maiori ara cum suis assistentibus ecclesiarum Zagrabiensis et Chasmensis praepositis⁹ constitutus diacono et subdiacono hinc et inde associantibus, ordine omnia prout in Pontificali praescribuntur, usque ad allocutionem venerabiles consacerdotes inclusive peraget. Finita allocutione ex Pontificali per reverendissimum facta archidiaconus Varasdiensis¹⁰ orationem ad clerum latino idiomate habebit.

Posteaquam peroratum fuerit, secretarius synodalis alta voce dicit: perlegatur decretum generalis Concilii Tridentini de residentia, caput 12 sessio 24 de Reformatione super residentia et de professione fidei facienda. Quo capite per archidiaconum cathedralem perlecto secretarius synodalis dicit: quoniam in praescripto canone provisi de beneficiis quibuscunque, item curam animarum habentes, sed etiam beneficia habituri, et qui in synodo dioecesana conveniunt, et convenire debent, iuxta caput 2. de Reformatione sessionis 24^a tenentur professionem fidei facere, signanter ii, qui illam antea in aliqua synodo non fecerint, ideo necesse est, ut illam archidiacono cathedrali perlegente in manibus pontificis emittant.

Facta fidei professione per illos, qui illam tenentur emittere, secretarius synodalis¹¹ dicit, legatur decretum generalis Concilii Tridentini de eligendis parochorum examinadoribus, quod archidiaconus cathedralis¹² ex sessionis 24 capite 18 de Reformatione leget, cuius initium est tale: Expedi maxime.

^a 24] 29.

⁹ Vinkovich Benedek zágrábi és Jászka Ambrus csázmai prépostok

¹⁰ Nikola Medak varasdi főesperes (1631–1636). IVANČAN 1924, 523.

¹¹ Krčelić szerint a zsinat titkára Farkass András volt. KRČELIĆ II, pag. 229.

¹² Bogdán Márton székesegyházi főesperes (1629–1638). IVANČAN 1924, 500.

Lecto per archidiaconum dicto capite examinatores tales per reverendissimum tam ex canonicis quam etiam praebendariis denominabuntur, qui ubi a synodo approbati fuerint, ad sancta Domini Evangelia jurabunt electi nomine examinatores. Priores jurati si confirmabuntur, vel aliquis illorum confirmabitur, non jurabit de novo. Novi autem examinatorum electi in manibus ordinarii iuxta formam ex praescripto Concilii Tridentini desumptam iurabunt, et quidem hanc: Ego N. electus ac deputatus in praesenti dioecetano synodo ad examen eorum, qui eliguntur ad regendas parochias, iuro me fideliter hoc munere perfuncturum rejecto omni humano respectu, sic me Deus adjuvet et haec Sancta Dei Evangelia.

Absoluto examinatorum juramento per secretarium synodalem synodus nationalis anno proxime preterito edita publice solummodo legetur. Super eius acceptatione ruminatio ac discursus ad sequentem alteram diem celebrationis ipsius synodi reicietur ac differetur ideo, ut synodus habeat aliquod respirium, in quo difficultates circa synodi nationalis acceptationem occurrentes magis perspicere, perspectas in melius ad ruminandum proponere posset.

Perlecta synodo et ruminacione super acceptatione illius in sequentem diem rejecta, reverendissimus iuxta praescriptum Pontificalis alloquetur universum clerum super id quod durante synodo honeste et modeste se habeant. Monebit etiam cunctos parochos et alios curatores animarum, ut singuli durante synodo confiteantur^a, monebuntur iidem parochi, ut sacrum missae officium singuli illorum ad implorandam divinam misericordiam durante synodo, si non plures, saltem semel dicent. Finita allocutione et monitione solennis benedictio dabitur, qua data ad hospitia recedent.

^a confiteantur *suprascript.*

Primae diei acta pomeridiana

Tempore solito tonus campanarum pro vesperis dicendis et decantandis edetur, quibus totus clerus interesse studeat, iis finitis benedictio solennis per reverendissimum dabitur, qua data congregatio solvetur. Chorus autem completorium et matutinum veluti pensum illius diei debitum prosequetur.

Causae autem breviores, si quae revidendae occurrerint, eas dominus vicarius cum deputatis examinadoribus summario iure revidebit et decidet. Maiores autem causae ad longum litis processum reiicientur.

Franciscus episcopus Zagrabiensis manu propria

[*Kivül:*] Ordo synodum celebrandi.

5.

**Az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinat azon határozatai,
amelyeket Ergelich Ferenc zágrábi püspök
Pázmány Péter esztergomi érsek számára
megerősítés végett megküldött,
és Pázmány saját megjegyzéseivel látott el**

A: NAZ APK ACA fasc. 95., nr. 26.

Eredeti tisztázat, a püspök autográf aláírásával, Pázmány
glosszáival, kiadatlan

B: NAZ Acta Ecclesiastica fasc. 8., nr. 59.

Eredeti tisztázat, a püspök autográf aláírásával, nem küldték el
Pázmánynak, kiadatlan

A nemzeti zsinat 9. fejezete lehetővé teszi a határozatokkal kapcsolatos javaslatokat. A püspök és a káptalan küldötte (Marnavics Tomkó) nem az utasításának megfelelően járt el, kárt okozva ezzel a feletteseknek, ezért az egyházmegyei zsinat a károk elhárításáról határozott. A 3. fejezetben egyetlen magyar szeminárium javára rendelte az elhunyt püspökök javait, nem számolva külön a szlavón egyházmegyével, azaz királysággal, amely noha a magyar királynak és törvényeknek engedelmeskedik, nemcsak régóta, hanem határaival és nyelvével is különbözik, ezért az egyházmegyének már régóta három saját szemináriuma is van (Zágráb, Bécs, Bologna), és ezeknek is szüksége van a támogatásra. Ezért a császári diploma értelmében az ezen országban elhunyt püspökök javai ezen szemináriumokat vagy közülük egyet illetnek. Ez ellen a határozat ellen Vinkovich Benedek pécsi püspök és zágrábi nagyprépost a püspök és a káptalan nevében már a nemzeti zsinaton tiltakozott. Emiatt a zsinat úgy határozott, hogy a számukra káros dekrétum ügyében Pázmány Péter bíboroshoz, vagy ha ő hajthatatlan lenne, a pápához folyamodnak, bízva a pápa méltányosságában. (Pázmány glosszája: A pápa ítélje meg, hogy jogos és szokásos dolog-e, hogy az egyházmegyei zsinat érvényteleníti a nemzeti zsinat határozatait.) A nemzeti zsinat a helyi liturgiák el-

törléséről és a római rítus bevezetéséről határozott. Az egyházmegye küldötte ez ügyben is előljárái szándéka ellenére cselekedett, és ismét Vinkovich tiltakozott ünnepélyesen. Ez ügyben is úgy határozott a zsinat, hogy a pápához fordulnak és az ő (remélhetőleg kedvező) döntése alapján cselekednek, addig is megtartják a négy vagy több százada őrzött helyi ritust. (Pázmány glosszája: Parancsolja meg a pápa, hogy alkalmazkodjanak a főhöz és a maradék testhez.) A nemzeti zsinat a címzetes püspökségek elnyerésénél csak a magyarországi káptalanokról emlékezett meg, nem említi a Szlavón Királyságot. Kéri a bíborost, nyilatkozzon: Magyarország káptalanjai ugyanolyan szűk értelemben értendők, mint Magyarország szemináriumai, és amint a magyarországi szeminárium kifejezésbe Szlavónia szemináriumait nem érti bele, úgy a magyarországi káptalanok közül is kizárja a szlavóniai káptalanokat? Ezt a császár és a katolikus vallás (amit sértetlenül megőrzött) ügyében szerzett érdemeik miatt nem érdemlik a Szlavón Királyság káptalanjai és klérusa. Ha valóban így érti a nemzeti zsinat, akkor a pápához és a császárhoz fordulnak. (Pázmány glosszája: Csomót a kákán. Ez csak azt tiltotta, hogy külföldiek és a Magyar Királyságon kívül élők ne bírjanak magyarországi püspökségeket. Semmilyen módon nincsenek kizárva azok, akik a királyság koronája alatt vannak.) A zsinat második pontja a főespereseket hivatalvesztéssel fenyegeti meg, ha nem vizitálják személyesen a kerületüket. Ezt a büntetést a kánonok csak a legsúlyosabb vétkek esetén írják elő, ezért kéri a bíborost, enyhítse ezt a büntetést, különben ez ügyben is a pápához fordulnak. (Pázmány glosszája: A pápa ebben a súlyos és eddig elhanyagolt ügyben parancsolja meg, hogy engedelmeskedjenek a nemzeti zsinatnak.)

Ex decretis dioecesanæ synodi Zagrabiensis anno Domini 1634.
die 19. mensis junii et sequentibus immediate duobus diebus
celebratæ quaedam constitutiones sequentes descriptæ et ad
eminentissimum cardinalem Petrum Pazmany
pro ratificatione transmissæ

Et quia capitulo 9 eadem synodus nationalis admittit, quod licitum sit cum charitate et debita reverentia cuique proponere, si quid forte addendum vel minuendum in statutis synodorum factis vel deinceps faciendis videretur; ac etiam quod nuncius ad prædictam nationalem synodum pro dioecesi hac per reverendissimum dominum episcopum et venerabile capitulum Zagrabiense cum limitata potestate missus in tractandis istius dioecesis negotiis, munere suo citra instructiones in scriptis sibi traditas cum evidenti principium suorum præiudicio perfunctus sit, ideo sancta hæc synodus in Spiritu Sancto congregata difficultates et præiudicia, veluti quæ ea tanquam propria magis sentit, uti sequitur, tollenda atque discutienda esse duxit.

Tertio capitulo prædicta nationalis synodus cum magno istius dioecesis præiudicio defunctorum quorumlibet praelatorum res, quæ ex tenore caesarei et regii diplomatis anno 1625. seminariis applicandæ forent, soli uni ex decreto eiusdem synodi nationalis erigendo seminario Ungarico addixit, non habita peculiari ratione ac mentione dioecesis atque regni huius Sclavoniae. Unde ex quo regnum hoc licet regi et legibus Hungariae pareat, non solum longo intervallo, verum etiam terminis atque limitibus, necnon lingua quoque seu sermone peculiaribus distinctum sit, et ex quo pro dioecesi hac iam a multis retroactis temporibus alumnatus ac seminaria unum hic Zagrabiæ, alterum Viennæ in Austria, tertium Bononiæ in Italia erecta esse visuntur, neque tamen cum iis facultatibus atque provisione, ut opus non habeat patrocínio et largitione piorum. Ideo praelatorum in hoc regno decedentium res iuxta prædictum sacrum diploma non illi uni Hungariae seminario erigendo, sed illis tribus vel alicui ex illis, quæ pro dioecesi hac iam pridem licet pro modulo erecta sunt, cum optima ratio

suadeat, ut quod de corpore huius dioecesis desumitur, in commoda eiusdem corporis redundet, applicandae esse censentur.^a

Accedit etiam, quod tali constitutioni synodi nationalis ex parte dioecesis huius nomine et in persona tam reverendissimi domini episcopi nostri, quam venerabilis capituli Zagrabiensis per reverendissimum dominum Benedictum Vinkovich episcopum Quinqueecclesiensem et praepositum maiorem istius ecclesiae Zagrabiensis in ipsa illa synodo nationali contradictum sit. Quapropter decernit sancta synodus, ut super praemisso nationalis synodi praedictae in praeiudicium huius ecclesiae facto decreto, ex praemissis rationibus primum eminentissimus cardinalis Pazmany, tanquam primas, demum si is difficilior forte foret, sua sanctitas tempestive requiratur. Sperat enim sancta synodus suam sanctitatem praemissa aequalitate, pro sua in omnes ecclesias pietate, moderaturam.

Eadem synodus nationalis de abolendis peculiarium ecclesiarum ritibus, ac introducendo per omnes ecclesias ritu Romano decernit. In quo quidem negotio cum nuncius pro hac dioecesi, uti praemissum est, missus, cum se pari, qua praemissum est, methodo contra principalium suorum mentem gessisset, atque viso praeiudicio, consideratis item efficacissimis pro ecclesia hac rationibus praedictus reverendissimus dominus episcopus Quinqueecclesiensis et praepositus maior huius ecclesiae Zagrabiensis solemniter et protestatus fuisset et contradixisset. Ea propter in hoc quoque puncto statuit sancta synodus suam sanctitatem debite requirendam esse; demum iuxta resolutionem suae sanctitatis, quam synodus sibi sperat propitiam fore, agendum, interim autem ritus ecclesiae huius a quatuor ac amplius seculis observatos retinendos esse.^b

Nationalis synodus in obtinendis episcopatibus titularibus mentionem facit solummodo capitulorum Hungariae, non habita men-

^a *in margine add. manu Petri Pázmány* Sua Sanctitas diiudicet, an iuris et moris sit, ut synodus dioecesana abroget statuta synodi nationalis. Et partem decernat.

^b *in margine add. manu Petri Pázmány* lubeat Sua Sanctitas, ut se conformant capiti et reliquo corpori.

tione regni Sclavoniae. Ideo sacra haec synodus scribet eminentissimo cardinali, ut se superinde declarare dignetur, utrum scilicet capitula Hungariae ita stricto vocabulo nuncuparit, atque seminaria Hungariae, et uti sub vocabulo seminarii Hungariae seminaria Sclavonica comprehensa esse noluerit^a, ita etiam sub appellatione capitulorum Hungariae voluerit esse exclusa capitula Sclavoniae. Alioquin cum nullis demeritis suis id vel de sua sacratissima maiestate vel vero de religione catholica, quam illibate semper servarunt servantque, promeruerint capitula et clerus regni Sclavoniae, non est, quod tam insigni censura notaretur. Indeque enitendum erit, ut si ea sit mens praedictae synodi, etiam super hoc sua sanctitas requiratur, et si opus foret, sua quoque maiestas.^b

[B:] *Aequum esse censet sancta synodus, ut ad formulam juramentorum capitularium illa clausula de diplomate servando, quam nationalis synodus proposuit, addatur: cum proportione tamen ad ea, quae de seminariis huius dioecesis praemissa sunt.*

Ubi caput secundum synodi nationalis perlectum fuisset atque domini archidiaconi huius dioecesis animadvertissent, ratione visitationis personaliter per seipsos obeundae, poenam gravissimam, amissionem duntaxat beneficiorum, quam poenam non nisi ob gravissimum crimen, canones sacri infligere consueverunt, appositum fuisse, habita prae oculis sacerdotali modestia in hunc modum proposuerunt, ut nomine synodi requiratur superinde eminentissimus cardinalis, dignetur gravitatem tantae poenae mitigare, alioquin super hoc quoque puncto, uti super reliquis requiratur sua sanctitas, ad cuius Sedem Apostolicam, uti praemissa gravamina, ita hoc quoque gravamen sacra haec synodus provocata esse vult, prouti et provocat.^c

Franciscus Erghelius episcopus
Zagrabiensis manu propria

^a noluerit] voluerit

^b *in margine add. manu Petri Pázmány* Nodus in scirpo. Hoc solum vetuit, ne externi ac extra regnum Ungariae morantes habeant episcopatus Ungariae. Nullo modo sunt exclusi ulli, qui sub corona regni sunt.

^c *in margine add. manu Petri Pázmány* Sua Sanctitas in re tam gravi et hucusque tam negligenter administrata jubeat, ut synodo nationali obediant.

6.

**Pázmány Péter esztergomi érsek
Francesco Barberini bíborosnak**

Sopron, 1635. január 27.

BAV Barb. lat. vol. 6893., fol. 100r, 101v.

Egykorú tisztázat, autográf aláírás, kiadott¹³

A pápa akaratából a tartományi zsinaton egyhangúlag elfogadták a római rítust, egyedül a zágrábi püspök szegült ellen, más által felbújtva, és a Szentszékhez fordult. A levélíró a most Rómában tartózkodó Marnavics Tomkót bízta meg, hogy az ezzel kapcsolatos megfontolásait adja elő a pápának és a címzettnek, a magyar országgyűléssel kapcsolatos jelentenivalókkal együtt. Kéri a címzettet, hogy mondandóját jóindulatúan hallgassák meg és támogassák.

Eminentissime ac reverendissime domine,
patrone observandissime.

Ex benigna sanctitatis suae voluntate in synodo provinciali Hungariae Romani officii ritum unanimi consensu recepimus. Solus vero reverendissimus episcopus Zagrabiensis, non suo, sed aliorum consilio ductus, in synodo sua dioecesana et restitit, et ad Sedem Apostolicam provocavit.

Qua in re, quas ego considerationes habeam, per reverendissimum dominum episcopum Bosnensem, nunc Romae existentem, sanctitati suae ac vestrae eminentissimae dominationi repraesentandum commisi; sicut et quae circa haec comitia Ungarica significanda suae sanctitati videbantur.

Eapropter eminentiam vestram obnixe rogo, ut quae per dictum reverendissimum dominum Bosnensem proponuntur, benigne audire ac patrocinio suo promovere dignetur. Manus emin-

¹³ HANUY 1910–1911, 2:545–546.

tissimae dominationis vestrae humillime veneror; ac a Deo felicitatem omnem precor.

Edenburgi, 27 januarii 1635.

Eminentissimae dominationis vestrae
humilissimo et obligatissimo servitore

Il cardinale Pazmany manu propria

[*Kívül:*] Maestro Ceva¹⁴ che lo porti.

[*Más kézzel:*] 1635 Edemburgo 27 gennaio. Il cardinale Pasman. Che nel sinodo provinciale di Ungaria si è ricevuto con consenso unanime il rito dell'offitio Romano, solo vi ha fatta resistenza il vescovo di Zagabria. Onde il cardinale ne significa a vostra eminenza le considerationi che vi ha sopra per mezzo del vescovo di Bosna, quale sua eminenza desidera che sia ascoltato et favorito in qualche egli proporrà et riferirà in proposito di comitii Ungarici.

¹⁴ Francesco Adriano Ceva államtitkár (1634–1643).

**Draskovich György váci püspök
Vinkovich Benedek pécsi püspöknek**

Pozsony, 1635. április 2.

NAZ APK ACA fasc. 96., nr. 12/14.

Autográf, pecséttel, kiadott¹⁵

A levélíró örül, hogy a címzett előadta a bánnak a határjelek ügyében őt ért igazságtalanságot. Marnavics Tomkó lemondott a boszniai püspökségről, valószínűleg Rómából többet vár. Pázmány nem dühöng annyira, mint korábban, de a dolgot megírták Rómába, ahol nagyon csodálkoznak az egyházmegyei zsinat merészségén a nemzeti zsinat ellen. Híreket tudósít Pozsonyból.

Reverendissime domine et frater mihi
in Christo observandissime.

Grata mihi fuit reverendissimae dominationis vestrae epistola, et gaudeo, quod illustrissimo domino bano¹⁶ iniurias nostras ratione metarum exposuerit. Si vixero, et tunc in Pono esse potero, omnino nec mihi, nec reverendissimae dominationi vestrae deero, sed haec pendent a futuris contingentibus. Reverendissimus quondam Bosnensis, huiusmodi esse desiit, omnino abdicavit se eo munere, credo idcirco, quia Romae ampliora expectat. Eminentissimus cardinalis noster, non ita vehementer succenset uti antea, res tamen Romam perscripta fuit, ubi vehementer mirantur audaciam synodi dioecesanae adversus synodum nationalem. Famulus dominationis vestrae reverendissimae dominum comitem Paulum Palfi¹⁷ hic non offendit, nec quidquam dixit, ad quae plura rescribenda

¹⁵ KUKUJJEVIĆ SAKCINSKI 1869, 155.

¹⁶ Erdődy Zsigmond horvát, dalmát és szlavón bán (1627–1639).

¹⁷ Pálffy Pál, 1625-től a Magyar Kamara elnöke.

essent. Cratz¹⁸ Viennae e custodia elapsus, ultra Biche¹⁹ captus est, et hodie huc reductus, maxime opera domini comitis Pauli Palfi et domini Bercheni,²⁰ qui eum insequebatur. Erit res gratissima imperatori, est enim captivus maximi momenti. Pax cum Saxone adhuc incerta.

Deus reverendissimam dominationem vestram servet diu incolumem.

Posonii, 2 aprilis 1635.

Reverendissimae dominationis vestrae

servus et frater addictissimus

Georgius Draskovith episcopus Vacienis

[*Címzés kívül:*] Reverendissimo domino Benedicto Vinkovich, episcopo Quinquecclesiensi, praeposito Zagrabiensi et abbati Diakensi, sacrae caesareae regiaeque maiestatis consiliario. Domino fratri in Christo mihi observandissimo.

[*Más kézzel:*] Reverendissimi domini Georgii Draskovitii episcopi Vacinesis.

¹⁸ Johann Philipp Cratz von Scharffenstein, császári katonai parancsnok a harmincéves háborúban, aki 1632-ben átállt a svéddekhez, ezért elfogása után 1635-ben Bécsben kivégezték. Kivégzése előtt rövid időre megszökött a börtönből, erre utal a levél.

¹⁹ Biccse, Bytča, Szlovákia.

²⁰ Bercsényi Imre kamarai tanácsos.

8.

**Pázmány Péter esztergomi érsek memorialéja
VIII. Orbán pápához a római rítus bevezetéséről
Magyarországon**

Dátum nélkül (Róma, 1635. szeptember 12. előtt)

AAV Sec. Brev., Reg. vol. 827., fol. 38r, 39v.

Egykorú tisztázat, Marnavics Tomkó János kézírásával, kiadott²¹

Pázmány Péter a pápa utasítására több zsinaton és nemcsak szuffragáneusai, hanem a kalocsai érsek és szuffragáneusai beleegyezésével a magyar korona összes egyházában bevezette a római rítust. Egyedül a zágrábi káptalan szegült szembe a közakarattal, a nemzeti zsinat után 14 hónappal egy zsinaton megtagadva a római rítust és a Szentszéknél tiltakozva. Francesco Barberini bíboros a zágrábi misekönyvet és breviáriumot a római kúriába hozatta, a Szent Hivatal hibásnak találta. Ergelich Ferenc zágrábi püspök a koadjutorának, Marnavics Tomkó Jánosnak adott levelével kérte a római rítus bevezetését, ezért Pázmány kéri a pápát, hogy bréve útján érvénytelenítse a zágrábi zsinatot, és rendelje el a római rítus bevezetésére vonatkozó magyar zsinati határozatok végrehajtását. A hátlapon levő feljegyzés szerint Marco Aurelio Maraldi és Francesco Paolucci javaslatára, Francesco Barberini bíboros helyeslésével a pápa jóváhagyta a római rítusú misekönyv és breviárium használatát a kérésnek megfelelően (1635. szeptember 12.).

Beatissimo Padre.

Havendo l'eminetissimo signor cardinale Pazmano per comandamento della Santità Vostra e come arcivescovo di Strigonia e primate del regno d'Ungaria con iterati sinodi et assenso non solo delli suoi suffraganei di Strigonia, ma anco dell'arcivescovo

²¹ GALLA 1936, 97.

Collocense e suffraganei di questo, introdotto il rito della Chiesa Romana in tutte le chiese appartenenti alla corona Ungara, solo il capitolo di Zagabria dopo quattordici mesi dell'ultimo sinodo Ungarico, in un sinodo radunato l'anno passato s'è opposto all'assenso universale, oppugnando e ricusando detto rito, e protestando ricorso alla Sedia Apostolica. Perciò havendo l'eminentissimo signor cardinale Barberino fattosi mandare da Zagabria il messale e breviario della detta Chiesa, et essendo stati conosciuti difettosi dal Santo Ufficio, oltre che l'istesso vescovo di Zagabria con lettere scritte al vescovo di Bosna suo coadiutore e capitolare, insta per l'introduzione d'esso rito Romano, si supplica che la Santità Vostra v'interponga la sua suprema autorità, irritando l'impertinente sinodo di Zagabria per via di breve, et comandando l'essecutione delli sinodi Ungarici nell'introduzione d'esso rito Romano, che il tutto si riceverà per grazia particolare della Santità Vostra. Quam Deus.

[*Kívül:*] Alla santità di nostro signore l'eminentissimo signor cardinale Pazmano. [*Más kézzel:*] Alli Monsignori Maraldo²² e Paolucci²³ che ne parlino. [*Más kézzel:*] Zagrabiensis. Ambo: si eminentissimo cardinali Barberino²⁴ placuerit, fieri poterit. Eminentissimus annuit, id est. etc. [*Más kézzel:*] 12 septembris 1635. Sanctissimus annuit quod utantur missali et breviario iuxta ritum Romanum cum narrativa memorialis in folio.

²² Marco Aurelio Maraldi brévetitkár (1627–1651).

²³ Francesco Paolucci de' Calboli, a Zsinati Kongregáció titkára (1626–1657).

²⁴ Francesco Barberini bíboros nepos (1623–1644).

VIII. Orbán pápa brevéje a római rítus bevezetéséről Magyarországon

Róma, 1635. szeptember 28.

A: NAZ APK ACA fasc. 117., nr. 41.

Eredeti hártyaoklevél

B: AAV Sec. Brev., Reg. vol. 827., fol. 37rv.

Regisztrum

C: EPL AEV nr. 166.

Egykorú másolat, Marnavics Tomkó János kézírásával, kiadott²⁵

Pázmány Péter előadta, hogy több zsinaton és nemcsak szuffragáneusai, hanem a kalocsai érsek és szuffragáneusai beleegyezésével a magyar korona összes egyházában bevezette a római rítust. Erre a zágrábi káptalan a nemzeti zsinat után 14 hónappal egy zsinaton a közakarattal szembeszegült, megtagadva a római rítust, és a Szentszéknél kívánt tiltakozni. Francesco Barberini bíboros a zágrábi misekönyvet és breviáriumot a római kúriába hozatta, a Római Inkvizíció bíborosai megvizsgálták, és számos hibát találtak benne. Ergelich Ferenc zágrábi püspök a koadjutorának, Marnavics Tomkó Jánosnak adott levelével kérte a római rítus bevezetését, ezért Pázmány a pápa intézkedését kérte. A pápa a kérésnek engedve elrendeli, hogy minden magyar egyház vegye át a római rítusú misekönyvet és breviáriumot, és a zágrábi zsinatot teljesen semmisnek nyilvánítja.

²⁵ PRAY 1776–1779, 1:79–81; SZVORÉNYI 1807, 253–255; ROSKOVÁNYI 1861–1875, 5:317–318; KNAUZ 1865, 409–410.

Urbanus P. P. VIII.

Ad futuram rei memoriam. Exponi nobis nuper fecit dilectus filius noster Petrus tituli Sancti Hieronymi Illiricorum presbiter cardinalis Pasmanus nuncupatus ecclesiae Strigoniensis ex concessione et dispensatione apostolica praesul, quod licet iteratis synodis et cum assensu nedum suffraganeorum suorum, verum etiam venerabilis fratris archiepiscopi Collocensis, eiusque pariter suffraganeorum in omnibus ecclesiis ad coronam regni Hungariae spectantibus ritum Ecclesiae Romanae introduxerit, nihilominus capitulum ecclesiae Zagrabiensis dumtaxat, post lapsum quatuordecim mensium ab ultima synodo Hungarica, in una synodo anno proxime praeterito congregata, assensui universali se opposuit, oppugnando et renuendo ritum praedictum, ac protestando de habendo ad hanc Sanctam Sedem recursu.

Quapropter cum missale et breviarium ecclesiae Zagrabiensis opera dilecti filii nostri Francisci Sancti Laurentii in Damaso diaconi cardinalis Barberini nuncupati, Sanctae Romanae Ecclesiae vicecancellarii, nostri secundum carnem ex fratre germano nepotis, ad Romanam Curiam transportata, et a venerabilibus fratribus nostris Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus contra haereticam pravitatem inquisitoribus generalibus recognita, eaque variis defectibus obnoxia reperta fuerint, et venerabilis frater episcopus Zagrabiensis litteris eius ad venerabilem etiam fratrem episcopum Bosnensem eius coadiutorem datis pro introductione dicti ritus Ecclesiae Romanae instet, nobis propterea dictus Petrus cardinalis humiliter supplicari fecit, ut in praemissis opportune providere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur dicti Petri cardinalis votis, quantum cum Domino possumus, annuere, illumque specialibus favoribus et gratiis prosequi volentes, huiusmodi supplicationibus inclinati, quod ecclesiae Regni Hungariae praedictae, illarumque praesules, canonici et aliae quaevis personae ecclesiasticae illarum servitiis adscriptae missali et breviario iuxta ritum Ecclesiae Romanae uti omnino debeant et teneantur, apostolica auctoritate tenore praesentium statuimus et ordinamus, synodumque dioecesanam

Zagrabiensem, ut praefertur, celebratam, auctoritate et tenore praesentis cassamus, irritamus et annullamus, ac pro cassata, irrita et annullata haberi volumus et mandamus, decernentes irritum et inane, si quid secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attentari, non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac dictarum ecclesiarum etiam iuramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus caeterisque contrariis quibuscunque.

Datum Romae apud Sanctam Mariam Maiorem sub annulo piscatoris die XXVIII septembris M.D.C.XXX.V. Pontificatus nostri anno decimotertio.

M. A. Maraldus

[*Kivül:*] Breve Urbani VIII de ritu Romano observando 1635.

10.

**Ergelich Ferenc zágrábi püspök
Pázmány Péter esztergomi érseknek**

Zágráb, 1635. november 12.

EPL AS Acta Radicalia, Classis X, nr. 196. fasc. 61., pag. 60–61.

Egykorú tisztázat, autográf aláírás, kiadott²⁶

Noha Vinkovich a Zágrábban legújabbán tartott és a pápa által a napokban érvénytelenített zágrábi zsinaton arról számolt be, hogy ő a címzett által celebrált nemzeti zsinaton ellentmondott a római rítus zágrábi egyházmegyébe való behozatalának, de a zágrábi zsinaton a levélíróval együtt azon fáradozott, hogy a zágrábi misekönyv és breviárium helyett a római rítust vegyék be. Ezért kéri, hogy a címzett Vinkovichot részesítse kegyeiben.

Eminentissime princeps et domine, domine patrone mihi
colendissime.

Orationum in Domino et servitiorum meorum debita
commendatione praemissa.

Licet reverendissimus dominus Benedictus Vinkovich episcopus Quinque Ecclesiensis in novissima synodo Zagrabiensi his diebus per sanctissimum dominum nostrum Urbanum Octavum papam annihilata retulisset, quod ipse in synodo nationali per eminentissimam celsitudinem vestram celebrata introductione in dioecisim Zagrabiensem Romano ritui contradixisset, nihilominus tamen in eadem annihilata synodo mecum una certis ex rationibus magnopere laboravit, ut postposito Zagrabiensi Missali et Breviario ritus Romanus recipiatur, mea conscientia hoc coram eminentissima celsitudine vestra testor. Proinde eandem eminentissimam celsitudinem vestram rogo magnopere, dignetur dictum

²⁶ TUSOR 1999, 55.

reverendissimum dominum Quinque Ecclesiensem gratia sua et clementia prosequi. Quod ego cum eodem domino Quinque Ecclesiensi eminentissimae celsitudinis vestrae orationibus et servitiis promereri elaborabimus.

Deus ter Optimus Maximus eminentissimam celsitudinem vestram salvam et felicem in annos quam plurimos nobis et ecclesiae suae sanctae servare dignetur.

Datum Zagrabiae, die 12 novembris, anno Domini 1635.

Eminentissimae celsitudinis vestrae

servus et sacellanus

Franciscus Erghelius episcopus Zagrabiensis manu propria

[*Címzés kívül:*] Eminentissimo principi et domino domino Petro Sacrae Romanae Ecclesiae tytuli Sancti Hyeronimi Illiricorum presbytero cardinali Pazman, archiepiscopo Strigoniensi, locique eiusdem comiti perpetuo, legato nato, primati Hungariae, sacratissimae caesareae regiaeque maiestatis intimo consiliario et per Hungariam summo cancellario etc, domino domino ac patrono colendissimo.

[*18–19. századi tartalmi kivonat.*]

11.

**Ergelich Ferenc zágrábi püspök
Pázmány Péter esztergomi bíboros érseknek**

Zágráb, 1635. november 12.

EPL AS Acta Radicalia, Classis X, nr. 196. fasc. 61., pag. 62–63, 65.

Egykorú tisztázat, autográf aláírás, kiadatlan

Marnavics Tomkó négy napja jött vissza Rómából, és hozta a brévét, amely eltörli a zágrábi breviárium és misekönyv használatát, megparancsolja a római rítus bevezetését minden magyarországi egyházban, a zágrábi zsinatot pedig teljesen érvényteleníti. A bréve másolatát megküldi a címzettnek, a brévét a káptalanban és az egyházmegegyében kihirdeti, a római rítust pedig mind Zágrábban, mind a többi egyházban bevezeti. Előadja fáradozásait, hogy az elődei által világiaknak adományozott egyházi javakat visszaszerezze, bizonyítva ezen püspöki adományozások érvénytelenségét, hiszen ezeket a törvény értelmében kizárólag a király adományozhatja. Mivel a bíróságon nem tudta egyházának érdekeit érvényesíteni, a címzett közbenjárását kéri.

Eminentissime princeps et domine, domine patrone
colendissime.

Orationum in Domino devotarum et servitiorum meorum
humillima commendatione.

Reverendissimus dominus Joannes Tonko Marnavitius episcopus Bosznensis quatuor ante dies Roma rediit, breveque apostolicum ad me adtulit, in quo^a sua sanctitas breviaria et missalia Zagrabiensia sustulit, ritum Romanum in omnibus ecclesiis Regni Hungariae observari demandavit, synodumque Zagrabiensem certas ob rationes totaliter annihilari^b. Cuius brevis apostolici paria ad

^a quo] qua

^b annihilari] annihilandi

eminentissimam celsitudinem vestram transmissa idem reverendissimus dominus Bosznensis retulit, proindeque nihil aliud restat, nisi ut illud tam in capitulo, quam in dioecesi publicem et ritum Romanum tum in Zagrabiensi, tum in aliis ecclesiis observari et teneri curem.

Quantopere praedecessores mei bona et possessiones episcopatus Zagrabiensis ab ecclesia abalienaverint contra jura patria, canonica ac juramentum proprium secularibus personis non modo masculino sed et foemineo sexui dederint et donaverint jure perennali, tam ex meis litteris, quam ex aliorum fidei relatione eminentissima celsitudo vestra intelligere poterit. Cum autem nec in publica regni novissima congregatione, neque alibi obtinere potui, ut dictae episcopales donationes secularibus jure perennali factae tollantur, et ecclesia in integrum restituatur, juridicum processum contra tales donationes coram vicario meo temporali institui, pluribusque argumentis et rationibus, ex legibus patriis et canonicis desumptis, in judicio comprobavi, tales donationes episcopales illegitimas et nullas esse, potissimum autem idcirco, quod de scripta lege patriae Tripartiti partis 1. tituli 10. bonorum ecclesiasticorum legitimus collator sit regia majestas^a, propterea, quod universa bona ecclesiastica defunctis episcopis in regiam majestatem devolvuntur, quae episcopis vita eorum durante ad gubernandum cum ecclesia data fuerunt, et quia de eadem lege una et singularis persona in praejudicium collationis regiae de bonis jure perennali nihil disponere potest sine consensu regio, idcirco etiam tales donationes invigrosae essent. Accederet praeterea, quod episcopi tempore consecrationis suae jurant se bona episcopatus neque donare neque vendere, vel impignorare ac infeudare velle. Has et alias plures in medium attuli, de quibus judex cum suis assessoribus nullam aliam deliberationem tulit, quam quod ipse non haberet modum auctoritatem episcopalem judicandum, frivolas proprio ingenio inventas rationes annectendo, quam deliberationem ego ad Tabulam Regiam in prae-

^a majestas] majestatis

sentiam domini personalis provocavi. Proinde eminentissimae celsitudini vestrae supplico, dignetur autoritate sua istud ecclesiae meae negotium, juri ac justitiae consentaneum ita promoveri, ut eadem ecclesia suis iustis juribus gaudere possit et valeat. Quam eminentissimae celsitudini vestrae gratiam et benevolentiam orationibus et servitiis vita mea comite promereri elaborabo.

Deus ter Optimus Maximus eminentissimam celsitudinem vestram salvam et incolumem in annos quam plurimos conservet.

Zagrabiae, die 12 novembris anno Domini 1635.

Eminentissimae celsitudinis vestrae
servus et sacellanus

Franciscus Erghelius episcopus Zagrabiensis manu propria

[*Címzés kívül!*] Eminentissimo principi et domino, domino Petro Sacrae Romanae Ecclesiae tituli Sancti Hieronimi Illiricorum presbytero cardinali Pazmany, archiepiscopo Strigoniensi, locique eiusdem comiti perpetuo, legato nato, primati Hungariae, sacratissimae caesareae regiaeque maiestatis intimo consiliario, et summo per Hungariam cancellario etc., domino, domino ac patrono colendissimo.

[*19. századi tartalmi kivonat.*]

**Ergelich Ferenc zágrábi püspök kihirdeti
VIII. Orbán pápa brévéjét a római rítus bevezetéséről
a zágrábi egyházban**

Zágráb, 1635. november 20.

NAZ APK ACA fasc. 95., nr. 3.

Egykorú tisztázat, autográf aláírások, pecséttel, kiadott²⁷

Ergelich Ferenc zágrábi püspök kihirdeti egyházmegyéje papsága számára a pápai brévét a római rítusú misekönyv és breviárium bevezetéséről a zágrábi egyházban. Közli a bréve szövegét. Ergelich november 17-én összehívta a káptalant, Andrija Otavčić császári főesperessel felolvastatta a brévét, majd az átiratát a székesegyház kapujára kifüggesztve nyilvánosan kihirdette. Ennek értelmében elrendeli, hogy a bréve értelmében nemcsak a székesegyházban, hanem az egyházmegye összes templomában a mai naptól számítva négy héten belül vezessék be a római rítusú misekönyvet és breviáriumot, és hagyják el a zágrábit. Az irat hátlapján levő feljegyzés szerint december 20-án Jászkay Ambrus császári prépost és Verbanovich Gáspár örkanonok a káptalan nevében a püspök elé járultak, biztosították a bréve iránti engedelmességükről, elfogadták a római rítust, és kérték, hogy tűzzön ki későbbi határidőt a római rítusú szerkönyvek beszerzésére. Mivel kérésük jogosnak tűnt, a következő év húsvétját jelölte ki a káptalan és az egyházmegye papsága számára határidőnek a könyvek beszerzésére.

Nos Franciscus Erghelius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Zagradiensis, Beatissimae Mariae Virginis de Thopuzka abbas commendatarius ac sacratissimae caesareae regiaeque maiestatis consiliarius. Universis et singulis reverendissimis, reverendis et venerabilibus dominis capitulis, praepositis, archidiaconis, vicearchidia-

²⁷ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1869, 155–158.

conis, praebendariis, parochis, capellanis et aliis omnibus dioecesis nostrae personis ecclesiasticis, salutem et paternam benedictionem.

Noverint dominationes vestrae sanctissimum dominum nostrum Urbanum Octavum universalis ecclesiae papam de et super recipiendis in ecclesia hac et in tota dioecesi Zagrabiensi missali ac breviario ritumque Romano se se clementissime resoluisset ac super iis sub sigillo piscatoris breve apostolicum in haec verba ut sequitur extradidisset.

Urbanus PP. Octavus. Ad futuram rei memoriam. Exponi nobis nuper fecit dilectus filius noster Petrus tituli Sancti Hieronymi Illiricorum presbiter cardinalis Pazmanus nuncupatus ecclesiae Strigoniensis ex concessione et dispensatione apostolica praesul, quod licet iteratis synodis et cum assensu nedum suffraganeorum suorum, verum etiam venerabilis fratris archiepiscopi Colocensis, eiusque pariter suffraganeorum in omnibus Ecclesiis ad coronam regni Hungariae spectantibus ritum Ecclesiae Romanae introduxerit, nihilominus capitulum ecclesiae Zagrabiensis dumtaxat, post lapsum quatuordecim mensium ab ultima synodo Hungarica, in una synodo anno proxime praeterito congregata, assensui universali se opposuit, oppugnando et renuendo ritum praedictum, ac protestando de habendo ad hanc Sanctam Sedem recursum. Quapropter cum missale et breviarium ecclesiae Zagrabiensis opera dilecti filii nostri Francisci Sancti Laurentii in Damaso diaconi cardinalis Barberini nuncupati Sanctae Romanae Ecclesiae vicecancellarii, nostri secundum carnem ex fratre germano nepotis, ad Romanam Curiam transportata, et a venerabilibus fratribus nostris Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus contra haereticam pravitatem inquisitoribus generalibus recognita, eaque variis defectibus obnoxia reperta fuerint, et venerabilis frater episcopus Zagrabiensis literis eius ad venerabilem etiam fratrem episcopum Bosnensem eius coadiutorem datis pro introductione dicti ritus Ecclesiae Romanae instet, nobis propterea dictus Petrus cardinalis humiliter supplicari^a fecit, ut in praemissis opportune provide-

^a supplicari] supplican<do>

re de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur dicti Petri cardinalis votis, quantum cum Domino possumus, annuere, illumque specialibus favoribus et gratiis prosequi volentes, huiusmodi supplicationibus inclinati, quod ecclesiae Hungariae praedictae, illarumque praesules, canonici et aliae quaevis personae ecclesiasticae illarum servitiis adscriptae missali et breviario iuxta ritum Ecclesiae Romanae uti omnino debeant et teneantur, apostolica auctoritate tenore praesentium statuimus et ordinamus, synodumque dioecesanam Zagrabiensem, ut praefertur, celebratam, auctoritate et tenore praesentis cassamus, irritamus et annullamus, ac pro cassata, irrita et annullata haberi volumus et mandamus, decernentes irritum et inane si quid secus super his a quocumque quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attentari, non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac dictarum ecclesiarum etiam iuramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus caeterisque contrariis^a quibuscumque. Datum Romae apud Sanctam Mariam Maiorem sub annulo piscatoris die XXVIII septembris M.D.C.XXXV. Pontificatus nostri anno decimotertio.

Quod breve apostolicum nos, qua decet, reverentia et observantia acceptando et executioni mandando nuper, die nempe decima septima huius mensis, convocato venerabili capitulo cathedrali nostro in camera audientiae palatii nostri, per reverendissimum dominum Andream Ottavczium archidiaconum Chasmensem et prothonotarium apostolicum ad intelligentiam omnium eorundem publice legi, intimari et insinuari fecimus, <tum vero> de verbo ad verbum transsumptum, sub sigillo nostro authentico et manus nostrae subscriptione ad valvas <cathedralis huius> ecclesiae affigendo, ad omnium et universorum notitiam eas apostolicas litteras notificamus et publicamus, in virtute salutaris obedientiae vobis committentes et mandantes, ut iuxta continentias earundem litterarum apostolicarum breviarium Romanum et missale ritumque Romanum, (Zagrabiensi postpo-

^a contrariis *add.*

sito), recipientes, non solum in ecclesia cathedrali hac Zagrabiensi, verum etiam in aliis cunctis et universis dioecesis nostrae ecclesiis, tam in choro, quam extra chorum, Romanum ritum statim post expletum quatuor septimanarum spatium, a die hodierna computando, observetis. Secus nullatenus facturi.

Datum ex palatio nostro episcopali Zagrabiensi, die vigesima novembris anno Domini millesimo sexcentesimo tricesimo quinto.

Franciscus episcopus
Zagrabiensis manu propria

Lecta et in dictione
contrariis correcta
idem episcopus manu propria

[*Kívül:*] Anno Domini 1635 in vigilia Sancti Thomae apostoli venerabile capitulum Zagrabiense, medio reverendorum dominorum Ambrosii Jaszkey praepositi Chasmensis et Casparis Verbanovich custodis, canonicorum ecclesiae Zagrabiensis, coram nobis personaliter constitutorum, introscriptis litteris apostolicis, sicuti antea, ita et nunc debitam obedientiam et reverentiam exhibendo, ritum et officium Romanum acceptaverunt, petentes a nobis, ut nos terminum aliquem competentem pro acquirendis libris ad dictum officium et ritum Romanum in ecclesia cathedrali Zagrabiensi peragendum necessariis, eisdem paternae daremus. Et quia iustum petere videbantur, idcirco nos pro acquirendis et apportandis ad officium et ritum Romanum peragendum libris necessariis, festum Paschae proxime adfuturum pro competenti termino venerabili capitulo cleroque Zagrabiensi ac praebendariis ejusdem chori, necnon aliis omnibus in praesenti affixa specificatis dedimus et assignavimus, ac de praesenti damus et assignamus.

Franciscus episcopus Zagrabiensis manu propria

[*Más egykorú kézzel:*] Urbani VIII papae breve de recipiendo breviario et missali ritus ecclesiae Romanae publicatum 1635 et a capitulo ita acceptatum, ut terminum pro obtinendis libris usque ad Pascha prorogatus fuerit.

**Ergelich Ferenc zágrábi püspök
Pázmány Péter esztergomi érseknek**

Zágráb, 1635. november 22.

EPL AS Acta Radicalia, Classis X, nr. 196. fasc. 61., pag. 70–71.
Egykorú tisztázat, autográf aláírás, kiadott²⁸

Noha igaz, amit legutóbb írt Vinkovich ellentmondásos magatartásáról a rítus ügyében, de nem érti, milyen céllal és szándékkal tette ezt. November 17-én összehívta a káptalant, jelen voltak Vinkovich és Marnavics Tomkó is, és a római rítus befogadásáról kiadott brevét Andrija Otavčić császári főesperessel és zágrábi kanonokkal felolvastatta. Ekkor Vinkovich előadta, ami a szíve mélyén rejtőzött: a Szent-szék nincs jól informálva, ezért a zágrábi misekönyv és breviárium kijavítása érdekében fáradozni kell a pápánál, hiszen a domonkosok misekönyvét és breviáriumát sem törölték el, hanem megerősítették. Ezzel a káptalan nagyobb részét a saját pártjára állította. Ő viszont püspöki esküjéhez híven pecsétjével és aláírásával átíratatta a brevét, és a székesegyház kapuira kifüggesztette, ezzel egyházmezejében minden egyházi személy számára kihirdette, utasítva őket, hogy négy héten belül vezessék be a zágrábi rítust. Ha nem engedelmessé válnak, a nemzeti zsinat 4. artikulusa értelmében akár javadalomtól való megfosztással is kényszeríti őket erre.

²⁸ TUSOR 1999, 55–56.

Eminentissime princeps, domine domine et patrone
colendissime.

Orationum mearum in Domino devotarum et servitorum
meorum humillima commendatione.

Quamvis verum sit illud, quod ante paucos dies ad eminentissimam celsitudinem vestram ad instantem petitionem perscripti, reverendissimum dominum Benedictum Vinkovich episcopum Quinque Ecclesiensem in novissima synodo Zagrabiensi per Sedem Apostolicam annihilata retulisse, se in synodo nationali per eminentissimam celsitudinem vestram celebrata, nomine et in persona venerabilis capituli Zagrabiensis ritui Romano in dioecesim Zagrabiensem introducendo contradixisse, ea tamen in Zagrabiensi synodo certis ex rationibus mecum una laborasse, ut idem ritus in hanc dioecesim introducatur. Quo fine et qua intentione reverendissimus dominus Quinque Ecclesiensis illud fecerit, ego assequi non possum. Die enim decima septima mensis praesentis convocato capitulo Zagrabiensi, praesentibus ibidem reverendissimis eodem episcopo Quinque Ecclesiensi et altero episcopo Bosnensi, breve apostolicum super recipiendis missali et breviariis ritumque Romano in dioecesi Zagrabiensi per Andream Ottavium archidiaconum Chasmensem, canonicum Zagrabiensem et auctoritate apostolica prothonotarium perlegendum et publicandum curavi. Qua in publicatione quidnam in corde reverendissimi domini Quinque Ecclesiensis lateret, publice declaravit, nimirum Sedem Apostolicam non esse bene informatam, et ideo adhuc pro emendandis missali et breviario Zagrabiensi apud sanctitatem suam laborandum esse, quia fratrum Dominicanorum etiam breviarium et missale per eandem Sedem Apostolicam non deposita sed confirmata esse asserebat. Qua sua declaratione majorem partem capituli in suam attraxit sententiam. Ego vero memor juramenti mei episcopalis, quo promisi, quod decreta et mandata apostolica observabo et per meos observari faciam, illud breve apostolicum sub sigillo meo et manus subscriptione transumendum curavi, et per valvales cathedralis ecclesiae Za-

grabiensis omnibus et singulis personis ecclesiasticis in dioecesi mea commorantibus publicavi demandando, ut in virtute salutaris obedientiae statim post expletum quatuor septimanarum spatium dictum ritum Romanum recipiant et observent. Cui mandato si non paruerint, ego iuxta continentias articuli quarti synodi nationalis sub privatione beneficiorum quoque ad recipiendum ritum Romanum contravenientes cogere non intermittam. Haec solum erant, quae hoc in negotio eminentissimae celsitudini vestrae significanda duxi.

Quam eminentissimam celsitudinem vestram Deus ter Optimus Maximus ad annos quam plurimos salvam felicem nobis et ecclesiae suae sanctae servare dignetur.

Datum Zagrabiae, die 22 novembris anno Domini 1635.

Eminentissimae celsitudinis vestrae

servus et humillimus capellanus

Franciscus Erghelius episcopus Zagrabiensis manu propria

[*Címzés kívül:*] Eminentissimo principi et domino, domino Petro Sacrae Romanae Ecclesiae tituli Sancti Hieronymi Illiricorum presbitero cardinali Pazmany, archiepiscopo Strigoniensi, locique eiusdem comiti perpetuo, primati Hungariae, legato nato, sacratissimae caesareae regiaeque maiestatis intimo consiliario, et per Hungariam summo secretario etc., domino, domino ac patrono colendissimo.

[*19. századi tartalmi kivonat.*]

14.

**Marnavics Tomkó János boszniai püspök
Pázmány Péter esztergomi bíboros érseknek**

Zágráb, 1635. november 22.

EPL AS Acta Radicalia, Classis X. nr. 196., fasc. 7., pag. 38–39.

Autográf, kiadott²⁹

November 17-én Ergelich összehívta a káptalant, a bréve felolvasása után Vinkovich rögtön tiltakozott, hogy mielőtt végrehajtanák, kérjenek Rómából engedélyt a javított zágrábi rítus megtartására. A többséget a pártjára vont, a maga módján kommentálva a nemzeti zsinatot. A levélíró a maga és az engedelmesek nevében replikázott, és mivel Ergelich állhatatos maradt, Vinkovich lemondott a helynöki hivatalról, azzal az ürüggyel, hogy nagyobb fizetséget akar. A püspök három napja kifüggesztett rendelettel megparancsolta a római rítus bevezetését. Ma reggel kényszerítette a levélírót a helynöki hivatal elfogadására. Vinkovich tiltakozott, hogy a levélíró idegen, tagadva, hogy Bosznia a magyar királyhoz tartozik, ezer más tévedéssel. A káptalan megalázva fogadta el a levélíró személyét. Ebben a paraszti világban ezalatt a néhány nap alatt is elfáradt, nagyon kéri, ha megürül a zágrábi püspöki szék, a címzett bárki mást tegyen ide ehhez a vad káptalanhoz püspöknek, csak őt ne. Sohasem kívánt a püspök koadjutora lenni.

²⁹ TUSOR 1999, 56–57.

Eminentissimo principe e reverendissimo signore mio, patrone
colendissimo.

Non prima, doppo il mio lungo e faticoso viaggio da Roma in queste parti ho potuto scriver a vostra eminenza per veder il fine che haverebbe havuto il breve apostolico. Alli 17 del presente monsignor vescovo convocò il capitolo, e da un protonotario apostolico lo fece legger tutto. Al quale subito il preposito trovò eccezioni e glosse protestando che avanti che si metta in essecutione, s'habbia scriver a Roma per dimandar gratia che si ritenga il rito Zagabriense emendato però. E nella sua opinione trasse la maggior parte, comentando appresso il sinodo nazionale a modo suo. Io a nome mio e di quelli che riverentemente ubbidivano, li risposi per le rime, e perché il prelato mostrò constanza apostolica, egli rinunciò il vicariato, sotto pretesto di voler maggior mercede. Il prelato de li a 3 giorni con editto ad valvas ha commandato l'osservanza del rito romano sotto pene etc. E questa mattina havendomi astretto accettare il vicariato, di nuovo il preposito ha protestato, che io son forastiere, negando che il Regno di Bosna appartenga al re d'Ungheria con mille altri spropositi, il capitolo m'ha accettato con qualche sua mortificatione. In somma tanto stracco mi trovò in questi pochi giorni con questa mera rusticità, che prego quanto so e posso, in caso di vacanza di questa Chiesa e mia sopravivenza, vostra eminenza procuri dar ogn' altro vescovo a questo indomito capitolo, che la mia persona. E se la vede, che mi chiamano coadiutore del vescovo, stia sicuro che mai ho applicato l'animo a questo titolo dal tempo che vostra eminenza me lo commandò.

Con che riverente baccio le sue sacrate mani, raccomandandomi alla sua paterna prottentione. Il Signore la conservi per ben publico.
Zagabria, 22 novembre 1635.

Di vostra eminenza reverendissima

creatura divotissima

Gio<vanni> vescovo di Bosna manu propria

15.

**Pázmány Péter esztergomi érsek
Ergelich Ferenc zágrábi püspöknek**

Pozsony, 1635. december 8.

NAZ APK ACA fasc. 95., nr. 4.

Egykorú tisztázat, autográf aláírás, kiadott³⁰

A címzett két legutóbbi levelén nagyon csodálkozik. Először azt írja, hogy a zsinaton nem értett egyet a tartományi zsinatnak a római ritusról hozott határozatának megsemmisítésével. Az egyházmegyei zsinaton a püspök dönt egyedül, a kanonokok és plébánosok csak informálják a püspököt, és tisztelettel meghallgatják a püspök döntéseit. Így nem engedhette volna a püspöki hatalom kárára, hogy az ő akarata ellenére bármilyen rendű-rangú klerikus ott határozzon. A második probléma, hogy korábbi levelében mentegeti a zágrábi prépostot, hogy semmilyen része nincsen a római rítus viszszaütasításában, míg a második levelében ennek ellenkezőjét állítja. Harmadszor pedig túri a szakadást a káptalanban, egyetlen ember megátalkodottsága miatt. Ő hasonló esetben a saját káptalanjából tekintet nélkül azonnal kitenné a lázadókat, ezt kell tennie a címzettnek is. Az ilyen botrányokat nem szabad hallgatással elleplezni, mert először a püspököt, majd a prímást, a nemzeti zsinatot, végül a pápát is alábecsülik. A baj terjedésének megakadályozására éljen a tekintélyével.

³⁰ HANUY 1910–1911, 2:618–619.

Reverendissime domine frater observande.

Binas reverendissimae dominationis vestrae litteras intra hos proximos quindecim dies accepi, in quibus mihi multa admiratione digna occurrerunt.

Primum est, quod reverendissima dominatio scribit in synodo dioecesana se non consensisse ad irritandum statutum provincialis synodi de ritu Romano recipiendo. Nam sicut in synodo provinciali nulli vocem difinitivam habent, nisi soli episcopi, ita in dioecesana synodo solus loci ordinarius habet auctoritatem statuendi et ordinandi, quae opportuna sunt. Reliqui autem sive canonici, sive plebani idcirco tantum intersunt, ut informationes dare possint ordinario, et ut mandata sui ordinarii reverenter intelligant. Cum igitur sola vestra reverendissima dominatio habuerit jus in dioecesana synodo determinandi et ordinandi, quod secundum Deum et jura canonica utile iudicavit, nec potuit nec debuit in praejudicium juris episcopalis admittere, ut contra aut praeter voluntatem suam quidquam a reliquis clericis cuiuscunque gradus in synodo dioecesana ordinaretur.

Secundum est, quod cum prioribus litteris tam operose vestra dominatio reverendissima excuset praepositum Zagrabiensem, quod nullam ipse partem habuerit in ritu Romano reprobando. In secundis litteris factum ipsius tam contrarium significet.

Tertium est, quod vestra reverendissima dominatio schisma in capitulo fieri patiatur unius hominis proterva obstinatione. Equidem si simile aliquid in ecclesia mea factum fuisset, (quod Deus clementer avertat), factionis authores et complices nullo habito cuiuscunque dignitatis respectu, ipso facto capitulo exclusissem, id quod etiam vestram dominationem reverendissimam facere debere omnino existimo. Saeditiosa enim huiusmodi scandala nec possunt, nec debent silentio transmitti, nisi correctio et satisfactio competens praestetur. Isti sunt gradus, per quos praesumptio in ruinas praecipitat dura capita. Primo ordinarium, deinde patriarcham seu primatem, postea concilium nationale, denique suam sanctitatem posthabere.

Haec sunt, quae mihi admirationem pariunt in litteris reverendissimae dominationis vestrae, quam ut autoritate sua utatur, moneo, ne malum hoc latius serpat, et capitulum factionibus ac dissidiis involvat.

Servat Deus reverendissimam dominationem vestram feliciter.
Posonii, 8 decembris 1635.

Reverendissimae dominationis vestrae
frater addictissimus

Cardinalis Pazmany

[*Kivül:*] 1635. Pazmani Primatis exprobratio contra episcopum Zagabiensem [*más kézzel:*] intuitu ritus Romani in synodo dioecessana reprobati.

16.

**Draskovich György győri püspök
Vinkovich Benedek zágrábi püspöknek**

Győr, 1637. június 15.

NAZ APK ACA fasc. 99., nr. 2.
Autográf aláírás, pecséttel, kiadatlan

A címzett biztosan püspöki székhelyére ért. Elküldi neki a Marnavics Tomkó által írt életrajzot boldog Gazotti Ágostonról, hogy a káptalan sekrestyéjében őrizték. Ugyanezen szerző illír történelme alatt nem a különböző életrajzokat érti, hanem az illír, vagyis szlavón nép átfogó történelmét, amelyet már régóta tervezett és kutatott, és amely lap-pang, elvesztése nagy kár lenne. Nem annak adja a győri olvasónonokságot, akit a címzett javasolt. Testvérileg figyelmezteti a címzettet, hogy hajtsa végre a zsinati dekrétumot a római rítus elfogadásáról. Eleinte furcsállni fogják, de megtörik a jég, és megszeretik. Hangsúlyozza az egységes liturgia értékét. Előző évben ő is kinyomtatott egy a rómaihoz igazított rituálét, a kérdéseket horvát nyelven is hozzáadta, a címzett is gondoskodhatna ugyanerről az egyházmegegye számára. Talán látta ezt a könyvet, többeknek küldött belőle Zágrábba.

Reverendissime domine et frater in Christo observandissime.
Non dubito reverendissimam dominationem vestram hucusque sedem suam episcopalem attigisse, cui ut diu prospere praesideat, ex animo voveo. Transmitto vitam Beati Augustini episcopi Zagrabienensis a domino Tomco piae memoriae conscriptam, reverendissima dominatio vestra curet in sacrario venerabilis capituli conservari. Quod ad historiam Illyricam eiusdem auctoris attinet, non intelligo vitas nonnullorum sparsim editas, sed ipsam totam ab ovo gentis Illyricae sive Sclavonicae historiam iam pridem ab

ipso meditatam atque elucubratam, quae ubinam sit, me latet, iactura sane illius valde gravis censenda foret.

Lectoratum in ecclesia mea contuli;³¹ illum, quem dominatio vestra reverendissima proposuit, non probo. Hac occasione fraterne monitam vellem reverendissimam dominationem vestram, cum Deus gubernacula ecclesiae Zagrabiensis reverendissimae dominationi vestrae tradiderit, deducat in effectum synodale decretum de acceptando ritu Romano, quod certe tandem aliquando fieri debet. Primo quidem mirum quid videbitur nonnullis, sed fracta glacie, facile ac iucundum apparebit. Maximi semper facere oportet conformitatem illam et communionem uni Deo, una et eadem formula preces et laudes adhibendi. Superiori anno curaveram excudi rituale, Romano conformatum, addita interrogationibus lingua Croatica.³² Non esset abs re, si idem reverendissima dominatio vestra pro sua dioecesi curaret. Puto librum illum a reverendissima dominatione vestra visum, transmiseram enim nonnullis Zagrabiam.

Nunc plura non attingo, Deum duntaxat oro, ut reverendissimam dominationem vestram diu incolumem tueatur.

Jaurini, 15 junii 1637.

Reverendissimae dominationis vestrae

servus et frater addictissimus

Georgius Draskovith episcopus Jauriensis

[*Címzés kívül:*] Reverendissimo domino Benedicto Vinkovith, episcopo Zagrabiensi, sacrae caesareae regiaeque maiestatis consiliario etc., domino fratri in Christo mihi observandissimo.

[*Más egykorú kézzel:*] Litterae reverendissimi domini Georgii Draskovitii episcopi Jauriensis, partim congratulatoriae, partim occasione aliarum rerum exaratae, in quibus monet, ut ritum Romanum in ecclesiam Zagrabiensem induceretur.

³¹ Drakovics György 1637-ben a konvertita Lóny Mihályt nevezte ki a győri olvasókanonokká. BEDY 1938, 412.

³² *Rituale seu formula* 1636.

II. ZAICZ JÁNOS PÁLOS SZERZETES, REMETEI VIKÁRIUS ÉRTEKEZÉSE A
MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI JAVADALMAK BETÖLTÉSÉRŐL

NAZ Acta Ecclesiastica fasc. 8., nr. 60.
Egykorú fogalmazvány, kiadatlan

Rapsodia
sive conceptus
contradictionis, protestationis et inhi-
bitionis contra et adversus statutum
etc. introscriptum et annotatum

Nos J

Synodales. //

Nos Joannes Zayecz ordinis Divi Pauli primi Eremitae commis-
sarius generalis ac monasterii Remethe dicti, non procul^a Zagra-
biam fundati, vicarius, necnon illustrissimi et reverendissimi do-
mini Joannis Telegdi archiepiscopi Colocensis in spiritualibus vi-
carius et causarum auditor generalis etc. //

Protestatio, contradictio et inhibitio
super negotio infrascripto

Nos Ferdinandus secundus etc. universis, quibus expedit, prae-
sentium vigore notificamus, qualiter reverendus Franciscus Er-
gelius, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Zagrabiensis et
noster consiliarius, nomine in primis suo et successorum suorum
episcoporum videlicet futurorum Zagrabiensium, idem nomini-
bus et in personis honorabilium capitulorum ecclesiae praefatae
Zagrabiensis cathedralis et Chasmensis collegiatae, universi item

^a non procul] iuxta *subscript. et del.*

cleri et populi in regnis nostris Sclavoniae, Croatiae et Dalmatiae Hungaricae nostrae Coronae annexis et incorporatis, modo et in futurum existentibus, anno et die infra annotato, in praesentia nostra constitutus, per modum solennis protestationis, contradictionis et inhibitionis nobis detegere et significare curavit in hunc modum. Quod cum eminentissimus ac reverendissimus dominus Petrus Pasman miseratione divina Sanctae Romanae Ecclesiae tituli Sancti Hieronymi presbyter cardinalis, primas Hungariae, legatus Sedis Apostolicae natus, archiepiscopus Strigoniensis locique eiusdem comes perpetuus, consiliarius noster intimus et per Hungariam summus cancellarius et secretarius in anno Domini 1633. Tyrnaviae in diebus Rogationum synodum provincialem vel potius nationalem uti primas Hungariae in spiritualibus celebrasset, ex tunc in actis eiusdem synodi primo die habitis constitutione octava certum statutum conditum extitisset sub tenore tali.

Saepe magnum patiuntur^a defectum Ecclesiae Hungariae eo, quod episcopatus titulares, qui ante in capitulis erant, extra regnum constitutis conferuntur, nam nec in synodis ac comitiis eorum opera uti possumus, nec in sacramento ordinis ac confirmationis administratione aliisque functionibus episcopalibus levamen ab iis habemus. Quocirca per reverendissimum aulae cancellarium roganda est sua majestas, ut in posterum iis conferre dignetur, qui in Hungariae capitulis resident. Et ubi occasio contigerit, teneatur dominus cancellarius pro tempore existens id maiestati suae efficaciter in memoriam revocare, ita, // ut deinceps, sua maiestas coetera quoque beneficia, ut plurimum, et ante alios illius dioecesis sacerdotibus conferre dignetur, in qua nempe beneficia conferenda sita esse dignoscerentur.

In quo statuto praefatus episcopus Zagrabiensis fidelis noster toti clero et populo gentis Sclavonicae, Croatiae et Dalmaticae duo

^a Saepe magnum patiuntur] Saepe magnum patiuntur *suprascript. et del.*

praeiudicia facta esse animadvertisset. Primum in paragrapho sequenti: Quocirca per reverendissimum aulae cancellarium roganda est sua maiestas, ut in posterum iis conferre dignetur, qui in Hungaria capitulis resident etc. Per verba etenim haec: iis conferre dignetur, qui in Hungariae capitulis resident, stricte, ut sonant, sumpta, videntur alia capitula extra Hungariam, in praescriptis regnis Sclavoniae, Croatiae et Dalmatiae Bosnaeque, ipsi regno Hungariae incorporatis, posita ac existentia, excludi, ita, ut personis benemeritis in praedictorum regnorum capitulis residentibus titulares episcopatus non conferrentur, sed in Hungariae duntaxat capitulis residentibus. Alterum praeiudicium et quidem longe maius eidem clero, imo et populo gentis Sclavonicae, Croaticae et Dalmaticae, tam in praesenti, quam in futurum existenti, illatum extaret, per verba haec: et ubi occasio contigerit, teneatur dominus cancellarius pro tempore existens id maiestati suae efficaciter in memoriam revocare, ita, ut deinceps, sua maiestas coetera quoque beneficia, ut plurimum ante alios illius dioecesis sacerdotibus conferre dignetur, in qua nempe beneficia conferenda sita esse dignoscerentur etc. Per quae verba ecclesiastici^a sive clerici praescriptorum regnorum Coronae Hungaricae incorporatorum, in Hungaria stricte sumpta minime habitantes, a collatione sibi fienda et possessione non solum titularium episcopatum, sed etiam coeterorum beneficiorum in Hungaria stricte sumpta existentium tamdiu^b excluderentur, quamdiu in dioecesi alicuius episcopatus in Hungaria (stricte sumpta) existentis non manerent.

Sed non tantum conditum fuisset tale statutum, sed etiam in // usum ac praxim contra gentem Sclavonicam ac Croaticam coeptus est^c ab Hungaris trahi. Nam post conditionem illius contra nonnullas personas Sclavonicae et Croaticae^d nationis beneficium in Hungaria existens petentes oppositus esset, quo mediante

^a ecclesiastici] prae *add. et del.*

^b tamdiu *suprascript.*

^c est] a dominis *add. et del.*

^d Croaticae] gentis *add. et del.*

illos incapaces esse allegabant ac praetendebant, in magnum praemissae nationis praeiudicium. Accidit, quod ubi praetactus eminentissimus Hungariae primas per litteras eiusdem protestantis, reverendi videlicet Francisci Ergelii episcopi Zagrabiensis, iuxta decretum synodi suae dioecesanae anno Domini 1634. circa festa natalia Sopronii tempore comitiorum Hungaricorum honorificentissime requisitus fuisset, ut se declarasset super eo, an videlicet per verba iam supra repetita et hic repetenda^a, haec scilicet: dignetur iis conferre (titulares videlicet episcopatus), qui in Hungariae capitulis resident etc. per nomen Hungariae solam Hungariam stricto modo sumptam, an vero lato modo, ita, ut omnia capitula sub Corona Hungariae comprehensa intelligeret. An etiam gentem Sclavonicam et Croaticam a possessione beneficiorum ecclesiasticorum in Hungaria existentium vellet omnino exclusam esse per verba haec: coetera quoque beneficia, ut plurimum et ante alios illius dioecesis sacerdotibus conferre dignetur, in qua nempe beneficia conferenda sita esse dignoscerentur etc. Ad praemissa interrogata per litteras et nuncium specialem ab episcopo Zagrabienensi facta, idem eminentissimus dominus Hungariae primas sese minime resoluit in hodiernum usque diem. Unde suspicandum est, quod per Hungariae capitula sola capitula in Hungaria stricto modo sumpta^b intelligenda, reliquorum autem regnorum Hungariae incorporatorum excludenda. In alio etiam praeiudicioso^c statuti puncto, uti verba sonarent, accipienda esse.

Praemissum autem statutum in praescriptis duobus paragraphis clero praesenti et in futurum existenti praedictae nationis Croaticae, Sclavonicae et Dalmaticae, Coronae Hungariae annexae et incorporatae^d esse praeiudiciosum // sequentibus rationibus ostendere nititur. Prima, quia gentis Sclavonicae sive Illyricae lato sumptae modo ipsa Pannonia (quae nunc Hungaria appellaretur) esset et fuisset

^a repetenda] videlicet *add. et del.*

^b sumpta] intelligi voluit *add. et del.*

^c praeiudicioso] puncto *add. et del.*

^d et incorporatae *suprascript.*

patria antiquissima. Nam eam Illyrus Poliphemus multis ante Christum secundum carnem natum seculis simul cum aliis^a provinciis ad Illyricum spectantibus occupasset, in eaque cum filiis et nepotibus sedes locasset, quae etiam, Pannonia videlicet, non a Pan pastore aliquo deorum, vel a panis copia, ut aliqui volunt, sed a Pannona, Illyrii praetacti nepote Pannonia appellata^b, postea^c ab Alexandro Magno cum toto septentrione genti Illyrici sive Sclavoniae ob praeclara bellica merita et fidelia obsequia collata extitisset^d. Unde Strabo hystoricus tempore Christi degens et Plinius post Christum natum in secundo seculo vivens, Pannoniam ipsam Illyrio circumfusam et in medutulo Illyrii positam esse asserebat. Romani quoque imperatores subiecto Illyrio^e cum ipsa Pannonia Pannoniam Illyrici provinciam constituebant, quae omnia ex monumentis antiquorum historicorum pateat.

Secunda ratio, qua ostenditur, quod non solum Pannoniam Illyrus inhabitasset, et a nepote illius Pannonia denominata fecisset, verum etiam postea continua Illyrorum patria usque ad presens fuisset.^f Licet variae gentes alienigenae saepe eandem Pannoniam ob soli fertilitatem et locorum amoenitatem invasissent, ipsosque Illyros sive Scavos (alio tunc specifico nomine vocatos) in patria illorum Pannonia dicta turbassent, ut Itali et Alemanni, ac post eos Hunni, nunquam tamen gens Illyrica sive Sclavonica in toto ex Pannonia exterminata aut eradicata fuisse probatur, sed semper post tempora Illyri Polyphemi, nunc plus nunc minus, in Pannoniae partibus usque ad Christi carnalem nativitatem et post eandem per omnia secula usque ad praesens gentem Illyricam sive Sclavonicam in Pannonia mansisse monumentis variorum chronologorum, // quam^g aliorum scriptorum fide dignorum ostendi potest.

^a aliis] Illyrii *add. et del.*

^b appellata] extitisset *add. et del.*

^c postea] gentis Illyrici *add. et del.*

^d extitisset] quam Romani imperatores subiecto sub imperium Romanum ipso Illyrico sive ~~sive~~ Illy provinciam Illyrii Illyrici et quasi in medutulo Illyrii sive Illyrici constituebant, nominabant et tenebant. / Strabo *add. et del.*

^e Illyrio] est *add. et del.*

^f qua ... fuisset *in marg.*

^g quam] ostendi potest *add. et del.*

Adveniente Atila in Pannoniam cum Hunnis eamque occupante, quamvis Illyrici sive Sclavi^a (alio tunc nomine vocati) in Pannonia tunc cum Italis et Alemannis habitantes, ab Atila superato fuissent, non tamen ejecti, sed in societatem veluti antiquissimi quondam illorum in Schytia vicini, imo et in partibus^b Hunnorum cognati, recepti fuissent. Qui cum eodem Atila et Hunnis uniti contra alias nationes Europaeas bellarunt, tantamque conjunctionem cum Hunnis habuerunt, ut pro Hunnis habiti sunt, signanter specifici Sclavi Avaros dicti. Post mortem vero Atilae Hunnis partim in Pannonia deletis, partim vero ejectis, paucibus in illa, Pannonia videlicet remanentibus, in locum Hunnorum ex utraque Mysia (quae nunc Servia et Bosna vocaretur) gens Illyrica sive Slavonica ad inhabitandam Pannoniam, nunc Hungariam dictam, intravit. Qui una cum reliquiis Hunnorum (et quidem tempore illo, quo secundario Hunni, postea Hungari dicti, anno Christi 744 ex Schytia veluti agmina egressi, et in Pannoniam ingressi) unum principem Sclavum natione Polonum, ab aliquibus Suathem, a nonnullis Suatopolugum, Marethi filium denominatum habuerunt. Irruentes secundario Hunni postea Hungari dicti in Pannoniam, eamque devicto Suathe sive Suatoplugho Illyris sive Slavis in Pannonia cum aliis nationibus pro tunc mixtım habitantibus Hungari Illyros sive Sclavos in societatem suam paulo post asciverunt, qui etiam bella contra alias nationes cum iisdem Hungaris gesserunt, ac connubia multa ad invicem contraxerunt, sicque ab eo tempore sub variis principibus Pannoniae usque ad divum Stephanum^d Hungariae regem et a temporibus eiusdem usque ad praesens semper Illyri^e et Slavi^f in Pannonia perstiterunt. Quod hystoricis antiquissimis et recentibus^g, partim Graecis partim Latinis, annalibus etiam pro nunc Hungaricis, nunc vicina-

^a Sclavi] in Pannonia tunc *add. et del.*

^b partibus] cognati *add. et del.*

^c ad] Geysam *add. et del.*

^d Stephanum] rege *add. et del.*

^e Illyri] sive *add. et del.*

^f Slavi] continue *add. et del.*

^g recentibus] Graecis et *add. et del.*

rum provinciarum, ut puta // Germanicis, Bohemicis, Polonicis, Ruthenicis atque Slavinicis, sed testimonio^a et aliorum scriptorum fide dignorum.

Tertia ratio, qua ostenditur Pannoniam etiam nunc esse gentis Illyricae sive Sclavonicae patriam, nam plures in ea Illyri sive Sclavi, quam Hungari habitarent. Quod tali demonstratione ostenditur. Pannoniam^b (quae nunc Hungaria dicitur) ad praesens incolunt nationes hae: Hungari, Illyri, Germani, Valachi, Chuni sive Philisthaei et Turcae. Sequestrentur Germani, Valachi, Philisthaei et Turcae ab Hungaris et Illyris sive Sclavis, conferantur ac comportentur Hungari^c in Pannonia pro nunc habitantes cum Sclavis sive Illyris in eadem Pannonia residentibus non pauciores, si non plures reperiuntur Illyri sive Sclavi, quam ipsi Hungari. Illyri Pannoniam sive Hungariam ad praesens inhabitantes quintuplici specifico nomine appellantur. Aliqui Sclavi, non tantum generico, sed etiam specifico nomine, ut insula Murakezem, usque ad Muraiszombat, inde usque ad oppidum vulgo Szentgotthard dictum tam ab Hungaris, quam a Sclavis specifico nomine vocantur Sclavi. Alii autem Illyri Pannoniam inhabitantes, quidam Croatae, quidam Raschiani, nonnulli Bohemi, quidam Rutheni^d in^e multis et diversis Pannoniae comitatibus constituti, specifico nomine vocantur. In omnibus comitatibus Styriam et Austriam ab occidente, item Moraviam, Silesiam et Poloniam a septemtrione, ad haec Bulgariam, Serviam sive Raschiam et Boznam a meridie a Pannonia sive Hungaria distinguuntibus ac determinantibus^f procul omni dubio reiecto, plures reperiuntur Illyri, quam Hungari. // In civitatibus vero in medio Pannoniae sive Hungariae constitutis, licet multo plures reperiuntur Hungari, quam Illyri sive Sclavi, attamen in iis etiam Illyri sive Sclavi pas-

^a testimonio *suprascript.*

^b Pannoniam] sive Hungariam *add. et del.*

^c Hungari] Hungari cum Sclavis sive Illyris

^d Rutheni] specifico *add. et del.*

^e in] variis et *add. et del.*

^f disteterminantibus] non minores, si non plures reperiuntur Illyri *add. et del.*

sim reperiuntur, ita et nullus comitatus, nullus etiam episcopatus esset in Pannonia sive Hungaria, in quo Illyricae sive Sclavonicae nationis incolae non essent.

His accedit regnum Sclavoniae Coronae Hungariae incorporatum est totaliter in ipsa Pannonia inferiori situm, imo est Pannonia inferior, quod exinde patet, nam Pannonia inferior secundum veteres et recentes historicos inter Dravum et Savum fluvios^a nominatos concluditur atque locatur. Regnum etiam praetactum Sclavoniae Coronae Hungaricae incorporatum, hos eosdem fines habet, his iisdem terminis ac limitibus terminatur, nam inter Dravum et Savum concluditur, ut^b ex privilegio eodem manifeste apparet. Cur autem superius dictum sit, regnum Sclavoniae Coronae Hungaricae incorporatum ideo, quia non tantum haec esset Sclavonia inter Savum et Dravum conclusa, sed etiam esset alia Slavonia versus septemtrionem. Et vide Baronium.

Posteaquam in civitatibus Pannoniae sive Hungariae, eandem a Styria, Austria, Moravia, Silesia, Polonia etc. Bulgaria, Servia sive Raschia et Bozna distinguuntibus et determinantibus sint per longe plures Sclavi sive Illyri, quam Hungari. Posteaquam etiam in comitatibus in medio Pannoniae sive Hungariae constitutis^c, licet pauciores, ast passim reperiantur ipsi Illyri, cum etiam regnum Sclavoniae Coronae Hungaricae incorporatum sit, totaliter in Pannonia inferiori collatis, uti dictum est^d, Hungaris cum Illyris sive Sclavis in Pannonia ipsa superiori et inferiori degentibus ac residentibus, non pauciores, si non plures reperiantur Illyri sive Sclavi in utraque Pannonia, quam Hungari, ut Hungari etc. //

Ostendimus rationibus praemissis gentis Illyricae sive Sclavonicae ipsam Pannoniam (quam nunc Hungariam vocant) an-

^a fluvios] notabil *add. et del.*

^b ut] patet *add. et del.*

^c constitutis] paucior *add. et del.*

^d est] Sclavis *add. et del.*

tiquissimam et continuam patriam fuisse, iam^a ostendendum restat, eandem beneficia in Pannonia veluti sua propria habuisse, quod sequentibus firmissimis ostenditur rationibus. Omnis ratio cuiuscunque sit religionis^b vel idolatricae, vel catholicae, vel haereticae, ex lege et lumine naturali colit aliquem pro Deo, et coluit hactenus praeter atheos Deum negantes. Cultores autem vel falsorum deorum vel veri Dei semper habuerunt sacerdotes et suos instructores, qui vel deos eorum falsos, vel Deum illorum verum et unicum tanquam ex publico officio colerent. Sacerdotes autem illi habuerunt nunc bona aliqua stabilia, ex quibus quales tales perceperunt, vel aliquas alias provisiones, ut id tam ex sacris, quam etiam prophanis litteris testatum extaret. Gens etiam Illyrica sive Sclavonica in Pannonia tam ante, quam post Christum natum manens ac residens, ad instar aliarum nationum, quando vel varios plures^c deos, vel unicum verum Deum coluit, vel haeresi aliqua foedata fuit, sacerdotes ac instructores creditur habuisse, et illi per consequens^d vel bona stabilia, ex quibus redditus quales tales perceperunt, vel alias per aliunde provisiones pro sui // muneris functione et corporis intertentione creduntur habuisse, sed et nunc habent tam illi, qui sunt catholici, quam illi, qui sunt schismatici, ut Raschiani et aliqui Rutheni, illi quoque, qui essent aut Lutherani, aut Augustanae confessionis, aut etiam Calvinistae, vulgo Czeh Tot dicti.

^a iam] ostendendum restat, quae gens ad instar aliarum nationum in quacunque religione, sive idolatria, sive catholica, sive haeretica fuisset (prouti in diversis temporibus ~~comperitur fuisse~~; nunc idolatricae, ~~nunc catholicae~~; nunc haereticae religionis pravitatis, quando etiam et quidem saepius post Christum natum catholicae religionis apud varios scriptores comperitur fuisse) semper etiam suos sacerdotes ac ~~doctores~~ instructores habuisse creditur, et illi per consequens vel bona stabilia, ex quibus proventus quales tales, vel alias provisiones pro sui muneris functione et corporis sustentatione creduntur habuisse *add. et del.*

^b religionis] vel sectae, aut sit *add. et del.*

^c plures *suprascript.*

^d consequens] consequens

Sanctus Stephanus an possederit ducatum Sclavoniae inter Dravum et Savum rivos videndum.^a Tempore sancti regis Stephani episcopi et reliqui sacerdotes gentis Sclavonicae^b catholici in Hungaria^c ad gentem Hungaricam convertendam venerunt, ut patet ex Bonfinio rerum Hungaricarum scripturae decadis 2. libro 1, in huius libri initio et progressu.³³ Ad haec, tempore Sancti Ladislai regis Hungariae pariter regna duo^d gentis eiusdem Illyricae sive Sclavonicae, Croatia videlicet et Dalmatia, non tam armis, quam pietate eiusdem Sancti Ladislai regis ac legatione Sanctitatis Suae de procerum etiam^e ac optimatum eorundem regnorum assensu, regno Hungariae incorporata sunt, a quo tempore non solum Sclavos^f, (tunc in ducatu, nunc in regno Sclavoniae inter Dravum et Savum conclusae), verum etiam ipsos Croatas ac Dalmatas non pro subditis vel subiectis, sed pro sociis ex veteri Schytica eorum libertate et consuetudine^g ac coniunctione olim habita, Hungari ac Hungarici reges habuerunt, ut inter reliquos ex Bonfinio rerum Hungaricarum scripturae decadis 2. libro 5. paulo ante medium, ubi Dalmatas^h veteres Hungarorum sociosⁱ, ad huc tempore Colomanni extitisse^j ac cum eisdem Croatas ac Dalmatas foedus iniisse asserit.³⁴ A quo etiam tempore Hungari

^a Sanctus... videndum *in marg.* A tempore Sancti Stephani regis, sub quo episcopi et presbyteri nationis Sclavonicae fuere, ut ex annalibus etiam Hungaricis patet, quam aliarum vici nationum Hungariae vicinarum patet. A tempore etiam sancti regis Ladislai, qui Croatiam et Dalmatiam Hungariae adiecit permediate Sanctitatis <Suae> legato perhibetur adiecit *add. et del.*

^b gentis Sclavonicae *superscript.*

^c Hungaria] fuerunt et *add. et del.*

^d duo] Croatia videlicet *add. et del.*

^e procerum etiam *superscript.*

^f Sclavos] in regno Sclavoniae *add. et del.*

^g consuetudine] habita *add. et del.*

^h Dalmatas] Hung *add. et del.*

ⁱ socios] appellat *add. et del.*

^j extitisse] asserit *add. et del.*

³³ BONFINI 1936–1976, 2:1–2, 11–12.

³⁴ BONFINI 1936–1976, 2:98–99.

in Scлавonia, Croatia et Dalmatia, Sclavi quoque Croatiae et Dalmatae in Hungaria promiscue, ubi sors alicui obtigit, beneficia et officia, veluti fratres^a et socii confoederati // in unum regnum sub una corona incorporati habuere. Revolvantur annales harum nationum et aliarum illis vicinarum, revideantur privilegia diversarum personarum tam in Hungaria, quam Scлавonia, Croatia et Dalmatia existentium, evolvantur ecclesiarum metropolitanarum, cathedralium et collegiatarum, imo et conventualium ordinationes, item prothocola authentica, demum jura ipsa Hungarica simul et Scлавonica, reperiet fidelis lector a tot seculis elabentibus, in quovis illorum, Sclavos et Croatas, sed et Dalmatas, nunc maiora, nunc mediocria, nunc infima beneficia ecclesiastica, sine omni authentica atque publica contradictione in Pannonia sive Hungaria possedissee. Ex^b rationibus praemissis, quia videlicet gentis Illyricae sive Scлавonicae ipsa Pannonia, ad praesens Hungaria vocata, fuisset non solum antiquissima, sed etiam continua patria, tum quia Hungari et Illyri antiqua societate^c et cognatione colligati^d, et^e vicinitate, legibus et moribus confoederati, et fraternitate in unum corpus ac rempublicam incorporati etc. Hinc est, quod iisdem legibus, moribus et consuetudinibus, imo et vestibus, Hungari, Sclavi, Croatiae et Dalmatae utantur, ut per omnia incorporationi et fraternitati nostrae utriusque satisfaceret.^f

Quod autem regna Scлавoniae, Croatiae et Dalmatiae^g Coronae Hungaricae de partium consensu et foedere sint subiecta, et quod maius est, incorporata, praeter hystorias Hungaricas id asserentes jura quoque Hungarica simul et Scлавonica Tripartiti 3. parte, titulo 1. id dictant taliter. Et consequenter regnorum Dalmatiae, Croatiae et Scлавoniae atque Transylvaniae, Sacrae videlicet

^a fratres] confoe *add. et del.*

^b Ex] Quod autem regna *add. et del.*

^c societate] fraternitate *add. et del.*

^d colligati] essent confoederati *add. et del.*

^e et] fraterni, vicinitate confoederati *add. et del.*

^f Hinc ... satisfaceret *suprascrit. et in marg.*

^g Dalmatiae] Dalmatiae sint

Coronae regni huius Hungariae dudum subiectorum et incorporatorum etc.³⁵ Quod cum regna Sclavoniae, Croatiae ac Dalmatiae sint Coronae Hungaricae non solum subiecta, sed etiam incorporata, unum corpus, unam rempublicam Hungari, Sclavi, Croatiae et Dalmatae constituunt, et cum unum corpus et unam rempublicam constituent, membra sunt adinvicem unius corporis, et cum sint membra adinvicem unius corporis, sunt etiam fratres eo modo, quo membra unius corporis, et cum sint membra et fratres adinvicem, pro indigenis haberi et ex bonis communibus talis corporis participare de bona ratione vim legis habente debent, prouti et hactenus pro indigenis habiti et ex // bonis communibus^a, prouti cuique fortuna favisset, participarunt. Hinc est, quod Hungari in Sclavonia et Croatia, forte et in Dalmatia, Sclavi etiam Croatiae et Dalmatae in Hungaria bona stabilia possessionaria, item officia secularia atque beneficia ecclesiastica promiscue^b hactenus habuerunt, et de facto etiam haberent, et identidem de lege^c. Nam jus Hungaricum^d Sclavis, Croatis et Dalmatis^e personis benemeritis tam bona et^f officia secularia, quam etiam beneficia ecclesiastica conferenda dictaret.

De bonis^g secularibus patet ex decretis, et primo^h Alberti regis decretoⁱ, anno 1439, articulo 16. dicitur: Possessiones et jura possessionaria non forensibus, sed benemeritis incolis tantum regni et Coronae Hungariae subiectis, iuxta eorum merita et obsequia, et non pro pecunia conferimus etc.³⁶ Notanda sunt

^a communibus] fortuna *add. et del.*

^b promiscue] habuerunt *add. et del.*

^c et identidem de lege *suprascript.* / lege] et id etiam de lege. Imo jus quoque *add. et del.*

^d Hungaricum] illis conferenda dictarent *add. et del.*

^e Dalmatis] tam *add. et del.*

^f bona et *suprascript.*

^g bonis] officiis *add. et del.*

^h primo *suprascript.*

ⁱ decreto *suprascript.*

³⁵ WERBŐCZY 1897, 374.

³⁶ *Törvényzikkék* 1899, 286.

verba haec: et Coronae Ungariae subjectis. Item Wladislai decreto 1. articulo 9. idem dicitur verbis hisce: Possessiones et iura possessionaria non forensibus, sed benemeritis incolis tantum regni et Coronae Ungariae subiectis iuxta eorum merita et obsequia conferantur etc.³⁷ Nota etiam verba haec: et Coronae Ungariae subiectis etc. Item ratificatur eiusdem Wladislai decreto 2. articulo 2.³⁸ Item idem Wladislaus et in conditione 12. accepti regiminis Hungariae.³⁹

De officiis quoque patet. Ludovici 2. decreto 2. constitutionum anno 1523 Budae editarum articulo 17. Regia et reginalis majestates omnia eorum officia Hungaris ac Sacrae Coronae regni huius subiectae nationis hominibus iuxta constituta generalis decreti paternae majestatis regiae (quod observandum majestas quoque sua regia commisit) distribuuntur etc.⁴⁰ Hic duo notanda. Primum sequentia: ac Sacrae Coronae regni huius subiectae nationis hominibus etc. Alterum, quod etiam antea tempore Wladislai regis, praetacti Ludovici 2. patris, alias Hungariae regis generale superinde decretum sancitum fuisset, pro quo Wladislai decreti primi articuli 8. et 9. citantur^b, ubi in praecitato 8. articulo sub nomine Ungarorum etiam Sclavi, Croatae et Dalmatae^c veluti ex incorporatione indigenae^d // comprehenduntur. In articulo autem nono proxime praecitato^e per clausulam hanc^f: Et Coronae Hungariae subiectis etc. distinctius opprimuntur.⁴¹

^a Item ... Hungariae *in marg.*

^b citantur] ubi sub nomine in quo 8 *add. et del.*

^c Dalmatae] Hungar *add. et del.*

^d indigenae] comprehenduntur. In articulo 9. praenotato *add. et del.*

^e praecitato] sub *add. et del.*

^f hanc] distinctim *add. et del.*

³⁷ Uo., 486.

³⁸ Uo., 564.

³⁹ Uo., 476.

⁴⁰ Uo., 808, 810, 812.

⁴¹ Uo., 486.

De beneficiis ecclesiasticis istae. Non tantum perpetuus et continuus usus, sed ipsa etiam jura Hungarica usum ipsum antiquum et continuum firmantia, licet postea lata, personas regnorum Sclavoniae, Croatiae et Dalmatiae, Coronae Hungaricae subiectorum et incorporatorum admittunt ad beneficia ecclesiastica in Pannonia sive Hungaria possidenda, dictantque eisdem conferenda esse. Patet in conditione 10. per Wladislavum regem tempore suscepti regiminis acceptata, quae est talis: Item quod beneficia ecclesiastica, praesertim vero archiepiscopatus et episcopatus, abbatias, praepositorum, coeterasque praelaturas, non nisi Hungaris, vel qui sunt ab antiquo coronae subiecti^a, absque expresso consensu ac libera et spontanea voluntate praelatorum et baronum regnique consiliariorum conferre valeamus, conferemus autem probis et benemeritis.⁴² Nota: vel qui sunt ab antiquo coronae subiecti^b etc. Item Ludovici 2. eiusdem Wladislai filii, regis pariter Hungariae, decreto 2. constitutione in campo Rakos anno Domini 1526 edita, articulo 21. sancitum extat taliter: Ut solum maiestas regia et nemo dominorum praelatorum, praeter simplicem canonicatum, beneficium conferendi habeat facultatem, non tantum externis, sed Hungaricis et coronae subiectis⁴³ etc. Nota: et coronae subiectis etc. Quod autem regnum Sclavoniae, Croatiae et Dalmatiae Coronae Hungaricae^c modis praemissis sit subiectum, supra praefatum est.

Ad haec praemissa constitutio si in suo vigore permaneat, non solum^d Sclavis, Croatis et Dalmatis sociis et fratribus Hungarorum, sed et regno Hungariae incorporatis praeiudicaret, verum etiam auctoritati^e regum Hungariae, Sclavoniae, Croatiae et Dalmatiae in conferendis beneficiis derogaret. Nam rex Hungariae

^a subiecti] etc. conferre valeamus *add. et del.*

^b Nota ... subiecti etc *in marg.*

^c Hungaricae] sic subiectum, pro confoederatis *add. et del.*

^d solum] genti Sclavoniae, Croatiae et Dalmaticae *add. et del.*

^e auctoritati] regiae maiestatis praescriptorum regnorum et nationum regibus *add. et del.*

⁴² Ez II. Ulászló koronázási feltételeinek nem a 10., hanem a 11. pontja. Uo., 476.

⁴³ Uo., 846.

// non solum auctoritate regia, veluti supradictus patronus beneficiorum ecclesiasticorum, sed etiam auctoritate apostolica^a in Hungaria et regnis eidem incorporatis beneficia confert, ut patet parte I. Tripartiti titulo 11.⁴⁴ Et ista tam lata et ampla regia et apostolica, signanter autem apostolica authoritas et potestas per praedictum statutum restringeretur.

Ast non tantum praeiudicia praemissa inde sequerentur, si gens Sclavonica et Croatica Dalmaticaque Coronae Hungariae addicta et incorporata, a possessione beneficiorum in Hungaria (antiquissima videlicet sua patria olim Pannonia dicta) fundatorum per dictum synodale statutum excluderetur, verum etiam inter Hungaros et Illyros, Sclavos videlicet Croatas et Dalmatas successivis temporibus schisma magnum et forte etiam periculosum, (quod divina avertat clementia), oriretur aut oriri posset. Unde ne praeiudicia, schismata ac pericula aliqua inde subsequi possunt, ne etiam^b Sclavi, Croatae et Dalmatae Ungarorum antiquissimi socii^c et per incorporationem fratres iuribus suis privarentur praescripto statuto in synodo ipsa nationali Tyrnaviae anno et diebus supra declaratis celebrata, facto et edito, per reverendissimum dominum Benedictum Vinkovicz episcopum Quinqueecclesiensem, consiliarium secretum sacrae cesareae regiaeque maiestatis,^d praepositum maiorem, canonicum et vicarium Zagrabiae^e, huic et aliis punctis praeiudiciosi^f inibi^g, item per totam synodum dioecesanam Zagrabiae anno domini 1634. mense iunio celebratam reclamatum extitisset, sed et conclusum fuisset,

^a apostolica] veluti Hungariae apostolus *add. et del.*

^b etiam] gens *add. et del.*

^c socii] fratres *add. et del.*

^d consiliarium ... maiestatis *suprascript.*

^e Zagrabiae] ex parte no<stra>, in hac et *add. et del.*

^f praeiudiciosi] in *add. et del.*

^g inibi] contradictum extitisset *add. et del.*

⁴⁴ WERBÓCZY 1897, 70, 72.

videlicet idem dominus praedictus primas Hungariae cum debita submissione et observantia^a requisitus fuisset super eo, ut se super praemissis punctis, qualiter intelligi debeant, declarasset. Qui quia per reverendissimum Zagrabiensem honeste et modeste^b super praemissa declaratione requisitus, nec verbo, nec scripto^c, sollicitatus quidem per certum dicti reverendissimi Zagrabiensis nuncium, sese resolvisset^d, †potius vel domini ecclesiastici Hungari tali statuto in praeiudicium gentis Sclavoniae et Croaticae uti publicae <...>†. //

Ideo eidem dictus reverendissimus Zagrabiensis suo et totius cleri gentis Sclavonicae, Croaticae et Dalmaticae <nomine> protestando contradixit, contradicendo eandem gentem Hungaricam uti^e nosque ac palatinum regni nostri Hungariae^f, omnes etiam praelatos ac alios inferiores beneficia ac officia ecclesiastica in Hungaria conferentes, beneficia ac officia ecclesiastica conferre inhibuit. Harum nostrarum mediante testimonio etc.

^a observantia *suprascript.*

^b modeste] requisitus *add. et del.*

^c scripto] <...> sese resolvisset *add. et del.*

^d resolvisset] ut supra *add. et del.*

^e uti] nos nosque secundum idem statutum beneficia *add. et del.* / nosque ac palatinum *suprascript. et del.*

^f Hungariae] aliosque, alios etiam <...> *add. et del.*

BIBLIOGRÁFIA

Kiadatlan források

AAV Archivio Apostolico Vaticano

Sec. Brev., Reg. Segreteria dei Brevi, Registra Brevium

Arhiv HAZU Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb)

BAV Biblioteca Apostolica Vaticana

Barb. lat. Barberiniani latini

EPL Esztergomi Prímási Levéltár

AEV Archivum Ecclesiasticum Vetus

AS Archivum Saeculare

Acta Radicalia, Classis X, nr. 196.

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A 33 Magyar Kancelláriai Levéltár, Propositiones et opiniones

A 35 Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus expeditionum

A 93 Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta particularia

E 153 Magyar Kamara Levéltára, Acta Paulinorum

NAZ Nadbiskupijski arhiv Zagreb

Acta Ecclesiastica

APK Arhiv Prvostolnog kaptola

Protokoli

ACA Acta Capituli Antiqua

BORKOVICH, *Annotationes quaedam* [BORKOVICH Márton]. *O.<rdinis> B.<eatae> V.<irginis> M.<ariae> et S.<ancti> Pauli Pr.<imi> Eremitae Annotationes quaedam*. MOL E 153 fasc. 424., fol. 79r–171v.

BORKOVICH, *Consignatio gestorum* [BORKOVICH Márton]. *Consignatio gestorum in S.<acra> Relig.<ioni> Paulina per R.<everendum> P.<atrem> M.<artinum> Borkovicz*. MOL E 153 fasc. 424., fol. 10r–32v.

KRČELIĆ II KERCHELICH, Balthasar Adam [Baltazar Adam KRČELIĆ]. *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus II (1603–1667)*. NAZ APK Protokoli br. 861.

KOVAČEVIĆ, *Catalogus* KOVACHEVICH, Thomas [Tomo KOVAČEVIĆ]. *Catalogus Praesulum Zagrabienensium*. Arhiv HAZU Cod. II. a 70.

Kiadott források és irodalom

ALBALADEJO 2007 ALBALADEJO, Pablo Fernandez. „Entre «godos» y «montañeses». Avatares de una primera identidad española”. In *Le sentiment national dans l’Europe méridionale aux XVe et XVe siècles (France, Espagne, Italie)*, összeállította Alain TALLON, 123–154. Collection de la Casa de Velázquez 97. Madrid, 2007.

ALBERIGO 1982 ALBERIGO, Guisepe. „Dalla uniformità liturgica del concilio di Trento al pluralismo del Vaticano II”. *Rivista Liturgica* 69 (1982): 604–619.

ANTOLJAK 2004 ANTOLJAK, Stjepan. *Hrvatska historiografija*. 2. kiad. Zagreb, 2004.

BALÁZS és MONOK 1990 BALÁZS Mihály és MONOK István. *Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai: Adalék a jezsuita iskoláztatás kezdeteihez*. Peregrinatio Hungarorum 7. Szeged, 1990.

- BARLÉ 1913** BARLÉ, Janko. „Naše diecezanske sinode”. *Bogoslovska smotra* 4 (1913): 157–178, 265–281.
- BATTHYÁNY 1785–1827** BATTHYÁNY, Ignatius. *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. 3 köt. Károlyfehérvár [Gyulafehérvár]–Kolozsvár, 1785–1827.
- BEDY 1938** BEDY Vince. *A győri székeskáptalan története*. Győregyház-megye múltjából 3. Győr, 1938.
- BENE 2000** BENE Sándor. *Egy kanonok három királysága: Ráttkay György rövid története*. Irodalomtörténeti füzetek 148. Budapest, 2000.
- BENE 2006** BENE Sándor. „A Szilveszter-bulla nyomában: Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja”. In „Hol vagy István király?” *A Szent István-hagyomány évszázadai*, szerkesztette BENE Sándor, 89–124. Budapest, 2006.
- BENE 2012** BENE Sándor. „Illíria, vagy amit akartok: A karlócai békét követő viták az egykori hódoltság déli határvidékének politikai be rendezkedéséről”. In *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, szerkesztette ÁCS Pál és SZÉKELY Júlia, 446–469. Budapest, 2012.
- BENE 2021** BENE Sándor. *A harmadik szirén: Zrínyi Miklós költészete*. Budapest, 2021.
- BERLÁSZ 1986** BERLÁSZ Jenő. „Pavao Ritter-Vitezović az illirizmus szülőatyja: Magyar–horvát viszony a 17–18. század fordulóján”. *Századok* 120 (1986): 1003–1039.
- BIZZOCCHI 2010** BIZZOCCHI, Roberto. *Généalogies fabuleuses: Inventer et faire croire dans l'Europe moderne*, olaszból fordította Lucie DE LOS SANTOS és Laura FOURNIER-FINOCCHIARO. Paris, 2010.

- BLAŽEVIĆ, V. 1967** BLAŽEVIĆ, Velimir. *Concilia et synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata*. Vicenza, 1967.
- BLAŽEVIĆ, V. 2012** BLAŽEVIĆ, Velimir. *Crkveni partikularni sabori i dijecezanske sinode na području Hrvatske i drugih južnoslavenskih zemalja*. Croatica Christiana: Fontes 27. Zagreb, 2012.
- BLAŽEVIĆ, Z. 2002** BLAŽEVIĆ, Zrinka. *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije*. Zagreb, 2002.
- BLAŽEVIĆ, Z. 2008** BLAŽEVIĆ, Zrinka. *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb, 2008.
- BLAŽEVIĆ, Z. 2010** BLAŽEVIĆ, Zrinka. „Indetermin-Nation: Narrative Identity and Symbolic Politics in Early Modern Illyrism”. In *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, szerkesztette Balázs TRENCSENÝI és Márton ZÁSZKALICZKY, 203–223. *Studies in the History of Political Thought* 3. Leiden–Boston, 2010.
- BLAŽEVIĆ, Z. 2015a** BLAŽEVIĆ, Zrinka. „A szent államtól a rendi köztársaságig: A reformkatolikus illirizmus a 17. században”. In *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai: Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra – Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, főszerkesztő FODOR Pál és SOKCSEVITS Dénes, szerkesztette Jasna TURKALJ és Damir KARBIĆ, 610–617. *Magyar történelmi emlékek: Értekezések – Monumenta Hungariae Historica: Dissertationes*. Budapest, 2015.
- BLAŽEVIĆ, Z. 2015b** BLAŽEVIĆ, Zrinka. „Od svete države do staleške republike”. In *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai: Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra – Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, főszerkesztő FODOR Pál és SOKCSEVITS Dénes, szerkesztette Jasna TURKALJ és Damir KARBIĆ, 646–653. *Magyar történelmi emlékek: Értekezések – Monumenta Hungariae Historica: Dissertationes*. Budapest, 2015.

- BLAŽEVIĆ, Z. 2017** BLAŽEVIĆ, Zrinka. „»Dalmatinski« sarmatizam Fausta Vrančića (1551. – 1617.): Paradigmatski model humanističke kulturne translacije”. In *Faust Vrančić i njegovo doba: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa održanoga u povodu 400. obljetnice objavljivanja Novih strojeva Fausta Vrančića, Vodice – Šibenik, 22. – 23. rujna 2015.*, szerkesztette Marijana BORIĆ, Zrinka BLAŽEVIĆ és Bojan MAROTTI, 129–142. Prvić Luka, 2017.
- BONFINI 1936–1976** BONFINIS, Antonius de [Antonio BONFINI]. *Rerum Ungaricarum decades, Tom. I–III; Tom. IV, Pars I; Tom. IV, Pars II. (Appendix, Fontes, Index)*. Szerkesztette (I–IV/1:) Iosephus FÓGEL, Béla IVÁNYI és Ladislaus JUHÁSZ, (IV/2:) Margarita KULCSÁR és Petrus KULCSÁR. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum: Saeculum XV – Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova, 1. Leipzig–Budapest, 1936–1976.
- BONFINI 1995** BONFINI, Antonio. *A magyar történelem tizedei*. Fordította KULCSÁR Péter. Budapest, 1995.
- BOZÓKY 2015** BOZÓKY Edina. *Attila: A hun király és legendái*. Budapest, 2015.
- BÖMELBURG 2006** BÖMELBURG, Hans-Jürgen. *Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa: Das polnische Geschichtsdenken und die Reichweite einer humanistischen Nationalgeschichte (1500–1700)*. Veröffentlichungen des Nordost-Instituts 4. Wiesbaden, 2006.
- Breviarium Zagradiense 1687** *Breviarium ad usum cathedralis ecclesiae Zagradiensis*. Wien, 1687.
- BRIZZI és ACCORSI 1988** BRIZZI, Gian Paolo és Maria Luisa ACCORSI, szerk. *Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553–1764*. Bologna, 1988.
- BROGI BERCOFF 1977–1979** BROGI BERCOFF, Giovanna. „Il Regno degli Slavi di Mauro Orbini e la storiografia europea del Cinquecento”. *Ricerche Slavistiche* 24–26 (1977–1979): 119–156.

- BROGI BERCOFF 1989** BROGI BERCOFF, Giovanna. „La storiografia umanistica di Dalmazia e Croazia: modelli italiani e nazionali”. *Ricerche Slavistiche* 36 (1989): 101–117.
- BUDAK 2009** BUDAK, Neven. „Kako se doista s jugonostalgičarskih pozicija može negirati hrvatska povijest ili o knjizi Johna V. A. Fine Ml.” *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 41 (2009): 487–495.
- BUTORAC 1999** BUTORAC, Pavao. *Kulturna povijest grada Perasta*. Biblioteka Gospa od Škrpjela 12. Perast, 1999.
- BUTORAC 2003** BUTORAC, Pavao. *Zmajevići*. Biblioteka Gospa od Škrpjela 30. Perast, 2003.
- BUTURAC 1958** BUTURAC, Josip. *Zaključci hrvatskog sabora: Protocolla generalium congregationum Statutum et Ordinum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae I (1631–1693)*. Zagreb, 1958.
- CAIAZZA 1992** CAIAZZA, Pietro. *Tra Stato e Papato: Concili provinciali post-tridentini (1564–1648)*. Italia Sacra 49. Roma, 1992.
- CESTARO 1987** CESTARO, Antonio. „Sinodi e parrocchie nell’Italia moderna (Secoli XVIII–XIX)”. In *Il sinodo diocesano nella teologia e nella storia: Atti del Convegno di studi, Catania 15–16 maggio 1986*, 129–148. Quaderni di Synaxis 3. Acireale, 1987.
- ČORALIĆ 2007** ČORALIĆ, Lovorka. „Peraštanin Andrija Zmajević: Barski nadbiskup i prototurski borac (1628. – 1694.)”. In Lovorka ČORALIĆ, *Iz prošlosti Boke: Odabrane teme*, 88–106. Samobor, 2007.
- ĆOSIĆ 2015** ĆOSIĆ, Stjepan. *Ideologija rodoslovlja: Korjenici-Neoričev grbovnik iz 1595*. Zagreb–Dubrovnik, 2015.

ĆOSIĆ és ZELIĆ 2022 ĆOSIĆ, Stjepan és Danko ZELIĆ. „Petar Iveljić Grgurić Ohmučević: Čovjek s tri prezimena i tri domovine”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 60 (2022): 133–170.

DAP I–III *Documenta Artis Paulinorum*, szerkesztette TÓTH Melinda. Az anyagot gyűjtötte GYÉRESSY Béla. A kísérőtanulmányokat írta HERVAY Ferenc. 3 köt. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai 10, 13, 14. Budapest, 1975–1978.

DOBSZAY 2004 DOBSZAY László. *Az esztergomi rítus*. Budapest, [2004].

DOČKAL 2014 DOČKAL, Kamilo. *Povijest pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije u Lepoglavi*. Zagreb, 2014.

DOMPNIER 2022 DOMPNIER, Bernard. „Les liturgies dites néogallicanes: Retour sur une notion discutée”. *Revue d’histoire de l’Église de France* 108 (2022): 263–295.

DUCREUX 2017 DUCREUX, Marie-Elizabeth. „Qu’est-ce qu’un propre des saints dans les « pays de l’empereur » après le Concile de Trente? Une comparaison des livres d’offices liturgiques imprimés aux XVIIe et XVIIIe siècles”. In *Ex oriente amicitia: Mélanges offerts à Frédéric Barbier à l’occasion de son 65e anniversaire*, szerkesztette Claire MADL és István MONOK, 157–234. L’Europe en réseaux: Contribution à l’histoire de la culture écrite (1650–1918) 7. Budapest, 2017.

DUCREUX 2021 DUCREUX, Marie-Elizabeth. „Liturgical Books after the Council of Trent: Implementation, Innovation, and the Formation of Local Tradition in the Habsburg Lands”. In *Print Culture at the Crossroads: The Book and Central Europe*, szerkesztette Elizabeth DILLENBURG, Howard LOUTHAN és Drew B. THOMAS, 105–121. *Library of the Written Word* 94: *The Handpress World* 75. Leiden–Boston, 2021.

- DŽAJA 1984** DŽAJA, Srećko M. *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina: Voremanzipatorische Phase 1463–1804*. Südosteuropäische Arbeiten 80. München, 1984.
- EGGERER 1663** EGGERER, Anderas. *Fragmen panis corvi proto-eremitici seu reliquiae annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae*. Wien, 1663.
- E EKMAN és KADIĆ 1976** EEKMAN, Thomas és Ante KADIĆ, szerk. *Juraj Križanić (1618–1683): Russophile and Ecumenic Visionary; A Symposium*. Slavistic Printings and Reprintings 292. The Hague–Paris, 1976.
- ERDŐ 1998** ERDŐ Péter. *Az egyházjog forrásai: Történeti bevezetés*. Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae – Egyház és jog: Kiadványok a kánonjog és az egyházakkal kapcsolatos jog köréből 3. Budapest, 1998.
- ERDŐ 2001** ERDŐ Péter. *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest, 2001.
- ERDŐ 2016** ERDŐ Péter. „A primáciák a nyugati Egyházban: Egy elméleti fejlődés emlékei a középkori kánonjogtudományban”. In ERDŐ Péter, *Jog az egyház hagyományában és életében*, 167–192. Budapest, 2016.
- FARLATUS és COLETUS 1751–1819** FARLATUS, Daniel és Jacobus COLETUS. *Illyricum Sacrum*. 8 köt. Venezia, 1751–1819.
- FAZEKAS 2003** FAZEKAS István. „Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között”. *Történelmi Szemle* 45 (2003): 139–153.

- FINE 2006** FINE, John V. A., Jr. *When Ethnicity Did not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Ann Arbor, 2006.
- FODOR és SZÖNYI 2012** FODOR Nóra és SZÖNYI Tamás. *Archivum Ecclesiasticum Vetus*. Útmutató a Prímási Levéltárhoz 4. Esztergom, 2012.
- FÖLDVÁRY 2021** FÖLDVÁRY Miklós István. „A karoling liturgiareform és a gallikanizmus mítosza”. In *Reformationes: Reformkísérletek a vallástörténetben; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2018. május 22-én tartott vallástudományi konferencia előadásai*, szerkesztette KÓSA Gábor és VÉR Ádám, 79–128. AΓION könyvek 5. Budapest, 2021.
- FRAKNÓI 1868–1872** FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos. *Pázmány Péter és kora*. 3 köt. Pest, 1868–1872.
- FRAKNÓI 1873** FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos. *Pázmány Péter levelezése: Codex epistolaris Petri Pázmány Card. I (1605–1625)*. Monumenta Hungariae Historica I/19. Budapest, 1873.
- FRAKNÓI 1895** FRAKNÓI Vilmos. *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest, 1895.
- FÜLEMÜLE 2020** FÜLEMÜLE Ágnes. „Öltözködés és nemzeti identitás: A horvát nemzeti viselet a 19. századi Habsburg Monarchiában”. In *Ethno-Lore: A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve XXXVII*, főszerkesztő BALOGH Balázs, 465–587. Budapest, 2020.
- FÜZES 2006** FÜZES Ádám. „Rítusváltás vagy liturgikus reform? Pázmány Péter liturgikus rendteremtése a XVII. században”. *Praeconia: Liturgikus szakfolyóirat* 1 (2006): 22–33.

- FÜZES 2010/2011** FÜZES Ádám. „Külső vagy belső kényszer? Pázmány indítékai a római rítus bevezetésére”. *Magyar Egyházzene* 18 (2010–2011): 225–237.
- GALLA 1936** GALLA Ferenc. *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél*. Olaszországi magyar oklevéltár. Vác, 1936.
- GALLA 1940** GALLA Ferenc. *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*. Budapest, 1940.
- GALLA 1941** GALLA Ferenc. „A pálosrend reformálása a XVII. században”. In *Regnum: Egyháztörténeti Évkönyv 1940–1941*, szerkesztette a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége, 123–222. Budapest, 1941.
- GALLA 2015** GALLA Ferenc. *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*, szerkesztette FAZEKAS István. *Collectanea Vaticana Hungariae: Classis 1*, vol. 11. Budapest–Roma, 2015.
- GARBER 1989** GARBER, Jörn. „Trojaner–Römer–Franken–Deutsche: »Nationale« Abstammungstheorien im Vorfeld der Nationalstaatsbildung”. In *Nation und Literatur im Europa der Frühen Neuzeit: Akten des ersten Internationalen Osnabrücker Kongresses zur Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit*, szerkesztette Klaus GARBER, 108–163. Frühe Neuzeit 1. Tübingen, 1989.
- GELDHOF 2018** GELDHOF, Joris. „Trent and the Production of Liturgical Books in Its Aftermath”. In *The Council of Trent: Reform and Controversy in Europe and Beyond (1545–1700) I: Between Trent, Rome and Wittenberg*, szerkesztette Wim FRANÇOIS és Violet SOEN, 175–189. *Refo500 Academic Studies* 35/1. Göttingen, 2018.
- GLAVINIĆ 1628** GLAVINICH, Francesco [Franjo GLAVINIĆ]. *Czvit szvetih, to yeszt sivot szvetih, od kih Rimska Czrikua çini szpominak*. Venezia, 1628.

- GLAVINIĆ 1648a** GLAVINICH, Francesco [Franjo GLAVINIĆ]. *Historia Tersattana*. Udine, 1648. Reprint: Rijeka–Zagreb, 1989.
- GLAVINIĆ 1648b** GLAVINICH, Francesco [Franjo GLAVINIĆ]. *Origine della provincia Bosna Croatia*. Udine, 1648.
- GLAVINIĆ 2014** GLAVINIĆ, Franjo. *Povijest Trsata: Postanak Provincije Bosne Hrvatske*. Preveo Danilo Klen. Rijeka–Novi Vinodolski, 2014.
- GOLUB 1968–1969** GOLUB, Ivan. „Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu”. *Historijski zbornik* 21–22 (1968–1969): 213–258.
- GOLUB 1974** GOLUB, Ivan. „Biografska pozadina Križanićevih djela”. In *Život i djelo Jurja Križanića: Zbornik radova*, szerkesztette Ante PAŽANIN és Radovan PAVIĆ, 35–104. Zagreb, 1974.
- GOLUB 1983** GOLUB, Ivan. *Slavenstvo Jurja Križanića: O tristotoj godišnjici Križanićeve smrti*. Radovi o životu i djelu Jurja Križanića 2. Zagreb, 1983.
- GOLUB 1986** GOLUB, Ivan. „The Slavic Idea of Juraj Križanić”. *Harvard Ukrainian Studies* 10 (1986): 438–491.
- GOLUB 1987** GOLUB, Ivan. *Križanić*. Bibliofilska izdanja 16. Zagreb, 1987.
- GOLUB 2008** GOLUB, Ivan. „Zrinski, Križanić i Lippay: Tragovi dodira – Zrínyi, Križanić és Lippay: Az érintkezés nyomai”. In *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti; Zbornik radova*, szerkesztette Sándor BENE, Zoran LADIĆ és Gábor HAUSNER, 383–446. Matica hrvatska: Biblioteka zbornici 4. Zagreb, 2008.

- GORSKI 2000** GORSKI, Philip S. „The Mosaic Moment: An Early Modernist Critique of Modernist Theories of Nationalism”. *American Journal of Sociology* 105 (2000): 1428–1468.
- GRABES 1996** GRABES, Herbert. „Elect Nation: Die Fundierungsmythos englischer Identität in der Frühen Neuzeit”. In *Mythos und Nation*, szerkesztette Helmut BERDING, 84–103. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit 3. Frankfurt am Main, 1996.
- GY 1975** GY, Pierre-Marie. „L’unification liturgique de l’Occident et la liturgie de la curie romaine”. *Revue des Sciences philosophiques et théologiques* 59 (1975): 601–612.
- HANUY 1910–1911** HANUY Ferenc. *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország primása összegyűjtött levelei*. 2 köt. Budapest, 1910–1911.
- HAUNERLAND 2002** HAUNERLAND, Winfried. „Einheitlichkeit als Weg der Erneuerung: Das Konzil von Trient und die nachtridentinische Reform der Liturgie”. In *Liturgiereformen: Historische Studien zu einem bleibenden Grundzug des christlichen Gottesdienstes I: Biblische Modelle und Liturgiereformen von der Frühzeit bis zur Aufklärung*, szerkesztette Martin KLÖCKENER és Benedikt KRANEMANN, 436–465. Münster, 2002.
- HELMRATH 2002** HELMRATH, Johannes. „Partikularsynoden und Synodalstatuten des späteren Mittelalters im europäischen Vergleich”. *Archivum Historiae Conciliorum* 34 (2002): 57–99.
- HIRSCHI 2012** HIRSCHI, Caspar. *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge, 2012.

- HLAVÁČEK 2011** HLAVÁČEK, Petr. *Die böhmischen Franziskaner im ausgehenden Mittelalter: Studien zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostmitteleuropas*. Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 40. Stuttgart, 2011.
- HOŠKO 2000** HOŠKO, Franjo Emanuel. „Franjevačka obnova u sjevernom dijelu Banske Hrvatske sredinom 17. stoljeća”. In Franjo Emanuel Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, 147–171. *Analecta Croatica Christiana* 23. Zagreb, 2000.
- HOŠKO 2007** HOŠKO, Franjo Emanuel. *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*. *Analecta Croatica Christiana* 38. Zagreb, 2007.
- IVANČAN 1924** IVANČAN, Ljudevit. „Podatci o zagrebačkim kanonicima” (1924). Az eredeti gépiratról a másolatot készítette Kamilo DOČKAL. Gépirat, Zagreb, 1924.
- IVETIC 2020** IVETIC, Egidio. „Veranzio, Fausto”. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, szerkesztette az Istituto dell’Enciclopedia Italiana, 98:691. 100 köt. Roma, 1960–2020. https://www.treccani.it/enciclopedia/fausto-veranzio_%28Dizionario-Biografico%29/.
- JEMBRIH és JUKIĆ 2016** JEMBRIH, Alojz és Ivana JUKIĆ, szerk. *Pavao Ritter Vitezović i njegovo doba (1652. – 1713.): Zbornik radova s 3. međunarodne kroatološke konferencije*. Biblioteka Croatica 4. Zagreb, 2016.
- JUNGMANN 1951** JUNGMANN, Joseph A. „Das Konzil von Trient und die Erneuerung der Liturgie”. In *Das Weltkonzil von Trient: Sein Werden und Wirken*, szerkesztette Georg SCHREIBER, 1:325–336. 2 köt. Freiburg, 1951.
- JURIĆ 1982** JURIĆ, Šime. „Pismo Rafaela Levakovića Kasparu Schoppeu iz 1636. godine”. *Arhivski vjesnik* 25 (1982): 37–46.

- KÁDÁR 2021** KÁDÁR Zsófia. „Az 1634/35. évi soproni országgyűlés meghívottai és résztvevői”. In *Lymbus: Magyarástudományi Forrásközlemények* 19, 1. köt. (2021): 399–466.
- KÁDÁR és B. SZÉKELY 2022** KÁDÁR Zsófia és B. SZÉKELY Dorottya Piroška. „Adattár a 17. századi magyar országgyűléseken szereplő egyháziakról”. *Történelmi Szemle* 64 (2022): 533–626.
- KADIĆ 1976** KADIĆ, Ante. „Križanić and His Predecessors: The Slavic Idea among the Croatian Baroque Writers”. In EEKMAN és KADIĆ 1976, 147–164.
- KATIČIĆ 1988** KATIČIĆ, Radoslav. „Ilirci i ilirski jezik”. *Forum* 27 (1988): 675–688.
- KATIČIĆ 1991** KATIČIĆ, Radoslav. „Ustanove sv. Jeronima u Rimu i povijest hrvatske kulture i narodnosti”. In *Homo imago et amicus Dei: Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, szerkesztette Ratko PERIĆ, 370–385. *Collectanea Croatico-Hieronymiana de Urbe* 4. Roma, 1991.
- KISBÁN 1938–1940** KISBÁN Emil. *A magyar pálosrend története*. 2 köt. Budapest, 1938–1940.
- KISSNÉ BOGNÁR 2004** KISSNÉ BOGNÁR Krisztina. *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13. Budapest, 2004.
- KLAIĆ 1925** KLAJĆ, Vjekoslav. „Tomo Kovačević, povjesničar hrvatski (1664. – 1724.)”. *Bogoslovska smotra* 13 (1925): 66–91.
- KLANICZAY 2001** KLANICZAY Tibor. „Irodalom és nemzetiség” (1986). In KLANICZAY Tibor, *Stílus, nemzet, civilizáció*, szerkesztette KLANICZAY Gábor és KÓSZEGHY Péter, 9–21. Régi magyar könyvtár: Tanulmányok 4. Budapest, 2001.

- KLÖCKENER 1986** KLÖCKENER, Martin. *Die Liturgie der Diözesansynode: Studien zur Geschichte und Theologie des „Ordo ad Synodum“ des „Pontificale Romanum“; Mit einer Darstellung des Geschichte des Pontifikales und einem Verzeichnis seiner Drucke.* Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 68. Münster, 1986.
- KNAUZ 1865** KNAUZ Nándor. „A magyar egyház régi szokásai”. *Magyar Sion* 3 (1865): 401–413.
- KNEZOVIĆ 2010** KNEZOVIĆ, Pavao, szerk., tan. *Zbornik o Rafaelu Levakoviću: Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Fra Rafael Levaković”, Šibenik – Skradin – Visovac, 14. – 16. svibnja 2009.* Knjižnica Tihi pregaoci 8. Zagreb, 2010.
- KNIEWALD 1940a** KNIEWALD, Dragutin. *Obred i obredne knjige Zagrebačke stolne crkve 1094–1788.* Zagreb, 1940.
- KNIEWALD 1940b** KNIEWALD, Dragutin. „Zagrebački liturgijski kodeksi XI. – XV. stoljeća”. *Croatia Sacra* 10 (1940): 1–128.
- KOLTAI 2014** KOLTAI András. „A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata”. In *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*, szerkesztette BALOGH Margit, VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, 45–67. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 10. Budapest–Pécs, 2014.
- KORADE 1995a** KORADE, Mijo. „Franjo Ergelski”. In *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, szerkesztette Franko MIROŠEVIĆ és Juraj KOLARIĆ, 307–313. Zagreb, 1995.
- KORADE 1995b** KORADE, Mijo. „Benedikt Vinković”. In *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, szerkesztette Franko MIROŠEVIĆ és Juraj KOLARIĆ, 315–325. Zagreb, 1995.

KRANEMANN 2002 KRANEMANN, Benedikt. „Nachtridentinische Liturgiereform am Beispiel des Bistums Münster”. In *Liturgiereformen: Historische Studien zu einem bleibenden Grundzug des christlichen Gottesdienstes I: Biblische Modelle und Liturgiereformen von der Frühzeit bis zur Aufklärung*, szerkesztette Martin KLÖCKENER és Benedikt KRANEMANN, 466–495. Münster, 2002.

KRASIĆ 2009 KRASIĆ, Stjepan. *Počelo je u Rimu: Katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. stoljeću*. Dubrovnik, 2009.

KRČELIĆ 1994a KERCHELICH, Balthasar Adam [Baltazar Adam KRČELIĆ]. *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus I: Praemissis praeliminaribus continens seriem episcoporum ab anno MXCI ad annum MDCIII*. Zagrabiae, 1770. Reprint: Biblioteka hrvatska povjesnica 1. Zagreb, 1994.

KRČELIĆ 1994b KRČELIĆ, Baltazar Adam. *Povijest Stolne crkve zagrebačke*. Fordította Zlatko ŠEŠELJ. Biblioteka hrvatska povjesnica 2. Zagreb, 1994.

KRIVOŠIĆ 1978 KRIVOŠIĆ, Stjepan. „Baltazar Adam Krčelić (1715–1778)”. *Rad JAZU* 375 (1978): 107–229.

KRIŽANIĆ 1997 KRIŽANIĆ, Juraj. *Politika*. Fordította Ante MALINAR és Radomir VENTURIN. A kísérőtanulmányt írta Ante PAŽANIN. *Povijest hrvatskih političkih ideja* I/3. Zagreb, 1997.

KUBERSKY-PIREDDA 2015 KUBERSKY-PIREDDA, Susanne. „Chiese nazionali fra rappresentanza politica e Riforma cattolica: Spagna, Francia e Impero a fine Cinquecento”. In *Identità e rappresentazione: Le chiese nazionali a Roma 1450–1650*, szerkesztette Alexander KOLLER, Susanne KUBERSKY-PIREDDA és Tobias DANIELS, 16–64. Roma, 2015.

- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1869** KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. „Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka”. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 10 (1869): 1–222.
- KURELAC, I. 2004** KURELAC, Iva. „*Illyrica Historia* Fausta Vrančića”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 22 (2004): 173–187.
- KURELAC, M 1989** KURELAC, Miroslav. „Historiografske koncepcije Franje Glavinića”. In *Zbornik radova o Franji Glaviniću*, szerkesztette Vatroslav FRKIN, Eduard HERCIGONJA és Milan MOGUŠ, 237–270. Zagreb, 1989.
- KURELAC, M. 1991** KURELAC, Miroslav. „Povjesničar Ivan Lučić-Lucius predsjednik Zbora sv. Jeronima u Rimu”. In *Homo imago et amicus Dei: Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, szerkesztette Ratko PERIĆ, 386–400. *Collectanea Croatico-Hieronymiana de Urbe* 4. Roma, 1991.
- KURELAC, M. 1997** KURELAC, Miroslav. „Vinko Pribojević i njegovo djelo”. In Vinko PRIBOJEVIĆ, *O podrijetlu Slavi e Slavena*, fordította Veljko GORDAN és Pavao KNEZOVIĆ, 9–32. *Povijest hrvatskih političkih ideja I/1*. Zagreb, 1997.
- LADOS 2018** LADOS Tamás. „Megjegyzések az esztergomi érsekek prímási joghatóságának korai történetéhez”. In *Micae Mediaevales VII: Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, szerkesztette FARKAS Csaba, RIBI András és VERES Kristóf György, 103–120. Budapest, 2018.
- LAUER 1974** LAUER, Reinhard. „Genese und Funktion des illyrischen Ideologems in den südslawischen Literaturen (16. bis Anfang des 19. Jahrhunderts)”. In *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa: Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum III. Internationalen Südosteuropa-Kon-*

gress der Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Bukarest, 4–10. 9. 1974, szerkesztette Klaus-Detlev GROTHUSEN, 116–143. Göttingen, 1974.

LE BRAS 1969 LE BRAS, Gabriel. „Préface”. In André ARTONNE, Louis GUIZARD és Odette PONTAL, *Répertoire des statuts synodaux des diocèses de l'ancienne France du XIIIe à la fin du XVIIIe siècle*, 3–10. Documents, études et répertoires publiées par l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes 8. Paris, 1969.

LEBRUN 1979 LEBRUN, François. „La religion de l'évêque de Saint-Malo et de ses diocésains au début du XVIIe siècle, à travers les statuts synodaux de 1619”. In *La religion populaire: Paris 17-19 octobre 1977*, 45–51. Colloques internationaux du Centre national de la recherche scientifique 576. Paris, 1979.

LEVAKOVIĆ 2010 LEVAKOVIĆ, Rafael. „De Illyrica lingua”. A szöveget gondozta Vlado REZAR. In KNEZOVIĆ 2010, 361–376.

LONGHITANO 1987 LONGHITANO, Adolfo. „La normativa sul sinodo diocesano dal concilio di Trento al codice di diritto canonico”. In *Il sinodo diocesano nella teologia e nella storia: Atti del Convegno di studi, Catania 15–16 maggio 1986*, 33–86. Quaderni di Synaxis 3. Acireale, 1987.

LUKÁCS 1989 LUKÁCS László. *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25. Szeged, 1989.

LUKINOVIĆ 1995 LUKINOVIĆ, Andrija. *Zagreb – devetstoljetna biskupija*. Zagreb, 1995.

MADUNIĆ 2010 MADUNIĆ, Domagoj. „Strategies of Distinction in the Work of Vinko Pribojević”. In *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in*

Early Modern East Central Europe, szerkesztette Balázs TRENCSENYI és Márton ZÁSKALICZKY, 177–202. *Studies in the History of Political Thought* 3. Leiden–Boston, 2010.

MEZŐSI 1939 MEZŐSI Károly. *A váci egyházmegye a török hódoltság idején Pongácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján*. Kis-kunfélegyháza, 1939.

MIELE 1986 MIELE, Michele. „Bibbia, clero e popolo nei concili provinciali post-tridentini del Mezzogiorno (1565–1729)”. *Archivum Historiae Conciliorum* 18 (1986): 144–162.

MIHALIK 2014 MIHALIK Béla Vilmos. „Mér földkövek az egri egyházmegye megújulásában: Az 1635. és 1734. évi egri zsinatok”. In *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*, szerkesztette BALOGH Margit, VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, 149–165. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 10. Budapest–Pécs, 2014.

MOLNÁR 2002 MOLNÁR Antal. *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I (1572–1647)*. Humanizmus és Reformáció 26. Budapest, 2002.

MOLNÁR 2003 MOLNÁR Antal. *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*. METEM könyvek 44. Budapest, 2003.

MOLNÁR 2008 MOLNÁR Antal. „A horvát és a magyar katolikus Bibliafordítás és a római inkvizíció”. In MOLNÁR Antal, *Elfelejtett végvidék: Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből*, 123–138. Régi magyar könyvtár: Tanulmányok 9. Budapest, 2008.

MOLNÁR 2012 MOLNÁR Antal. *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. METEM könyvek 77. Budapest, 2012.

MOLNÁR 2013 MOLNÁR, Antal. „Bosnian Franciscans between Roman Centralisation and Balkan Confessionalisation”. In *Papacy, Religious Orders, and International Politics*, szerkesztette Massimo Carlo GIANNINI, 211–229. I libri di Viella 159. Roma, 2013.

MOLNÁR 2015a MOLNÁR Antal. „A katolikus egyház szerepe a horvát nemzetépítés 17. századi kezdeteiben”. In *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai: Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra – Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, főszerkesztő FODOR Pál és SOKCSEVITS Dénes, szerkesztette Jasna TURKALJ és Damir KARBIĆ, 603–609. Magyar történelmi emlékek: Értekezések – Monumenta Hungariae Historica: Dissertationes. Budapest, 2015.

MOLNÁR 2015b MOLNÁR Antal. „Uloga katoličke Crkve u počecima izgradnje hrvatske nacije u 17. stoljeću”. In *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai: Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra – Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, főszerkesztő FODOR Pál és SOKCSEVITS Dénes, szerkesztette Jasna TURKALJ és Damir KARBIĆ, 639–645. Magyar történelmi emlékek: Értekezések – Monumenta Hungariae Historica: Dissertationes. Budapest, 2015.

MOLNÁR 2017 MOLNÁR, Antal. „Per una tipologia e topografia delle chiese e istituzioni nazionali a Roma in età moderna: Una introduzione”. In *Chiese e nationes a Roma: dalla Scandinavia ai Balcani, Secoli XV-XVIII*, szerkesztette Antal MOLNÁR, Giovanni PIZZORUSSO és Matteo SANFILIPPO, 9–22. Biblioteca Academiae Hungariae – Roma: Studia 6. Roma, 2017.

MOLNÁR 2018 MOLNÁR Antal. „Autonomia ecclesiastica e identità nazionale in Croazia nel '600: Il sinodo diocesano di Zagabria (1634)”. In *Incorrupta monumenta ecclesiam defendunt: Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Secreto Vaticano I: La Chiesa nella storia: Religione, cultura, costume*, szerkesztette And-

reas GOTSMANN, Pierantonio PIATTI és Andreas E. REHBERG, 2:1129–1140. 2 köt. Collectanea Archivi Vaticani 106. Città del Vaticano, 2018.

MOLNÁR 2019 MOLNÁR Antal. *Magyar hódoltság, horvát hódoltság: Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt*. Magyar történelmi emlékek: Értekezések. Budapest, 2019.

MOLNÁR 2020a MOLNÁR Antal. „Egy pápai diplomata történetírói műhelye: Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1625. évi soproni országgyűlésen”. In *Amikor Sopronra figyelt Európa: Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerkesztette DOMINKOVITS Péter, KATONA Csaba és PÁLFFY Géza, 123–243. Annales Archivi Soproniensis 2. Sopron–Budapest, 2020.

MOLNÁR 2020b MOLNÁR Antal. „Katolikus missziók és az albán nemzetépítés kezdetei a 17. század elején”. *Világtörténet* 42 (2020): 157–185.

MÖRKE 1996 MÖRKE, Olaf. „Bataver, Eidgenossen und Goten: Gründungs- und Begründungsmythen in der Niederlanden, der Schweiz und Schweden in der Frühen Neuzeit”. In *Mythos und Nation*, szerkesztette Helmut BERDING, 104–132. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit 3. Frankfurt am Main, 1996.

NAGY 1943 NAGY Konstantin. *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai*. Gyöngyösi ferences könyvek 3. Gyöngyös, 1943.

Nation et nations 2013 *Nation et nations au Moyen Âge: XLIVe Congrès de la SHMESP (Prague, 23 mai–26 mai 2013)*. Histoire ancienne et médiévale 130. Paris, 2013.

NEVILLE 2009 NEVILLE, Kristoffer. „Gothicism and Early Modern Historical Ethnography”. *Journal of the History of Ideas* 70 (2009): 213–234.

- NIKŠIĆ 2006** NIKŠIĆ, Boris. „Szent István mint illír szent”. In *„Hol vagy István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai*, szerkesztette BENE Sándor, 79–88. Budapest, 2006.
- ORBINI 1601** ORBINI, Mauro. *Il regno de gli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni*. Pesaro, 1601.
- ORBINI 1968** ORBINI, Mauro. *Kraljevstvo Slovena*. Fordította Zdravko ŠUNDRICA. A kísérőtanulmányokat írta Miroslav PANTIĆ és Radovan SAMARDŽIĆ, a kommentárokat készítette Sima ĆIRKOVIĆ. Beograd, 1968.
- ORBINI 1999** ORBINI, Mauro. *Kraljevstvo Slavena*. Fordította Snježana HUSIĆ. Szerkesztette és a kísérőtanulmányt írta Franjo ŠANJEK. *Povijest hrvatskih političkih ideja I/2*. Zagreb, 1999.
- ORBINI 2016** ORBINI, Mauro. *Kraljevstvo Slovena*. Szerkesztette és a kísérőtanulmányt írta Dragoljub P. ANTIĆ. Beograd, 2016.
- PÁLFFY 2002** PÁLFFY Géza. „Horvátország és Szlavónia a XVI–XVII. századi Magyar Királyságban”. *Fons* 9 (2002): 107–121.
- PANDŽIĆ 1978** PANDŽIĆ, Bazilije. „Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti”. *Nova et Vetera* 28 (1978): 85–112.
- PARMA 2008** PARMA, Tomaš. „La riforma liturgica seicentesca a Olomouc: Edizione dei testi attinenti alle trattative del cardinale Dietrichstein con la Sacra Congregazione dei Riti”. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis: Theologica Olomucensia* 9 (2008): 53–71.
- PARMA 2011** PARMA, Tomaš. *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k Římské Kurii: Pošředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*. Knižnice Matice Moravské 36. Brno, 2011.

- PÉTERFFY 1741–1742** PÉTERFFY, Carolus. *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata*. 2 köt. Pozsony, 1741–1742.
- PIŽURICA 1989** PIŽURICA, Mato. *Jezik Andrije Zmajevića*. Posebna izdanja CANU 22: Odjeljenje umjetnosti 5. Titograd [Podgorica], 1989.
- PIŽURICA 1996** PIŽURICA, Mato. „Predgovor. Andrija Zmajević – život i rad”. In ZMAJEVIĆ 1996, 1:7–26.
- PRAY 1776–1779** PRAY, Georgius. *Specimen hierarchiae Hungariae*. 2 köt. Pozsony–Kassa, 1776–1779.
- RADONIĆ 1946** RADONIĆ, Jovan. „Jeronim Paštrić, istorik XVII veka”. *Glas SAN* 190, drugi razred 95 (1946): 47–195.
- RADONIĆ 1950** RADONIĆ, Jovan. *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI. do XIX. veka*. Posebna izdanja SAN 155: Odeljenje društvenih nauka, nova serija 3. Beograd, 1950.
- RAFFO 1979** RAFFO, Anton Maria. „Appunti sull’atto di fondazione del »Collegio Ungarico« di Bologna”. In *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo*, szerkesztette Vittore BRANCA, 391–397. Firenze, 1979.
- RATTKAY 1652** RATTKAY, Georgius. *Memoria regum, et banorum, regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, inchoata ab origine sua et usque ad praesentem annum MDCLII*. Viennae, 1652. Reprint: Zagreb, 2000.
- RATTKAY 2001** RATTKAY, Juraj. *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Biblioteka Hrvatska povjesnica: Hrvatska latinistička historiografija 4. Zagreb, 2001.

- RAZUM 2004** RAZUM, Stjepan. „Biskupijska skupština (sinoda) Zagrebačke biskupije iz 1669. godine: Prva biskupijska skupština biskupa Martina Borkovića”. *Tkalčić: Godišnjak Društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije* 8 (2004): 7–112.
- RAZUM 2006** RAZUM, Stjepan. „Biskupijska skupština (sinoda) Zagrebačke biskupije iz 1673. godine: Druga biskupijska skupština biskupa Martina Borkovića”. *Tkalčić: Godišnjak Društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije* 10 (2006): 9–104.
- RÉVAY 2021** RÉVAY Péter. *De monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem – A Magyar Királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század*. Szerkesztette TÓTH Gergely. 2 köt. Budapest, 2021.
- REZAR 2010** REZAR, Vlado. „*De Illyrica lingua* Rafaela Levakovića”. In KNEZOVIC 2010, 183–194.
- RICHARD 2015** RICHARD, Nicolas. „Entre normes romaines et réformes locales: Les tentatives de réforme de la liturgie pragoise par le cardinal Harrach (XVIIe siècle)”. *Mélanges de l'École française de Rome: Italie et Méditerranée* 127 (2015): 1:155–170.
- Rituale seu formula* 1636** *Rituale seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac coeteris Ecclesiae publicis functionibus pro Dioecesi Jauriensi*. Wien, 1636.
- ROSKOVÁNYI 1861–1875** ROSKOVÁNYI, Augustinus. *Coelibatus, et Breviarium: duo gravissima clericorum officia, e monumentis omnium saeculorum demonstrata*. 7 köt. Pest, 1861–1875.
- RUSIĆ 1638** ROSA, Martino [Martin RUSIĆ]. *Breve compendium nationis gloriosae totius linguae Illyricae*. Madrid, 1638.

- R. VÁRKONYI 2010** R. VÁRKONYI Ágnes. „Horvátország reménye: Juraj Križanić és a nemzetközi törökellenes szövetség”. In R. VÁRKONYI Ágnes, *Európa Zrinyije: Válogatott tanulmányok*, 173–201. Budapest, 2010.
- ŠAŠKO 2005** ŠAŠKO, Ivan. *Zagrebački pontifikal MR 124. (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu, MR 124): Diplomatičko izdanje rukopisa i prikaz liturgijskoga ozračja*. Društvo povijesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić”: Bogoslužni spomenici Zagrebačke crkve 1. Zagreb, 2005.
- SCHILLING 2022** SCHILLING, Heinz. *Das Christentum und die Entstehung des modernen Europa: Aufbruch in die Welt von heute*. Freiburg–Basel–Wien, 2022.
- SEKULIĆ 1989** SEKULIĆ, Ante. „Pavlinški vrhovni poglavari”. In *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244–1786: Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo, gospodarstvo*, 373–376. Zagreb, 1989.
- SERRA 2016** SERRA, Alessandro. *La mosaïque des dévotions: Confréries, cultes et société à Rome (XVIe–XVIIIe siècle)*. Louvain, 2016.
- SHEK BRNARDIĆ 2009** SHEK BRNARDIĆ, Teodora. *Svijet Baltazara Adama Krčelića: Obrazovanje na razmeđu tridentskog katolicizma i katoličkog prosvjetiteljstva*. Biblioteka hrvatska povjesnica: Monografije i studije III/46. Zagreb, 2009.
- SIEBEN 1990** SIEBEN, Hermann Josef. *Die Partikularsynode: Studien zur Geschichte der Konzilsidee*. Frankfurter Theologische Studien 37. Frankfurt am Main, 1990.
- ŠIŠIĆ 1912–1918** ŠIŠIĆ, Ferdo, szerk. *Acta comitialia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae: Hrvatski saborski spisi*. 5 köt. Monumenta

spectantia historiam Slavorum meridionalium 33, 36, 39, 41, 43. Zagreb, 1912–1918.

ŠKRIVANIĆ 1954 ŠKRIVANIĆ, Gavro A. „Crkveni letopis iz XVII veka barokog nadbiskupa Andrije Zmajevića Peraštanina”. *Istorijski zapisi* 10 (1954): 310–330.

SMITH 2004 SMITH, Anthony D. „A nemzetek születése” (1989). In *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*, szerkesztette KÁNTOR Zoltán, 204–229. Rejtjel politológia könyvek 21. Budapest, 2004.

SOKCSEVITS 2020 SOKCSEVITS Dénes. *Horvátország története a 7. századtól napjainkig*. 2. kiad. Zagreb, 2020.

SOMOGYI 2019 SOMOGYI Szilvia. „Az esztergomi szinodális könyvről”. *Magyar Könyvszemle* 135 (2019): 1–17.

SOPTA 2022 SOPTA, Josip. *Martin Rusić i njegov ep o slavnom narodu*. Dubrovnik, 2022.

SÖRÖS 1900 SÖRÖS Pongrácz. „Forgách Ferenc nagyszombati zsinata és előzményei”. *Katholikus Szemle* 3 (1900): 211–241.

SRŠEN és PISKAČ 2016 SRŠEN, Andrija és DAVOR PISKAČ. „Vitezović i njegov doprinos u oblikovanju hrvatskoga nacionalnoga identiteta”. In JEMBRIH és JUKIĆ 2016, 207–225.

ŠUPUK 1981 ŠUPUK, Ante. „Juraj Šižgorić, Hrvatski latinist i pjesnik humanist”. In Juraj ŠIŽGORIĆ, *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*, szerkesztette Veljko GORTAN, 101–116. Šibenik, 1981.

SZABADOS 2006 SZABADOS György. *A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*. Budapest, 2006.

- SZABO 1919** SZABO, Gjuro. „Spomenici kotara Ivanec”. *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 14 (1919): 22–97.
- SZÁNTÓ 1987** SZÁNTÓ Konrád. „Pázmány főpásztori tevékenysége”. In *Pázmány Péter emlékezete: Halálának 350. évfordulóján*, szerkesztette LUKÁCS László és SZABÓ Ferenc, 269–304. Roma, 1987.
- SZENTIRMAI 2021a** SZENTIRMAI Sándor. „A magyar egyházmegyei zsinatok a késő középkorban” (1961). Németből fordította BUIJÁK Gábor. In SZENTIRMAI Sándor, *A középkori magyar egyház: Válogatott kánonjogtörténeti tanulmányok*, szerkesztette THOROCZKAY Gábor, 123–144. Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 2. Pécs, 2021.
- SZENTIRMAI 2021b** SZENTIRMAI Sándor. „Magyarország primása” (1961). Angolból fordította LADOS Tamás. In SZENTIRMAI Sándor, *A középkori magyar egyház: Válogatott kánonjogtörténeti tanulmányok*, szerkesztette THOROCZKAY Gábor, 52–67. Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 2. Pécs, 2021.
- SZILÁGYI 2020** SZILÁGYI Márton. „Filológiából eszmetörténet: Tarnai Andor *Extra Hungariam...* című monográfiájának tudománytörténeti helyéről”. In *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, szerkesztette PAPP Ingrid, 83–91. *Reciti konferenciakötetek* 7. Budapest, 2020.
- SZOLIVA 2019** SZOLIVA Gábor. *Hymniale ecclesiae Zagrabiensis: Hagymánytisztelő és egyéni alakítás a zágrábi székesegyház 15. század eleji himnáriumban*. Resonemus pariter: Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez 2. Budapest, 2019.
- SZÖRÉNYI 1999** SZÖRÉNYI László. „Paulus Ritter Szent László-életrajza”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 103 (1999): 423–447.

- SZUROMI 2008** SZUROMI Anzelm Szabolcs. „A Pázmány Péter (1616–1637) által összehívott zsinatok tekintélye és rendelkezései”. In *Emlékkönyv Pázmány Péter halálának 370. évfordulója alkalmából az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papságának szentelési és halálozási adataival 1892–2006*, szerkesztette BEKE Margit, 21–26. *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis* 4. Budapest, 2008.
- SZVORÉNYI 1807** SZVORÉNYI, Michael. *Synopsis critico-historica decretorum synodaliū pro Ecclesia Hungaro-Catholica editorum*. Veszprém, 1807.
- TALLON 2002** TALLON, Alain. *Conscience nationale et sentiment religieux en France au XVIe siècle: Essai sur la vision gallicane du monde*. Paris, 2002.
- TARNAI 1969** TARNAI Andor. *Extra Hungariam non est vita...: Egy szállóige történetéhez*. *Modern filológiai füzetek* 6. Budapest, 1969.
- THAUSZY 1766** [THAUSZY, Franciscus]. *Constitutiones synodales dioecesis Zagrabienſis pro usu cleri ejusdem dioecesis impressae*. Zagreb, 1766.
- TIBENSKÝ 1972** TIBENSKÝ, Ján. „A szlovák nemzetiség és a burzsoá nemzet kialakulása”. In *Nemzetiség a feudalizmus korában: Tanulmányok*, szerkesztette SPIRA György és Szűcs Jenő, 182–202. *Értekezések a történeti tudományok köréből* 64. Budapest, 1972.
- TÓTH L. 1933** TÓTH László. „Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról”. In *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve III*, szerkesztette ANGYAL Dávid, 155–211. Budapest, 1933.
- TÓTH G. 2016** TÓTH Gergely. *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*. Budapest, 2016.

- TÓTH G. 2018** TÓTH Gergely. „Politika, történelem, műtszemlélet három 17. századi kanonok műveiben: Balásfi Tamás, Ráttkay György és Bársony Görgy munkái”. In *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*, szerkesztette VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, 297–314. Pécsi egyháztörténeti műhely 3. Pécs, 2018.
- TÓTH G. 2020** TÓTH Gergely. „Őslakos-vita vagy közös őstörténet? Perlekedő és megegyezést kereső néperedet-narratívák Magyarországon a 17–18. században”. In *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, szerkesztette PAPP Ingrid, 93–107. Reciti konferenciakötetek 7. Budapest, 2020.
- TÖRÖK 1985** TÖRÖK József. „A középkori magyarországi liturgia története”. In *Kódexek a középkori Magyarországon: Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 1985. november 12. – 1986. február 28.*, 49–66. Budapest, 1985.
- Törvényczikkek 1899** *1000–1526. évi törvényczikkek*. Fordították és jegyzetekkel ellátták NAGY Gyula, KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen és MÁRKUS Dezső. Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895. Budapest, 1899.
- TUSOR 1999** TUSOR Péter. „A magyar egyház és a *Sacra Rituum Congregatio* a katolikus reform korában (a kongregáció alapításától 1689-ig)”. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 11, 1–2 sz. (1999): 33–64.
- TUSOR 2004** TUSOR Péter. *Barokk pápaság*. Budapest, 2004.
- TUSOR 2007** TUSOR Péter. „Riforma, liturgia, canonizzazione nell’età della confessionalizzazione: La Congregazione dei Riti e il Cattolicesimo in Ungheria (1588–1689)”. In *Dall’Archivio Segreto Vaticano*

no: *Miscellanea di testi, saggi e inventari II*, 463–485. Città del Vaticano, 2007.

TUSOR 2008 TUSOR Péter. „Ellenreformációs haditerv» 1606-ból: Forrásközlés”. In *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerkesztette G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, 73–91. Budapest, 2008.

TUSOR 2022 TUSOR Péter. „Egy zágrábi kanonok fellebbezése Rómába Pázmány ellen (gróf Erdődy János letétele az egrü püspökségről, Sopron, 1625)”. In *Magyarország és a Római Szentszék III: Exquisitae lucubrationes Cornelio Szovák amicabiliter dicatae*, szerkesztette TUSOR Péter és KANÁSZ Viktor, 229–264. *Collectanea Vaticana Hungariae: Classis 1*, vol. 21. Budapest–Roma, 2022.

TVRTKOVIĆ 2008 TVRTKOVIĆ, Tamara. *Između znanosti i bajke: Ivan Tomko Mrnavić*. Zagreb–Šibenik, 2008.

VANYÓ 1933 VANYÓ Tihamér Aladár. *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850)*. Olaszországi Magyar Oklevéltár 2. Pannonhalma, 1933.

VARGA J. 2004 VARGA Júlia. *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789*. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12. Budapest, 2004.

VARGA SZ. 2013 VARGA Szabolcs. „Szempontok a szlavóniai ferencesek kora újkori történetéhez”. In *Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend: Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális–művészeti szerepéről*, szerkesztette MEDGYESY S. Norbert, ÖTVÖS István és ŐZE Sándor, 237–252. *Művelődéstörténeti műhely: Rendtörténeti konferenciák 8/1*. Budapest, 2013.

VARGA SZ. 2014 VARGA Szabolcs. „A zágrábi egyházmegyei zsinatok a 16–17. században”. In *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyar-*

országban a 16–20. században, szerkesztette BALOGH Margit, VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, 131–148. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 10. Budapest–Pécs, 2014.

VARGA Sz. 2022 VARGA Szabolcs. „Zrínyi Miklós országai: Rendiség és katolikus megújulás Horvátországban és Szlavóniában a 17. század első felében”. In *Zrínyi Miklós emlékkönyv*, szerkesztette BÓDVAI András, 33–55. Budapest, 2022.

VARGA Sz. 2023 VARGA Szabolcs. „Antiturcica irodalom a zágrábi káptalanban a 16. században”. In *Janus Pannonius, Vitéz János és a humanista hagyomány továbbélése 1450–1630*, szerkesztette SZILÁGYI Emőke Rita és BAJÁKI Rita. Budapest, sajtó alatt.

VARGA és SOKCSEVITS 2022 VARGA Szabolcs és SOKCSEVITS Dénes. *A horvát szábor története*. Budapest, 2022.

VÉGH 2017 VÉGH Ferenc. „Négy ország határvidékén: Muraköz a 17. században (Történeti áttekintés)”. In *Határok fölött: Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerkesztette BENE Sándor, FODOR Pál, HAUSNER Gábor és PADÁNYI József, 261–276. Budapest, 2017.

VERANCSICS 1985 VERANCSICS Faustus. „*Machinae novae*” és más művei. Szerkesztette és a kísérőtanulmányt írta S. VARGA Katalin. Magyar Hírmondó. Budapest, 1985.

VERANCSICS 1995 VRANČIĆ, Faust [VERANCSICS Faustus]. *Život nikolko izabranih divic*. Szerkesztette Josip BRATULIĆ és Josip LISAC. Šibenik, 1995.

VERESS 1917 VERESS Endre. *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai I: Anyakönyv (1559–1917)*. *Fontes Rerum Hungaricarum* 2. Budapest, 1917.

- VERHOVACZ 1805** VERHOVACZ, Maximilianus. *Constitutiones synodales Ecclesiae Zagradiensis pro clero dioecetano recusae*. Zagreb, 1805.
- VISCARDI 1985** VISCARDI, Giuseppe Maria. „Magia, stregoneria e superstizioni nei sinodi lucani del Seicento”. *Ricerche di Storia Sociale e Religiosa* 14 (1985): 1:143–187.
- WERBŐCZY 1897** WERBŐCZY István, *Hármaskönyve* (1517). Fordította és a kísérőtanulmányt írta KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen. Szerkesztette KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen és MÁRKUS Dezső. *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895*. Budapest, 1897.
- ZMAJEVIĆ 1996** ZMAJEVIĆ, Andrija. *Ljetopis crkovni*. Szerkesztette Mato PIŽURICA. 2 köt. Književnost Crne Gore od XII. do XIX. vijeka 8/1–2. Cetinje, 1996.

SUMMARY

From the Synod Wars to Pannonian Illyrism: The Redefinition of the Hungarian–Croatian Relationship at the Zagreb Synod and in the Memoirs of the Pauline Monk János Zaicz (1634–1635)

Over the last ten years, the perspective of international historiography on the subject of “nation” has changed profoundly. Whereas previously it was practically forbidden in scholarly circles to speak of “nation” and “national consciousness” referring to the period prior to the French Revolution, more recently many scholars have been busy investigating the roots of the concept of nation in the late Middle Ages and early modern period. Researchers identified countless elements of national consciousness specific to the 18th–20th centuries in 15th–17th century intellectual history sources. Furthermore, in the time of the Old Regime, the main roots of the formation of national consciousness were found in religious, confessional institutions. As far as the history of the Catholic Church is concerned, recent research studying the presence and representation of *nationes* in Rome has shown that knowledge of the antecedents of the early modern period is indispensable to the analysis of the origin of modern national identities.

The present book examines the beginnings of the formation of Croatian national consciousness from this perspective. Croatia and Slavonia coexisted with Hungary from the beginning of the 12th century until the 17th century within the common institutional system of the Kingdom of Hungary and Croatia without a trace of ethno-national conflicts. In the last decade, the interest in the common Croatian–Hungarian past has

grown among Hungarian and Croatian historians. Both Hungarian and Croatian historians have demonstrated on many times how, in the early modern age, the social structures and institutions of the Hungarian and Croatian kingdoms were intertwined in innumerable ways. Magnates and petty nobility of both Hungarian and Croatian origin moved with ease from one side of the border to the other, and there was no trace of any of the national conflicts of the following centuries.

The aim of this book is to provide a more detailed picture of these relations from many viewpoints, through the analysis of the system of internal relations within the Catholic Church in Hungary and Croatia. Indeed, if we examine the organisation of the Church and the ecclesiastical society in the two countries, the aforementioned model functioned until the first half of the 16th century at the latest, while in the second half of the 16th century cracks already started to appear. These cracks were further expanding in the 17th century, and in the 18th and 19th centuries spread to the intellectuals and institutional system of secular society, thus paving the way for the rift between the two nations.

The most important conclusion to be drawn from the comparative examination of the dioceses of Hungary and the Zagreb bishopric is that, in the early modern age, the latter was still an integral part of the Hungarian episcopate and its development must therefore be interpreted, in essence, in conjunction with the changes in Hungarian structures. At the same time, from the second half of the 16th century onwards, differences were already clearly tangible on an institutional level: despite the Ottoman conquest and the ensuing losses, Croatian Catholicism remained strong to the end, being able to rely on much better prerequisites in terms of institutions and people. As a result, in spite of the decidedly conservative character of church life, many elements of the Tridentine renewal manifested themselves more strongly south of the Drava River than north of it. The reasons for this were essentially twofold: on the one hand, the scarce presence of Protestantism in Croatia; on the other hand, closely related to the former, the continuity of the Catholic nobility and the institutional system of the Catholic Church in the north-western territories of the diocese. This continuity served as a solid basis for the renewal in the 17th century. The channels of communication

and exchange between the Croatian Catholic Church and the Hungarian Catholic Church gradually diminished over the course of the century. The transition from Hungarian to Croatian structures and vice versa (typical of the Middle Ages) became increasingly infrequent by the end of the 16th century.

In the light of above, the question legitimately arises whether it is possible to link these changes (which were in progress over many decades or even an entire century), to emblematic events and precise dates. At what point did the idea first arise that it had become necessary to put the relationship between Hungarians and Croats on a new footing? Research conducted so far, primarily the monograph by Sándor Bene, has rightly identified the first literary-historical formulation of the new system of relations in the historical synthesis by the Zagreb canon Juraj Ráttkay. Ráttkay began writing his book – published in 1652 in Vienna – in the 1640s: his political message envisaged the overturning of the subordinate role of the Croatian side within the Hungarian–Croatian state community and the establishment of a future cooperation as equal partners. Given that Ráttkay was himself a canon of the Zagreb cathedral chapter, his figure clearly shows that the roots of the ideas that manifested themselves in politics from the second half of the 17th century can be traced back to the Zagreb chapter and the Croatian ecclesiastical institutional system in general.

An examination of the history of the bishopric of Zagreb allows us to establish with great precision the moment when the tensions simmering beneath the surface emerged at the level of ecclesiastical legislative activity and came to formulate the theoretical need to revise the relations with the Hungarian ecclesiastical organisation. This moment in history coincided with the Zagreb Diocesan Synod of 1634, when some of the participating canons, in some cases overruling even the bishop himself, opposed the provisions of the Hungarian Provincial (National) Council and, in order to protect their particular rights, wished to appeal to the Archbishop of Esztergom and the Pope.

In line with the European trend (albeit half a century late), the particular synods of the early modern age in Hungary were aimed at promulgating the decrees of the Council of Trent and regulating the life of

the local church in the Tridentine spirit. The first step in this direction was the provincial council held in Nagyszombat (Trnava) in 1611 by the Archbishop of Esztergom Ferenc Forgách (1607–1615), which represented the first official proclamation of the decrees of the Council of Trent for the Hungarian Catholic Church. Forgách's codification work was continued by his successor Péter Pázmány (1616–1637), the most important figure of Catholic confessionalisation in Hungary. During his 21 years of pastoral rule, Archbishop Pázmány convened a total of two provincial councils and four diocesan synods. A total of 84 decrees have been preserved of these events. It is clear from the statutes that the legislating archbishop intended to implant the canon law foundations of Catholic confessionalisation within the framework of the national Church in the most organic form possible. In order to make the intervention effective and unified, the statutes eliminated the privileges and exemptions of medieval origin that could have hindered the process of doctrinal, liturgical and ecclesiastical disciplinary unification, i.e. Catholic confessionalisation itself. The most decisive manifestation of national confessionalisation took form in Pázmány's definition of provincial councils as national ones: he imposed obligatory attendance on all prelates, both from the ecclesiastical primatial province and the metropolitan province. The reason for this double denomination must be sought in the fact that – as an aftereffect of the conciliarist crisis – the Council of Trent did not mention national councils. In other words, in Rome, these national ecclesiastical meetings were considered suspicious to say the least; and yet it was possible to include them in the Tridentine legal framework as provincial primatial councils (i.e. *per definitionem*, but tacitly, national).

The ecclesiastical laws laid down by Pázmány regulated all areas of Church life in a unified manner within a national framework, but mainly the allocation of ecclesiastical benefices, ecclesiastical discipline, Church government, the management of ecclesiastical property, sacramental practice, the question of the training of priests, as well as liturgical life. In his endeavours, he was guided beyond considerations of principle (i.e. following the centralisation model represented by the Council of Trent) by practical points of view. Firstly, it was quite clear that the Catholic Church could only be strengthened by imposing unitary legis-

lation extended to the entire country, which excluded the possibility of maintaining the fabric of particular rights and privileges. On the other hand, the introduction of the Roman liturgy, especially the Roman Missal and Breviary, precisely because of the lack of diocesan liturgical books, significantly facilitated a liturgical practice conducted within a regulated framework. Finally, the dioceses – themselves poor and subject, in part or in full, to Ottoman rule – were able to perform numerous tasks together, such as of organising the training of priests, under the guidance of the primate: they would not have had the slightest chance to do so on their own.

The diocesan synods held subsequent to Pázmány's legislative activity, at least three of which we know of (Pécs–Püspökszenterzsébet, 1634; Nyitra [Nitra], 1634; Eger–Jászó [Jasov], 1635), adopted in full and developed the decrees of the provincial councils of Nagyszombat. The Zagreb bishopric was the only one to resist Pázmány's national confessionalisation intentions. At the national council in 1633, the representative of the chapter, Benedek Vinkovich, the Senior Provost of the Zagreb Chapter also officially protested against the decrees that were considered harmful to them. At the diocesan synod (Zagreb, 19–21 June 1634), the opposition of the bishop and his chapter to the provisions of the provincial council took the form of issuing decrees. As a result, Zagreb no longer wished to share the Hungarian Catholic ecclesiastical institutional system; rather, it aspired to go its own way on various issues. A look at the European context shows how singular this phenomenon was, since in this case the diocesan synod did not serve as a juridical instrument of regulatory integration and harmonisation. On the contrary, it was used for the assertion of particular interests, of the manifestation of autonomy from the ecclesiastical centre. The opposition of the Zagreb synod can be interpreted as the effect of the clash between two models of confessionalisation and the reciprocal rigidity of two confessionalisations within a national framework.

The Zagreb Diocesan Synod of 1634 assessed the decrees of the 1633 National Council of Nagyszombat as damaging on three points. Firstly, they did not intend to contribute (mostly through the bequests of deceased bishops), to the maintenance of the common seminary in Hun-

gary, as the Zagreb diocese maintained three seminaries of its own (Zagreb, Vienna and Bologna). The synod therefore considered that a diocese, endowed with its own state borders and language, legitimately had the right to allocate its income to operate its own institutional system. It was also unwilling to give up its own liturgy, which not only had been celebrated for many centuries but it was also the most important symbolic expression of the fact that the diocese constituted a separate body. The third point of criticism was the Council decree on the allocation of benefices, according to which Hungarian benefices were reserved for the clergy of Hungary. The clergy of Croatia suspected that this provision was intended to exclude them from the allocation of benefices.

We do not know exactly what discussions took place at the synod. We have only been able to reconstruct some of its events through the agenda of the first day and some letters of justification addressed to Pázmány afterwards. The elderly and influential bishop of Zagreb, Ferenc Ergelich (1628–1637) found himself caught in a difficult situation between the demands of two opposing factions. His vicar, János Tomkó Marnavics tried, as an agent of Pázmány and the Roman Curia, to impose the Hungarian and Roman point of view. At the same time, the chapter (in particular, Senior Provost Benedek Vinkovich) and the canons of his circle insisted on as much autonomy for the Zagreb diocese as possible. They went as far as essentially forcing the bishop to lodge a protest with the national council.

The Zagreb decrees were immediately sent to Pozsony (Bratislava) to Péter Pázmány, who appended glosses to the appeal in his own hand: I discovered this hitherto unknown document, in the Archbishopric Archive of Zagreb in 2008. Pázmány's remarks clearly reflect his views. He considered it unheard of for the diocesan synod to oppose the provincial council. He thought that the concern expressed in the last point was unfounded, since it was obvious from the allocation of ecclesiastical benefices that priests from the dioceses belonging to the Holy Crown of St Stephen could not be considered foreigners in any respect. In his letter to Ergelich (who had shifted the responsibility onto his canons), he indignantly pointed out to the prelate that the only legislator in a diocesan synod is the bishop. Thus, the chapter and the diocesan priests do not

have deliberative juridical competence; their role is to simply provide the bishop with information and take note of his decisions.

In the Archbishopric Archive of Zagreb, I made another significant discovery. I found a hitherto unknown document that is even more interesting than Pázmány's glosses: a manuscript memorial that illustrates the ideological background of the Zagreb synod decrees. It outlines the history of Croatian–Hungarian coexistence up to that time and affirms the need to re-establish it on a new basis. The author of this document is János Zaicz, former Prior General of the Order of St. Paul the First Hermit. Zaicz was a leading figure in the opposition to the reform of his order and, in this sense, Pázmány and Marnavics's antagonist as well as, more generally, a sworn enemy of the attempts at reform coming from Rome.

The primary source for Zaicz's memorial is the ambiguous and multi-functional ideology of 16th–17th-century Illirism, a peculiarly complex early modern national narrative that served primarily to articulate the identity of the Southern Slavic Catholics of the Western Balkans. Early modern Illyrian thought was primarily a system of ideals of the Catholic clergy and secular middle classes in Croatia, Dalmatia and Bosnia. It developed from humanist literary antecedents going back to the heritage of medieval states, which dreamed of the expulsion of the Ottomans and the subsequent rise of the state-nation under Christian rule. The pre-modern South-Slavic national ideology had many elements in common with German Teutonicism, Scandinavian Gothicism, Venetian Henetism and, above all, Polish Sarmatism. This book presents the most important representatives and trends of the Illyrian ideology and defines the place of János Zaicz's peculiar Pannonian Illyrism in this matrix.

The aim of Zaicz's memorial is to prove with historical examples and an abundance of arguments that the Croatian clergy were also entitled to Hungarian ecclesiastical benefices. In order to prove equal rights, Zaicz mobilises historical, ethnic and politico-legal arguments. He demonstrates on a historiographical basis that the homeland of the Croats (in the terminology of the time: the Illyrians) was Pannonia, a region he identified with the Hungary of the time. Since the Illyrians were thus to be attributed the continuity of settlement in the region, the host na-

tion was the Illyrians, while the Hungarians would only arrive there later. On the other hand, the Illyrians (by which Zaicz means the Slavs settled in the Carpathian Basin) lived in Hungary in a clear majority, thus, both historically and pastorally they were entitled to have priests who spoke their language. Next, Zaicz expounds on the most important nodal points of the thousand-year-old Illyrian–Hungarian friendship. He makes it clear that throughout history, the two peoples have always lived and fought in close alliance, and their bond is so strong that foreigners often confuse their laws and customs. As a representative of a kind of peculiar Pannonian Illyrianism, Zaicz believes that the decree of the national council damaging the Croats destroys this solid, thousand-year-old friendship, whereas precisely the opposite would be necessary, i.e. to revise relations with the Hungarians in order to reset the relationship on an equal footing, recognising the Croats' historical rights.

This patriotic system of ideas, which belonged to the Zagreb chapter and the Pauline circles of Croatia and soon took root among the Croatian nobility, did not succeed on an institutional level. From a canon law point of view, the diocesan synod was an irregularity. On the one hand, it had opposed the provincial council; on the other hand, the diocesan bishop, who alone had the power to legislate in the synod, in his letter to the archbishop practically shifted the responsibility onto his canons, even though the canons had no way of forcing him to enact laws against his will. In any case, this was enough to make a legal defeat inevitable, not to mention the existing power relations, which obviously explained Pázmány's victory.

The archbishop sent the decrees of the Zagreb diocesan synod to Rome to be reviewed. On 28 September 1635 Pope Urban VIII annulled the synod's provisions in a breve. The papal brief was promulgated on 20 November in the bishopric of Zagreb, making it obligatory to introduce the Roman rite in the churches of the diocese within four weeks. This deadline was later extended until Easter 1636. In 1637, the bishop of Győr, György Draskovich (1635–1650), also of Croatian descent, invited Benedek Vinkovich, the newly appointed bishop of Zagreb (1637–1642), to introduce the Roman rite in his diocese, in accordance with the directives of the conciliar decree.

The formal defeat, however, did not change the direction of the historical developments, nor did it influence the growing distance between the Hungarian and Croatian ecclesiastical institutional systems and the ecclesiastical, then political elites of the two nations. In spite of the papal brief, the substance remained unchanged: the Zagreb bishopric continued to allocate its resources to the management of its own institutional system, which gradually increased its autonomy; the Zagreb liturgy was maintained in the cathedral until the end of the 18th century, while Croatian priests continued to successfully target Hungarian ecclesiastical benefices.

The importance of the synod and the aspirations that found formulation therein is clear to understand, especially in the initiation of a process of reflection on the common state and the redefinition of the relationship between Hungary and Croatia. It is therefore not difficult to see the connection between the aspirations for autonomy expressed by the Zagreb bishops, canons, monks and the formulation (dating back to the early modern age), of the concept of the Croatian nation. The ecclesiastical ups and downs of the first half of the 17th century were the prelude to a new phase in a common past that, at the time, had already been shared for half a millennium: we can look to these disputes as the roots of the Croatian–Hungarian conflicts associated with nation-building in the following two centuries.

NÉVMUTATÓ

- Accorsi, Maria Luisa 46, 167
Ács Pál 165
Albaladejo, Pablo Fernandez 59, 164
Alberigo, Guisepppe 53, 164
Alexandrosz, III., makedón király
(Nagy Sándor) 87
Altábak János 37
Angyal Dávid 190
Antić, Dragoljub P. 184
Antoljak, Stjepan 42, 49, 60, 164
Appianosz (Appianus) 87
Artonne, André 180
Attila, hun király 88, 89, 167
- Bajáki Rita 193
Balásffy Tamás 74
Balázs Mihály 73, 164
Balogh Balázs 171
Balogh Margit 177, 181, 193
Barbarić, Damir 46
Barberini, Francesco 35, 36, 66, 93,
119, 123, 124–126, 134, 163
Bareczak, Georgius 108
Barilovics Gáspár 108
Barlé, Janko 10, 165
Baronio, Cesare 69
- Baththyány Ignác (Ignatius) 20, 165
Bedy Vince 146, 165
Beke Margit 190
Bene Sándor 4, 7, 8, 14, 62, 65, 66, 68,
70–72, 87, 94, 165, 173, 184, 193,
197
Benkovics Ágoston 76
Bercsényi Imre 122
Berding, Helmut 174, 183
Berlász Jenő 14, 72, 165
Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 75
Biell, Rudolf 78
Bizzocchi, Roberto 87, 165
Blažević, Velimir 10, 166
Blažević, Zrinka 58–61, 63, 65, 66,
68, 70–72, 166, 167
Blažinić, Juraj 37
Bocskai Gábor, erdélyi fejedelem 75
Bódvai András 193
Bogdán Márton 23, 34, 37, 99, 100,
103, 111
Bogović, Jakov 37
Bonfini Antonio 71, 88, 89, 156, 167
Borić, Marijana 167
Borkovich Márton 21, 41, 47, 73–78,
164

- Borromei Károly, Szent (Carlo Borromeo) 53
- Bozóky Edina 88, 167
- Bömelburg, Hans-Jürgen 58, 167
- Branca, Vittore 185
- Bratulić, Josip 193
- Bratulich Simon 44, 74–76, 78
- Brizzi, Gian Paolo 46, 167
- Brogi Bercoff, Giovanna 86, 87, 167, 168
- B. Székely Dorottya Piroska 31, 176
- Budak, Neven 58, 168
- Buják Gábor 189
- Bundić, Matija 37
- Burić, Ivan 37
- Burić, Toma (Thomas Buriz) 37
- Butorac, Pavao 69, 70, 168
- Buturac, Josip 76, 168
- Bužanić, Martin 37
- Caiazza, Pietro 18, 168
- Calboli, Francesco Paolucci de' *lásd*
Paolucci de' Calboli, Francesco
- Caraffa, Carlo 76, 183
- Čegel, Juraj 37
- Cestaro, Antonio 20, 168
- Ceva, Francesco Adriano 120
- Čirković, Sima 184
- Coletus, Jacobus 10, 30, 32, 42–44, 170
- Čoralić, Lovorka 69, 70, 168
- Čosić, Stjepan 61, 168, 169
- Cratz von Scharffenstein, Johann Philipp (Kratz von Scharffenstein) 122
- Daniels, Tobias 178
- Dávid Pál 76
- Deáki László 74
- De Los Santos, Lucie 165
- Dianešević, Nikola 37
- Dietrichstein, Franz von 54, 184
- Dillenburg, Elizabeth 169
- Dobszay László 51, 169
- Dočkal, Kamilo 75, 169, 175
- Dominkovits Péter 183
- Domitrovich Péter 25, 33, 106
- Dompnier, Bernard 53, 169
- Draskovich György (1525–1587), kalocsai érsek 21, 30
- Draskovich György (1599–1650) 34, 40, 121, 122, 145, 146, 202
- Ducreux, Marie-Elizabeth 54, 169
- Dvojković, Marko 37
- Dvorničić-Napulji, Baltazar (Napulji Dvorničić) 44
- Džaja, Srećko M. 61, 170
- Eekman, Thomas 68, 170, 176
- Eggerer, Anderas 73–76, 170
- Erdő Péter 16, 18, 19, 170,
- Erdődy János 50, 192,
- Erdődy Péter 76,
- Erdődy Simon 21,
- Erdődy Tamás 50,
- Erdődy Zsigmond 121
- Ergelich Ferenc (Thebesky) 12, 21, 23, 26, 27, 30, 33, 34, 36–45, 64, 86, 99, 114, 123, 125, 128, 130, 133, 137, 140, 142, 200
- Etényi Nóra *lásd* G. Etényi Nóra

- Farkas Csaba 179
 Farkass András 111
 Farlati, Daniele (Daniel Farlatus) 30, 42, 43, 49
 Fazekas István 18, 170, 172
 Ferdinánd, II. (Habsburg), német-római császár, cseh és magyar király 11, 31, 93, 147
 Ferdinánd, III. (Habsburg), német-római császár, cseh és magyar király 66
 Filipović, Nikola 37
 Fine, John V. A., Jr. 58, 68, 168, 171
 Fodor Nóra 77, 171
 Fodor Pál 166, 182, 193
 Fögel József 167
 Forgách Ferenc 18, 21, 188, 198
 Főríz Gergely 2, 8
 Fournier-Finocchiaro, Laura 165
 Földváry Miklós István 51, 171
 Fraknói Vilmos (Frankl Vilmos) 10, 16, 17, 49, 77, 91, 171
 Francisci András 76
 François, Wim 172
 Franich Tamás 76, 77, 79
 Frankl Vilmos *lásd* Fraknói Vilmos
 Frkin, Vatroslav 179
 Fülemüle Ágnes 14, 171
 Füzes Ádám 21, 22, 171, 172
 Galla Ferenc 10, 33, 35, 65, 66, 74, 75, 77–80, 83, 123, 172
 Garber, Jörn 58, 172
 Garber, Klaus 172
 Gazotti Ágoston (Augustin Kazotić) 51, 145
 Geldhof, Joris 53, 172
 G. Etényi Nóra 192
 Giannini, Massimo Carlo 182
 Glavinić, Franjo (Francesco Glavinich) 30, 63, 64, 71, 172, 173, 179, 184
 Golub, Ivan 67–69, 173, 176, 179
 Gordan, Veljko 179
 Gorski, Philip S. 58, 174
 Gortan, Veljko 188
 Gottsmann, Andreas 183
 Grabes, Herbert 58, 174
 Grothusen, Klaus-Detlev 180
 Gruszkovicz, Martin 78, 79, 81
 Guizard, Louis 180
 Gundulić, Ivan 73
 Guzmán, Gaspar de 63
 Gy, Pierre-Marie 51, 174
 Gyéressy Béla 169
 Hanuy Ferenc 23, 77, 79–81, 104, 119, 142, 174
 Harrach, Ernst Adalbert von 54, 186
 Haunerland, Winfried 53, 174
 Hausner Gábor 173, 193
 Hegedűs András 7
 Helmraath, Johannes 18, 174
 Hercigonja, Eduard 179
 Hervay Ferenc 169
 Hirschi, Caspar 58, 174
 Hlaváček, Petr 83, 175
 H. Németh István 7

- Horn Ildikó 193
 Hoško, Franjo Emanuel 55, 83, 175
 Hrasztovaczký Lukács (Lucas Hrasztovaczký) 106, 108
 Husić, Snježana 184
- Inchoffer Menyhért 65
 Ingoli, Francesco 33
 István, I., Szent (Árpád-házi), magyar király 29, 51, 71, 88, 89, 165, 171, 184, 190
 Istvánffy Miklós 71
 Ivančan, Ljudevit 31, 37, 44, 111, 175
 Ivanovics Pál 76
 Iványi Béla 167
 Ivetic, Egidio 62, 175
- Jančijević, Franjo 37
 Jarmalov Rezső 7
 Jász kay Ambrus 28, 36, 37, 111, 133, 136
 Jembrih, Alojz 72, 175, 188
 Jenő, IV., pápa 77
 József, II. (Habsburg–Lotaringiai), német-római császár, cseh és magyar király 55
 Juhász László 167
 Jukić, Ivana 72, 175, 188
 Jungmann, Joseph A. 53, 175
 Jurić, Šime 65, 175
- Kádár Zsófia 31, 34, 176
 Kadić, Ante 68, 73, 170, 176
 Kálmán, Könyves, horvát és magyar király 88
- Kalotai Noémi 7
 Kanász Viktor 192
 Kántor Zoltán 188
 Karácsonyi János 66
 Karbić, Damir 166, 182
 Katičić, Radoslav 58, 69, 176
 Katona Csaba 183
 Kazotić, Augustin *lásd* Gazotti Ágoston
 Keán *lásd* Sámuel, bolgár cár
 Kecskeméti Gábor 8
 Kerchelich, Balthasar Adam *lásd* Krčelić, Baltazar Adam
 Kéry János 76
 Kisbán Emil 75, 76, 80, 83, 176
 Kissné Bognár Krisztina 74, 176
 Klaić, Vjekoslav 42, 176
 Klaniczay Gábor 176
 Klaniczay Tibor 14, 176
 Klöckener, Martin 26, 174, 177, 178
 Knauz Nándor 17, 41, 125, 177
 Knezović, Pavao 64, 177, 179, 180, 186
 Kniewald, Dragutin 51, 55, 177
 Kolarić, Juraj 177
 Koller, Alexander 178
 Kolosvári Sándor 191, 194
 Koltai András 20, 177
 Komulović, Aleksandar 73
 Korade, Mijo 30, 32, 49, 177
 Kósa Gábor 171
 Kovačević, Tomo (Thomas Kovačevich) 30, 42–45, 49, 164, 176
 Kőszeghy Péter 176
 Kranemann, Benedikt 54, 174, 178

- Krasić, Stjepan 67, 178
- Kratz von Scharffenstein *lásd* Cratz von Scharffenstein, Johann Philipp
- Krčelić, Baltazar Adam (Balthasar Adam Kerchelich) 27, 42, 45–49, 111, 164, 178, 187
- Krivošić, Stjepan 45, 178
- Križanić, Juraj 68, 69, 170, 173, 176, 178, 187
- Kubersky-Piredda, Susanne 67, 178
- Kukuljević Sakcinski, Ivan 41, 106, 121, 133, 179
- Kulcsár Margit 367
- Kulcsár Péter 167
- Kuprešić, Petar 37
- Kurelac, Iva 63, 179
- Kurelac, Miroslav 30, 60, 64, 67, 87, 179
- Ladić, Zoran 173
- Lados Tamás 16, 179, 189
- Lajos, II. (Jagelló), magyar király (I. Lajos cseh király) 92
- László, I., Szent (Árpád-házi) magyar király 88, 189
- Lauer, Reinhard 58, 179
- Le Bras, Gabriel 18, 180
- Lebrun, François 19, 180
- Levaković, Rafael 40, 41, 43, 47, 55, 64–66, 175, 177, 180, 184, 186
- Lisac, Josip 193
- Longhitano, Adolfo 19, 180
- Lóny Mihály 146
- Lósy Imre 10, 40, 74, 80, 81
- Louthan, Howard 169
- Lučić, Ivan 67, 71, 73, 179
- Lukács László 83, 180, 189
- Lukinović, Andrija 49, 180
- Madl, Claire 169
- Madunić, Domagoj 60, 180
- Majthényi László 74
- Malinar, Ante 178
- Maraldi, Marco Aurelio 36, 123, 124
- Márkus Dezső 191, 194
- Marnavics Tomkó János (Ivan Tomko Mrnavić) 24, 25, 28, 30, 32, 33, 35–40, 43, 44, 64–66, 71, 78, 81, 83, 84, 95, 106, 114, 119, 121, 123, 125, 130, 137, 145, 172, 192, 200, 201
- Marotti, Bojan 167
- Mátyás, I. (Hunyadi), magyar és cseh király 88
- Mavorčić, Ivan 37
- Mažibradić, Jeronim 63
- Medak, Nikola 26, 37, 111
- Medgyesy S. Norbert 192
- Mezősi Károly 20, 181
- Miele, Michele 19, 181
- Mihalik Béla Vilmos 17, 20, 181
- Mikša, Ivan 37
- Mikulich Sándor Ignác 21
- Mirošević, Franko 177
- Moguš, Milan 179
- Molnár Antal 11, 15, 17, 20, 29, 31, 32, 49, 52, 54, 62, 63, 65, 67, 68, 181–183
- Monok István 73, 164, 169
- Mörke, Olaf 58, 183

- Mrnavić, Ivan Tomko *lásd* Mar-
navics Tomkó János
- Nagy Gyula 191
- Nagy Konstantin 18, 183
- Nagy Sándor *lásd* Alexandrosz,
III., makedón király
- Nagyfalvi Gergely 74
- Napulji Dvorničić *lásd* Dvorničić-
Napuly, Baltazar
- Nardin, Ivan 37, 43, 44, 103
- Németh András 7
- Németh István *lásd* H. Németh
István
- Nenadić, Grgur 37
- Neville, Kristoffer 60, 183
- Nikšić, Boris 66, 184
- Ohmučević, Petar (Pedro) 61, 63, 64,
169
- Oláh Miklós 18, 170
- Orbán, VIII., pápa 31, 35, 39, 47, 50,
123, 125, 133
- Orbini, Mauro 61–64, 67, 71, 86, 87,
94, 167, 184
- Oškoci, Petar 37
- Otavčić, Andrija 36, 37, 133, 137
- Óvári Kelemen 191, 194
- Ötvös István 192
- Őze Sándor 192
- Padányi József 193
- Pakšić, Petar 37
- Pál, V., pápa 75, 77, 190
- Pálffy Géza 8, 15, 183, 184
- Pálffy Pál 121
- Pandžić, Bazilije 64, 184
- Pantić, Miroslav 184
- Paolucci de' Calboli, Francesco 124
- Papp Ingrid 189, 191
- Parma, Tomaš 54, 184
- Paštrić, Jeronim 67, 68, 71, 185
- Pavić, Radovan 173
- Pažanin, Ante 173, 178
- Pázmány Péter 10, 11, 12, 16–18, 20–
23, 27, 29, 31–40, 42, 43, 45, 46, 48,
50, 54, 55, 66, 77–81, 84, 86, 91, 93,
95, 104, 105, 114–121, 123, 125, 128,
130, 132, 137, 139, 140, 142, 144, 165,
170–172, 174, 189, 190, 192, 198–202
- Perić, Ratko 176, 179
- Péterffy Károly (Carolus) 10, 12, 16,
17, 20, 22, 23, 25–27, 40, 45, 185
- Petretich Péter 37
- Philipczicz, Joannes 103
- Piatti, Pierantonio 183
- Piccolomini, Enea Silvio (II. Pius
pápa) 87
- Piskač, Davor 72, 188
- Pius, V., Szent, pápa (Piusz) 53
- Pižurica, Mato 70, 185, 194
- Pizzorusso, Giovanni 182
- Plinius Secundus Maior, Caius (id.
Plinius) 88, 151
- Pontal, Odette 180
- Pray, Georgius 125, 185
- Pribojević, Vinko 60, 62, 64, 86, 87,
179, 180
- Pulčević, Mihalj 37

- Radonić, Jovan 67, 69, 70, 185
 Raffo, Anton Maria 46, 185
 Rátkay György (Juraj Rattkay) 8,
 14, 70–72, 87, 94, 95, 165, 185,
 191, 197
 Razum, Stjepan 7, 21, 186
 Rehberg, Andreas E. 183
 Révay Péter 87, 186
 Rezar, Vlado 65, 180, 186
 Ribi András 179
 Richard, Nicolas 54, 186
 Ritter Vitezović, Pavao 14, 30, 72,
 165, 175, 189
 Rosa, Martino *lásd* Rusić, Martin
 Roskoványi Ágoston (Augustinus)
 53, 55, 125, 186
 Rusić, Martin (Martino Rosa) 63, 64,
 186, 188
 R. Várkonyi Ágnes 68, 187
- Samardžić, Radovan 184
 Sámuel, bolgár cár (Keán) 71
 Sanfilippo, Matteo 182
 Šanjek, Franjo 184
 Šantak 37
 Sárközy Péter 46
 Šaško, Ivan 52, 187
 Schilling, Heinz 94, 187
 Schoppe, Caspar 65, 175
 Schreiber, Georg 175
 Sekulić, Ante 76, 187
 Serra, Alessandro 67, 187
 Šešelj, Zlatko 178
 Shek Brnardić, Teodora 45, 187
 Sieben, Hermann Josef 16, 187
- Šišić, Ferdo 76, 187
 Šizgorić, Juraj 60, 86, 188
 Škrivanić, Gavro A. 70, 188
 Smith, Anthony D. 58, 188
 Soen, Violet 172
 Sokcsevits Dénes 8, 14, 72, 166, 182,
 188, 193
 Somogyi János 37
 Somogyi Szilvia 19, 188
 Sopta, Josip 63, 64, 188
 Sörös Pongrácz 18, 22, 188
 Spira György 190
 Sršen, Andrija 72, 188
 Staszewsky, Nikola 80, 81
 Strabón (Sztrabón) 87
 Šundrica, Zdravko 184
 Šupuk, Ante 60, 188
 S. Varga Katalin 193
- Szabados György 88, 89, 188
 Szabó András Péter 7
 Szabó Ferenc 189
 Szabo, Gjuro 75, 189
 Szántó Konrád 17, 189
 Széchenyi Pál 76
 Székely Dorottya Piroska *lásd* B.
 Székely Dorottya Piroska
 Székely Júlia 31, 165
 Szentirmai Sándor 16, 18, 189
 Szilágyi Emőke Rita 193
 Szilágyi Márton 13, 189
 Szoliva Gábor 52, 189
 Szondi Pál 46
 Szőnyi Tamás 77, 171
 Szörényi László 72, 189

- Sztankovachky Gáspár 21
Sztrabón *lásd* Strabón
Szuromi Anzelm Szabolcs 16, 190
Szűcs Jenő 190
Szvatopluk, I., morva fejedelem 89
Szvorényi Mihály (Michael) 10, 20,
41, 125, 190
- Tallon, Alain 58, 164, 190
Tarnai Andor 13, 96, 189–191
Tauszy Ferenc *lásd* Thauszy Fe-
renc (Franjo)
Telegdi János 75, 81, 147
Ternavai István 78
Thauszy Ferenc (Franjo, Tauszy
Ferenc) 10, 45, 190
Thebesky *lásd* Ergelich Ferenc
Thomas, Drew B. 169
Thoroczkay Gábor 189
Thuróczy János 71, 88
Thúz Osvát 51
Tibenský, Ján 96, 190
Timon Sámuel 96
Tóth Gergely 8, 71, 87, 96, 186, 190, 191
Tóth László 62, 63, 190
Tóth Melinda 66, 169
Török József 51, 191
Trencsényi Balázs 166, 191
Tringli István 7
Tuberone, Ludovico 71
Turkalj, Jasna 166, 188
Tusor Péter 21, 22, 50, 98, 128, 137,
140, 191, 192
Tvrtković, Tamara 33, 65, 66, 192
- Ulászló, II. (Jagelló), cseh és ma-
gyar király 92, 160
- Vacchi, Lino 54
Vanoviczy János 76
Vanyó Tihamér Aladár 35, 192
Varga Júlia 73, 192
Varga Katalin *lásd* S. Varga Katalin
Varga Szabolcs 2, 8, 11, 15, 21, 71,
72, 83, 177, 181, 191–193
Várkonyi Ágnes *lásd* R. Várkonyi
Ágnes
Végh Ferenc 91, 193
Venturin, Radomir 178
Vér Ádám 171
Verancsics Faustus *lásd* Vrančić,
Faust
Verbanovich Gáspár 36, 37, 133, 136
Veres Kristóf György 179
Veress Endre 73, 74, 76, 193
Verhovacz, Maximilianus (Maksi-
milijan Vrhovac) 10, 194
Vértesi Lázár 177, 181, 191, 193
Vinkovich Benedek (Vinković) 15,
21, 24, 25, 28–31, 33, 34, 37, 38,
40, 41, 43, 45–48, 65, 93, 95, 104–
106, 109, 114, 115, 117, 212, 222,
228, 137, 140, 145, 199, 200, 202
Viscardi, Giuseppe Maria 19, 194
Vitezović, Pavao Ritter *lásd* Ritter
Vitezović, Pavao
Vrančić, Faust (Verancsics Faus-
tus) 167, 179, 193
Vrhovac, Maksimilijan *lásd* Ver-
hovacz, Maximilianus

Warszewicki, Krzysztof 62
Werbőczy István 158, 161, 194

Zaicz János (Zaich, Zaycz, Zaic,
Zayecz) 5, 6, 9–12, 14, 34, 56, 57,
72–74, 76–92, 94–98, 147, 195,
201, 202
Zászkaliczky Márton 166, 181

Zelić, Danko 61, 169
Zelniczey Miklós 21
Zelniczey Péter 37
Zmajević, Andrija 69, 70, 168, 185,
188, 194
Zrinyi Miklós 14, 68, 71, 165, 173,
187, 193,
Županić, Andrija 37

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

A sorozatban megjelent kötetek

1. PÉTER László: *Espersit János. Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez*, 1955.
2. VARGA Imre: *Szádeczky: Miscellania. Egy XVIII. századi versgyűjtemény ismertetése*, 1955.
3. FORGÁCS László: *Bajza és Belinszkij*, 1955.
4. FENYŐ István: *Az Aurora. Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*, 1955.
5. PUKÁNSZKYNÉ Kádár Jolán: *A drámaíró Csokonai*, 1956.
6. HEGEDÜS Nándor: *Ady Endre Nagyváradon*, 1956.
7. KOMLÓS Aladár: *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*, 1956.
8. FEJŐS Imre: *Vörösmarty arca*, 1956.
9. TRÓCSÁNYI Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez*, 1957.
10. ECKHARDT Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*, 1957.
11. GERGELY Pál: *Arany János és az Akadémia*, 1957.
12. BARÁNSZKY-JÓB László: *Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye*, 1957.
13. BUSA Margit: *A Thököly-kódex és kuruc kori versei*, 1958.
14. WALDAPFEL József: *Gorkij és Madách*, 1958.
15. SCHEIBER Sándor, ZSOLDOS Jenő: *Vajda János levelei Milkó Izidorhoz*, 1958.
16. SÜKÖSD Mihály: *Tudós Weszprémi István. Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből*, 1958.
17. VÖRÖS Károly: *Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez*, 1958.
18. GÁLDI László: *Szenczi Molnár Albert zsoldárverse*, 1958.
19. MEZEI Márta: *Történeteszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*, 1958.
20. FEKETE Sándor: *Petőfi, a segédszerkesztő. A költő ismeretlen írásaival*, 1958.

21. REJTŐ István: *Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon*, 1958.
22. NAGY Péter: *Szabó Dezső indulása*, 1958.
23. FÓNAGY Iván: *A költői nyelv hangtanából*, 1959.
24. POGÁNY Péter: *Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán (1770–1823). I. Vásári ponyvairatok (A nyomda történetével és kutatási módszertanulmánnyal)*, 1959.
25. Jan MIŠIANIK, ECKHARDT Sándor, KLANICZAY Tibor: *Balassi Bálint Szép magyar komédiája. A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, 1959.
26. HEGEDŰS Nándor: *Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját*, 1959.
27. REJTŐ István: *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák*, 1959.
28. FENYŐ István: *Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében*, 1959.
29. RADÓ György: *Majakovszkijről*, 1960.
30. ZIMÁNDI István: *Péterfy Jenő és baráti köre*, 1960.
31. SÁFRÁN Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*, 1960.
32. CSANDA Sándor: *A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai*, 1961.
33. MEZŐSI Károly: *Petőfi családja a Kiskunságban. Kiskunfélegyházi éle-tük*, 1961.
34. GERÉB László: *A munkásügy irodalmunkban 1832–1907. Tanulmányok*, 1961.
35. CSUKÁS István: *Ady Endre a szlovák irodalomban*, 1961.
36. MERÉNYI Oszkár: *Ismeretlen és kiadatlan Kölcsey-dokumentumok*, 1961.
37. KISS Ferenc: *A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjú-kori barátsága*, 1962.
38. ZRINSZKY László: *A Magyar Tanácsköztársaság emléke költészetünk-ben 1919–1945*, 1962.
39. CSAPLÁROS István: *Kraszewski és Magyarország*, 1963.
40. VARGA József: *Ady útja az „Új versek” felé*, 1963.
41. LENGYEL Géza: *Magyar újságmágnások*, 1963.
42. BARANYI Imre: *A fiatal Madách gondolatvilága*, 1963.
43. TAMÁS Attila: *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attilá-ig*, 1964.
44. GREZSA Ferenc: *Juhász Gyula egyetemi évei 1902–1906*, 1964.

45. MARKOVITS Györgyi: *Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban*, 1964.
46. KOMLÓS Aladár: *A szimbolizmus és a magyar líra*, 1965.
47. KUNSZERY Gyula: *A magyar szonett kezdetei*, 1965.
48. T. ERDÉLYI Ilona: *Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*, 1965.
49. PÉCZELY László: *Tartalom és versforma*, 1965.
50. SZIKLAY László: *Az ifjú Hviezdoslav*, 1965.
51. POSZLER György: *Szerb Antal pályakezdése*, 1965.
52. CSAPLÁR Ferenc: *A Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiuma*, 1967.
53. KÁNTOR Lajos: *Száz éves harc „Az ember tragédiájá”-ért*, 1966.
54. SZIGETI József: *A Balassi-Comoedia és szerzője*, 1967.
55. NIZSALOVSZKY Endre, LUKÁCSY Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*, 1967.
56. CSATÁRI Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*, 1967.
57. SZABOLCSI Miklós: *A verselemzés kérdéseihez. József Attila: Eszmélet*, 1968.
58. RÓNAY László: *Az Ezüstkor nemzedéke*, 1967.
59. VARGA Imre: *Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből*, 1967.
60. VARANNAI Aurél: *John Bowring és a magyar irodalom*, 1967.
61. POMOGÁTS Béla: *Kuncz Aladár*, 1968.
62. SCHWEITZER Pál: *Ember az embertelenségben. A háborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívum-csoportjai*, 1969.
63. HORVÁTH János: *Vörösmarty drámái*, 1969.
64. FEKETE Sándor: *Petőfi, a vándorszínész*, 1969.
65. BALOGH László: *Asztalos István*, 1969.
66. D. BIRNBAUM Marianna: *Elek Artúr pályája*, 1969.
67. BARLA Gyula, *Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt*, 1970.
68. TAMÁS Anna: *Az Életképek. 1846–1848*, 1970.
69. T. ERDÉLYI Ilona: *Irodalom és közönség a reformkorban. Regélő Pesti Divatlap*, 1970.
70. H. LUKÁCS Borbála: *Szellemtörténet és irodalomtudomány. Vázlatok a Minerva köréből*, 1971.
71. NÉMETH G. Béla: *Tragikum és történetfelfogás. A századvegi tragikumvita*, 1971.

72. BÁN Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, 1971.
73. PÓR Péter: *Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czóbel Minka népiessége*, 1971.
74. KÖHÁTI Zsolt: *Sárközi György*, 1971.
75. KATONA Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*, 1971.
76. BÉNYEI Miklós: *Eötvös József olvasmányai*, 1972.
77. FEKETE Sándor: *Petőfi romantikájának forrásai*, 1972.
78. AGÁRDI Péter: *Rendiség és esztétikum. Gyöngyösi István költői világképe*, 1972.
79. MÁLYUSZ Elemér: *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*, 1973.
80. HOPP Lajos: *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban*, 1973.
81. DERSI Tamás: *A századvég katolikus sajtója*, 1973.
82. MARTINKÓ András: *Költő, mű és környezet. Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban*, 1973.
83. PÉTER Katalin: *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A Síralmas panasz keletkezéstörténete*, 1973.
84. SIVIRSKY Antal: *Magyarország a 19. századi holland irodalom tükrében*, 1973.
85. TÖRÖK Gábor: *Lírai igefüggvények stilisztikája*, 1974.
86. PÓR Anna: *Balog István és a 19. század elejének népies színjátéka*, 1974.
87. SZALAI Imre: *A Vajda János Társaság*, 1975.
88. BÁN Imre: *A Karthausi Névtelen műveltsége*, 1976.
89. CZIGÁNY Lóránt: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914*, 1976.
90. S. SÁRDI Margit: *Petrőczy Kata Szidónia költészete*, 1976.
91. SIPOS Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*, 1976.
92. KOLLIN Ferenc: *A Prager Könyvkiadó története*, 1977.
93. SZUROMI Lajos: *József Attila: Esmélet*, 1977.
94. NEMES István: *Radnóti Miklós költői nyelve*, 1979.
95. Amedeo DI FRANCESCO: *A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében*, 1979.
96. SZILÁGYI János: *A Népszava irodalompolitikája 1919 és 1929 között*, 1979.

97. OROSZ László: *A magyar verstani eszmélkedés kezdetei*, 1980.
98. BÉCSY Tamás: *A drámaelmélet és dramaturgia Csokonai művében*, 1980.
99. LICHTMANN Tamás: *Pap Károly*, 1979.
100. R. TAKÁCS Olga (szerk.): *Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára*, 1980.
101. GERSKOVICS, Alekszandr: *Petőfi és a színház*, 1980.
102. NAGY Sz. Péter: *Az idilltől az abszurdig. Gelléri Andor Endre pályaképe*, 1981.
103. KELEMEN Péter: *Szimbolista versszerkezetek Kosztolányi első korszakában*, 1981.
104. BÓNIS György: *Révay Péter*, 1981.
105. RUBIN Péter: *Francia barátunk, Auguste de Gerando (1819–1849)*, 1982.
106. KULIN Ferenc: *Hódíthatatlan szellem. Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről*, 1982.
107. POMOGÁTS Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*, 1983.
108. HOPP Lajos: *A lengyel irodalom befogadása Magyarországon 1780–1840*, 1983.
109. LACZKÓ András: *Ecset és toll. Rippl-Rónai József és az irodalom*, 1983.
110. PÉTERFFY Ida: *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt*, 1985.
111. MARKOVITS Györgyi: *A magyar írók harca a cenzúra ellen (1919–1944)*, 1985.
112. MAY István: *A magyar heroikus regény története*, 1985.
113. DEME Zoltán: *Verseghy könyvtára*, 1985.
114. ANGYALOSI Gergely: *A lélek lehetőségei. Líra és szubjektumelmélet összefüggései a század eleji Magyarországon*, 1986.
115. BARTA János: *A pálya ívei. Kemény Zsigmond két regényéről*, 1985.
116. KOROMPAY H. János: *Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései*, 1988.
117. MARTINKÓ András: *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében*, 1988.
118. GÖMÖRI György: *Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*, 1989.
119. NEMESKÉRI Erika: *Cholnoky László*, 1989.
120. KEMÉNY Katalin: *Az ember, aki ismerte saját neveit. Szélgjegyzetek Hamvas Béla Karneváljához*, 1990.

121. SANTARCANGELI, Paolo: *Magyarok Itáliában. Tanulmányok és előadások*, 1990.
122. KÚTFALVI Oszkár: *Újságpalaták*, 1991.
123. NÉMETH G. Béla: *Péterfy Jenő*, 1991.
124. GYENIS Vilmos: *Hermányi Dienes József (1699–1763)*, 1991.
125. HIMA Gabriella: *Kosztolányi és az orosz regény*, 1992.
126. SZÉLES Klára: *Henszlmann Imre művészetelmélete és kritikai gyakorlata*, 1992.
127. DERÉKY Pál: *A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a XX. század második és harmadik évtizedében*, 1992.
128. KABDEBŐ Lóránt: *»A magyar költészet az én nyelvemen beszél«. A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében*, 1992.
129. KILIÁN István: *A minorita színjáték a XVIII. században*, 1992.
130. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, 1993.
131. NAGY Imre: *Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái*, 1993.
132. PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*, 1993.
133. TAXNER-TÓTH Ernő: *Rend, kételyek, nyugtalanság. A Csongor és Tünde kérdései*, 1993.
134. BOTKA Ferenc: *Déry Tibor és Berlin. A Szentől szembe és forrásvidéke*, 1994.
135. KRISTÓ Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*, 1994.
136. MEZEI Márta: *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, 1994.
137. KLANICZAY Tibor, KLANICZAY Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*, 1994.
138. VARGA Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig*, 1995.
139. SZILI József: *Arany hogy istenül. Az Arany-líra posztmodernisége*, 1996.
140. P. MÜLLER Péter: *Drámaforma és nyilvánosság. A magyar dráma alakulása Örkény Istvántól Nádas Péterig*, 1997.
141. S. VARGA Pál: *Két világ közt választhatni. Világkép és többszólamúság Az ember tragédiájában*, 1997.
142. BAJZA Kálmán: *Az Athenaeum-per. Az első magyar sajtóper története*, 1997.

143. BERKES Tamás: *Sárkány Oszkár. Egy „apollonista” tudós derékba tört élete*, 1998.
144. SZABÓ G. Zoltán: *A kéziratól a kiadásig. Kölcsey Ferenc verseinek szövegahagyományja*, 1999.
145. CSORBA Sándor: *Bessenyei György világa*, 2000.
146. HARTVIG Gabriella: *Laurence Sterne Magyarországon (1790–1860)*, 2000.
147. VARGA Imre, PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században*, 2000.
148. BENE Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriájáról*, 2000.
149. SZILÁGYI Márton: *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, 2001.
150. LUKÁCSY Sándor: *Petőfi eszmerokonai*, 2001.
151. TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva: *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században. Tanulmányok*, 2002.
152. MELCZER Tibor: *„Ha minden összetört...” Radnóti Miklós költészete utolsó versei tükrében*, 2003.
153. JÁSZBERÉNYI József: *„A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszenelve NAGYSÁDAT”. A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, 2003.
154. NAGY Levente: *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*, 2003.
155. KELEMEN Zoltán: *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*, 2005.
156. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna: *„Jöszte poétának”. Egy ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény*, 2005.
157. BAGI Dániel: *Gallus Anonymus és Magyarország. A Geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történet szemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében*, 2005.
158. FÜZFA Balázs: *„...Sem azé, aki fut...” Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*, 2006.
159. CSIBRA Zsuzsanna: *Tenyérvényi selymen végtelen tér. Kínai költők magyar fordításokban*, 2006.

160. TASNÁDI Attila: *Bölöni György, a kritikus*, 2006.
161. LATZKOVITS Miklós: *A drámaírás gyakorlata a 16–17. századi Magyarországon*, 2007.
162. KNAPP Éva: „*Judit képit én viseltem*”. *Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok*, 2007.
163. VÖLGYESI Orsolya: *Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása*, 2007.
164. HEGEDÜS Béla: *Prodromus. Kalmár György (1726–?) világáról*, 2008.
165. CSÖRSZ Rumen István: *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, 2009.
166. BALOGH F. András: *Német–magyar irodalmi együttélések a Kárpát-medencében*, 2009.
167. BARTHA Katalin Ágnes: *Shakespeare Erdélyben. XIX. századi magyar nyelvű recepció*, 2010.
168. HAJDU Péter: *Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmek*, 2010.
169. WÉBER Antal: *Magyarország 1514-ben és 1848-ban. Történelmi regény vagy regényes történelem*, 2011.
170. SZÉNÁSI Zoltán: *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*, 2011.
171. N. MANDL Erika: *Színház a magyar sajtóban a két világháború között. A sajtóforrások szerepe az összehasonlító színháztörténeti kutatásokban, különös tekintettel a Napkelet és a Magyar Szemle színházi rovatára*, 2012.
172. DÁVID Gábor Csaba: „*Célunk tökéletesedésünk*”. *A nemzetnevelő Wes-selényi Miklós*, 2013.
173. RÓZSA Mária: *Pesti német nyelvű lapok a kultúraközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*, 2013.
174. GERE Zsolt: *Szebb idők. Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, 2013.
175. BALOGH Pirooska: *Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, 2015.
176. GÁBORI KOVÁCS József: *A centralista Pesti Hírlap politikai stratégiái. 1844–1847, 2016.*
177. SZILÁGYI Márton: *Forrásérték és poétika. Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója*, 2017.
178. TÓTH Zsombor: *A kora újkori könyv antropológiája. Kézírtas irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában*, 2017.

179. Czintos Emese: *Példától az olvasmányig. A (szép)historia a 16. század magyar irodalmában*, 2017.
180. Wirágh András: *Fantasztkum és medialitás. Kísértetek és írásnyomok a magyar prózában Nagy Ignáctól Szerb Antalig*, 2018.
181. Balázs-Hajdu Péter: *Zsengék, töredékek, kétes hitelűek. A Madách–Rimay-kódexek Szerelmes énekek című füzetének versanyaga*, 2019.
182. Molnár Péter: *Garázda Péter sorsdöntő évei*, 2019.
183. Tüskés Anna: „en-nemzetem külhoni híre-sorsa”. *Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből*, 2020.
184. Bódi Katalin: *Látásgyakorlatok. Kontextusok Kazinczy Ferenc képzőművészeti tárgyú írásaihoz*, 2021.
185. Móra Tünde: *Utazás és hírnév. Wittenbergi magyar diákok latin nyelvű búcsúztatóversei (1560–1600)*, 2022.
186. Imre László: *Féléves folyóirat – Évszázados tanulságokkal. Szépirodalmi lapok (1853)*, 2022.
187. Tasi Réka: *Vana ludor imagine. Az imagináció kora újkori katolikus kontextusai*, 2023.

